

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
TÜRK İSLAM SANATLARI BİLİM DALI**

**ADANA'DAKİ CELİ YAZILARIN HAT SANATI BAKIMINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Mü'mine KÜTÜK DOYMUŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI**

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mü'mine KÜTÜK DOYMUŞ		
	Numarası	128110011022		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Sanatları		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tezin Adı	Adana'daki Celi Yazıların Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mü'mine KÜTÜK
DOYMUŞ

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mü'mine DOYMUŞ
	Numarası	128110011022
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Sanatları
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ahmet GAYCI
	Tezin Adı	Adana'daki Celi Yazıların Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ..... başlıklı bu çalışma 03.05/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr. Ahmet GAYCI →		
2	Doç. Dr. Süleyman BERK →		
3	Doç. Dr. A. Fuat BAYSAL →		

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mü'mine KÜTÜK DOYMUŞ
	Numarası	128110011022
	Programı	Yüksek Lisans
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Sanatları
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI
	Tezin Adı	Adana'daki Celi Yazıların Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi

Çukurova birçok medeniyete ev sahipliği yapmasına rağmen Adana'da bulunan eserler ancak 14. Yüzyıldan sonra kendisini göstermektedir. Yapılan savaşlar neticesinde yıkım ve tahribat fazla olmuş, günümüze çok az eser ulaşabilmiştir. Bunların birçoğunun kitabeleri de ne yazık ki koruma altına alınamamış, gerektiği gibi sahip çıkılamamıştır.

Tezimiz, "Adana'daki Celi Yazıların Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi" isimli başlığıyla kitabelerin hat sanatı içindeki yerini belirlemeyi amaçlamıştır. Celi yazılar, Adana Bölge Müzesi'nde ve yapıların üzerinde olmak üzere muhtelif yerlerde bulunmaktadır. Tahlil konumuz olan bu yazılar, *cami, medrese, mescit, türbe, selamlık, haremlik, imaret, hamam, çarşı, han, arasta, köprü, çeşme, rüşdiye, konak* gibi hem İslâmî hem sivil mimari olan eserlerin kitabelerini (mezar taşları hariç) kapsamaktadır.

Tez çalışmamızda Adana'da bulunan celi yazılar, metinleri, istifleri, hattatı, yazı çeşidi, harf anatomileri, kalem ölçüleri, kitabenin üzerine yazıldığı malzeme ve tekniği, renkleri ve yazının dili gibi biçimsel özellikler vurgulanmıştır. Aynı zamanda bu biçimsel özellikler, değerlendirme başlığı altında farklı dönem ve tarihlerdeki yazılarıyla da karşılaştırma yapılarak hat sanatı ve sanat tarihi içerisindeki estetik kriterleri belirlemeyi hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Adana, celi, hat sanatı.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Öğrencinin	Name and Surname	Mü'mine KÜTÜK DOYMUŞ
	Student Number	128110011022
	Department	Islamic History and Arts / Turkish Islamic Literature
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)
	Supervisor	Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI
	Tezin Adı	“The Evaluation of Celi Calligraphies in Adana in Terms of Islamic Calligraphy”

Although Çukurova is home to many civilizations, the artifacts found in Adana appear only after the 14th century. As a result of battles, the ravage and devastation were too much, and so only a few artifacts have survived to the present day. The inscriptions of many of these artifacts have not been able to protect unfortunately.

Our study titled “The Evaluation of Celi Calligraphies in Adana in Terms of Islamic Calligraphy” aims to determine the place of the inscriptions in Islamic calligraphy. The celi calligraphies are located in Adana Regional Museum and on some buildings. These calligraphies, which are our main interest in the study, include the inscriptions of the monuments (except tombstones), which are both Islamic and civil architecture, such as mosque, madrasah, masjid, tomb, greeting, haremlık, imaret, hamam, bazaar, khan, Ottoman bazaar, bridge, fountain, rüştiye and mansion.

This study has examined the celi calligraphies in Adana in terms of their formal features like their texts, stacks, calligraphies, types of writing, letter anatomies, pencil dimensions, material written on the inscription and technique, colors and writing language. Our study also aims to determine aesthetic criteria in Islamic calligraphy and art history by comparing with the inscriptions of different periods and dates.

Keyword: Adana, Celi Calligraphy, Islamic Calligraphy.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KISALTMALAR	ii
GİRİŞ	1
1. Konunun Tanımı, Önemi ve Sınırları	1
2. Kullanılan Yöntem	2
3. Konuyla İlgili Kaynaklar ve Araştırmalar.....	3
I. BÖLÜM.....	6
ADANA'NIN COĞRAFÎ DURUMU VE TARİHÇESİ	6
1.1. Coğrafi Durum, İklim ve Bitki Örtüsü.....	6
II. BÖLÜM	13
CELİ YAZILARLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER.....	13
2.1. CELÎ YAZI	13
2.2. Celi Yazının Kullanım Alanı	14
2.3. Celî Sülüs Yazı.....	15
2.4. Celi Sülüs Yazının Tarihi Serüveni	17
2.4.1. Büyük Selçuklularda Celi Sülüs.....	18
2.4.2. Anadolu Selçukluları'nda Celi Sülüs.....	18
2.4.3. Beylikler Dönemi'nde Celi Sülüs	20
2.4.4. Osmanlı Hat Sanatında Celi Sülüs.....	21
2.4.4.1. Erken Dönem Osmanlı Hat Sanatında Celi Sülüs	21
2.4.4.2. 15-17. Yüzyıl Osmanlı Hat Sanatında Celi Sülüs	23
2.4.4.3. Klasik Osmanlı Hat Sanatında Celi Sülüs.....	24
2.5. Nesta'lik (Ta'lik) Yazı.....	27
2.5.1. Yesarizade Mustafa İzzet Efendi Ekolü'nün Özellikleri	28
2.6. Celi Nesta'lik.....	30

III. KATALOG	32
ADANA'DA BULUNAN CELİ YAZILARIN HAT SANATI BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	32
3.1. KÜLLİYELER VE MANZUMELER.....	32
3.1.1. Adana Ulu Camii Külliyesi.....	32
3.1.2. Ulu Camii Celî Yazıları.....	51
3.1.3. Ulu Camii Türbesi	65
3.1.4. Ulu Camii Medresesi	88
3.1.5. Ulu Camii Medrese Şadırvanı	93
3.1.6. Küçük Mescit	96
3.1.7. Ramazanoğulları Konağı (Haremlik).....	99
3.1.8. Selamlık (H. 903/ M . 1497)	103
3.1.9. Çarşı Hamamı (H. 936/M. 1529)	107
3.1.10. Gön Hanı (Vakıflar Çarşısı/M. 1531)	112
3.1.11. Büyük Çarşı (M. 1530?).....	116
3.1.12. Arasta	118
3.2. YAĞ CAMİİ KÜLLİYESİ.....	124
3.2.1. Yağ Camii ve Medresesi.....	124
3.3. CAMİLER VE MESCİTLER.....	137
3.3.1. Akça Mescit.....	137
3.3.2. Alemdar Mescidi.....	140
3.3.3. Kemeraltı Camii (h. 955/m. 1548)	143
3.3.4. Mestanzâde Hacı Mahmud Ağa Mescidi.....	147
3.3.5. Mestan Camii	149
3.3.6. Şeyh Zülfikar (Zülfo) Mescidi	154
3.3.7. Yeni Câmii.....	157
3.3.8. Yeşil Mescit	165
3.4. Mektepler ve Medreseler	174

3.4.1. Eski Askerî Rüşdiye (Kız Lisesi)	174
3.5. Çeşmeler ve Köprüler	180
3.5.1. Taş Köprü (M.S. 350).....	180
3.5.2. Bahri Paşa Çeşmesi	192
3.6. EVLER VE KONAKLAR.....	197
3.6.1. Hükümet Konağı (h. 1318/m. 1900).....	197
3.7. GÜNÜMÜZE ULAŞAMAYAN VEYA TAMAMEN DEĞİŞEN ESERLERİN KİTABELERİ	202
3.7.1. CAMİLER VE MESCİDLER.....	202
3.7.1.1. Arızkâde Hacı Ali Efendi Camii.....	202
3.7.1.2. Balcıoğlu Mescidi.....	207
3.7.1.3. Cafer Paşa Camii	211
3.7.1.4.Hacı Hasan Mescidi	216
3.7.1.5.Hacı Mustafa Mescidi.....	220
3.7.1.6.Memiş Paşa Camii	223
3.7.1.7.Tahtalı Camii	227
3.7.2.MEDRESE VE MEKTEPLER	230
3.7.2.1.Kemeraltı Medresesi.....	230
3.7.2.2.Hacı Yunus Ağa Medresesi	232
3.7.2.3.Rüşdiye Mektebi	234
3.7.3.TÜRBELER.....	236
3.7.3.1.Yâren Dede Zâviyesi Bakçacı Sâni Türbesi	236
3.7.4.ÇEŞMELER.....	238
3.7.4.1. Şeyh Ebu Bekir Çeşmesi	238
3.7.4.2. Yeni Hamam Çeşmesi	240
3.7.5. İMARETLER	243
3.7.5.1. Piri Paşa İmâreti.....	243
GENEL DEĞERLENDİRME	245

SONUÇ	254
BİBLİYOGRAFYA	259
ÇİZİMLER (KALIPLAR).....	263

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1:	Adana Ulu Camii Külliyesi'nin kuzeybatıdan görünümü.....	39
Fotoğraf 2:	Ulu Camii'nin güneyden mihrap önü kubbesi, türbe kubbesi, hanımlar türbesi ve minaresi ile birlikte görünümü.	40
Fotoğraf 3:	Mihrap önü kubbesi ve minare.....	41
Fotoğraf 4:	Ulu Camii doğu taç kapısı.....	42
Fotoğraf 5:	Ulu Camii batı taç kapısı.....	43
Fotoğraf 6:	Ulu Camii hariminin kuzey cephesindeki avluya açılan kapılar.....	44
Fotoğraf 7:	Ulu Camii harimine giriş.....	44
Fotoğraf 8:	Ulu Camii kuzeydeki avlu revakları ve kubbeleri.....	45
Fotoğraf 9:	Ulu Camii harim girişteki türbe önü mihrabı.....	46
Fotoğraf 10:	Ulu Camii hariminin genel görünümü.....	47
Fotoğraf 11:	Harim yanı.....	48
Fotoğraf 12:	Ulu Camii batı taç kapısı üzerindeki mukarnas konik örtü.....	49
Fotoğraf 13:	Harimdeki İznik çinilerinden detay.....	50
Fotoğraf 14:	Ulu Camii doğu taç kapısı sağ kavsaradaki yazı.....	55
Fotoğraf 15:	Ulu Camii doğu taç kapısından detay.....	55
Fotoğraf 16:	Ulu Camii doğu taç kapısı orta bordürdeki yazı.....	56
Fotoğraf 17:	Ulu Camii doğu taç kapısı sol kavsaradaki yazı.....	56
Fotoğraf 18:	Ulu Camii minberi.....	58
Fotoğraf 19:	Minber inşa kitabesi.....	59
Fotoğraf 20:	Minber kitabesinden detay.....	59
Fotoğraf 21:	Ulu Camii Batı Taçkapısı.....	63
Fotoğraf 22:	Ulu Camii batı taç kapısı inşa kitabesi.....	64
Fotoğraf 23:	Batı Taç Kapı kitabesi.....	64
Fotoğraf 24:	Ulu Camii Ramazanoğulları Türbesi sanduka celî yazıları.....	71
Fotoğraf 25:	Ulu Camii Ramazanoğulları Türbesi sanduka celî yazıları.....	71
Fotoğraf 26:	Halil Bey'in mezar sandukası yazısı.....	72
Fotoğraf 27:	Piri Paşa'nın oğlu Muhammed Şah'ın sandukası.....	72
Fotoğraf 28:	Piri Paşa'nın oğlu Mustafa Bey'in sandukası.....	73
Fotoğraf 29:	Mihrap nişindeki celî yazı.....	75

Fotoğraf 30:	Mihrabı taçlayan kartuş içindeki celi yazı.	76
Fotoğraf 31:	Mihrabı taçlayan kartuş içindeki celi yazı.	76
Fotoğraf 32:	Mihrabın sağında ve solunda bulunan bordür içindeki kufi yazı.	77
Fotoğraf 33:	Hünkâr mahfeli kible duvarındaki kelime-i tevhid yazısı.	81
Fotoğraf 34:	Harimin batısındaki mekanın avluya açılan kapının üst kısmında yer alan yazı.	82
Fotoğraf 35:	Lafzatullah, İsm-i Nebi vs. levhalar.	82
Fotoğraf 36:	Hz. Osman yazısı.	83
Fotoğraf 37:	Şevki Efendi'nin celi Sülüs levhaları.	83
Fotoğraf 38:	Hz. Ömer el-Faruk yazısı.	84
Fotoğraf 39:	Hz. Hasan r.anh.	84
Fotoğraf 40:	Hz. Ali r.anh. levha yazısı.	85
Fotoğraf 41:	Hz. Hüseyin r.anh ketebe kayıtlı/ımsalı levha.	85
Fotoğraf 42:	Kelime-i Tevhid, imzalı celi levha yazı.	86
Fotoğraf 43:	Revaklı avlunun batı duvarında pencere üstünde bulunan kelime-i tevhid.	86
Fotoğraf 44:	Ulu Camii türbe kapısı üzerine bulunan silik yazı.	87
Fotoğraf 45:	Minber alemindeki "nasrun minallah" yazısı.	87
Fotoğraf 46:	Ulu Camii Külliyesi Ramazanoğlu Medresesi taç kapısı.	91
Fotoğraf 47:	Medrese inşa kitabesi.	92
Fotoğraf 48:	Ulu Camii Medrese Şadırvanı.	95
Fotoğraf 49:	Ulu Camii Medrese Şadırvanı Kitabesi. (Nusret Çam).....	95
Fotoğraf 50:	Küçük Mescit (Halil Bey Mescidi) kuzeybatıdan görünümü.	98
Fotoğraf 51:	Küçük Mescit batı duvarı pencere üstündeki inşa kitabesi.	98
Fotoğraf 52:	Ramazanoğlu Konağı kuzeydoğudan görünümü.	101
Fotoğraf 53:	Ramazanoğlu Konağı doğu cephesi.	102
Fotoğraf 54:	Ramazanoğlu Konağı güney cephedeki kitabesi.	102
Fotoğraf 55:	Selamlık'ın mescid olarak kullanıldığı tahmin edilen mekan.	106
Fotoğraf 56:	Selamlık'ın müzede bulunan kitabesi. (Nusret Çam).....	106
Fotoğraf 57:	Çarşı Hamamı taç kapı inşa kitabesi.	110
Fotoğraf 58:	Çarşı Hamamı taç kapı tezyinatından ayrıntı.	110
Fotoğraf 59:	Çarşı Hamamı inşa kitabesi.	111

Fotoğraf 60:	Gön Hanı tamir kitabesi.	114
Fotoğraf 61:	Gön Hanı taç kapıda bulunan sağdaki kabara.	115
Fotoğraf 62:	Gön Hanı soldaki kabara ve üç satırlık yazısı.	115
Fotoğraf 63:	Büyük Çarşı kitabesi.	117
Fotoğraf 64:	Büyük Çarşı kitabesi.	117
Fotoğraf 65:	Arasta tamir kitabesi.	121
Fotoğraf 66:	Arasta tamir kitabesi.	122
Fotoğraf 67:	Arasta tamir kitabesi.	122
Fotoğraf 68:	Arasta tamir kitabesinin orta kısmından detay.	123
Fotoğraf 69:	Yağ Camii taç kapı.	129
Fotoğraf 70:	Yağ Camii avlu içi görünümü. (01adanalıyk.com).....	129
Fotoğraf 71:	Yağ Camii medrese taç kapı inşa kitabesi.....	130
Fotoğraf 72:	Yağ Camii inşa kitabesi.	130
Fotoğraf 73:	Yağ Camii harim kuzey cephedeki kitabe.	131
Fotoğraf 74:	Yağ Camii harim.	131
Fotoğraf 75:	Yağ Camii minber.	132
Fotoğraf 76:	Yağ Camii minber.	133
Fotoğraf 77:	Yağ Camii harim.	134
Fotoğraf 78:	Yağ Camii harim, silmeler.	135
Fotoğraf 79:	Yağ Camii medrese eyvanı.	136
Fotoğraf 80:	Akça Mescit kuzeybatı cephe dış görünümü.	139
Fotoğraf 81:	Akça Mescid tamir kitabesi.....	139
Fotoğraf 82:	Alemdar Mescidi harim kapısında bulunan nesta'likle yazılmış inşa kitabesi. (www.adanadan.biz).....	142
Fotoğraf 83:	Alemdar Mescidi inşa kitabesi. (www.adanadan.biz).....	142
Fotoğraf 84:	Kemeraltı Camii güney cephe.	145
Fotoğraf 85:	Kemeraltı Camii kuzeybatı cephe.	145
Fotoğraf 86:	Kemeraltı Camii inşa kitabesi. (Murat Yüksel'den)	146
Fotoğraf 87:	Mestanzâde Hacı Mahmut Ağa Mescidi tamir kitabesi.	148
Fotoğraf 88:	Mestan Camii kuzeydoğudan görünüm. (adanadan.biz).....	152
Fotoğraf 89:	Harim kapısı üzerinde bulunan kitabe.....	152
Fotoğraf 90:	Mestan Camii tamir kitabesi.	153

Fotoğraf 91: Şeyh Zülfikar Mescidi Tecdüd Kitabesi.	156
Fotoğraf 92: Kitabeden detay.....	156
Fotoğraf 93: Yeni Camii kuzey cepheden görünüm.	160
Fotoğraf 94: Yeni Camii kuzey giriş avlu kapısı.	161
Fotoğraf 95: Yeni Camii kapı girişinde bulunan güneş saati.	162
Fotoğraf 96: Yeni Camii minare.	163
Fotoğraf 97: Yeni Camii inşa kitabesi.	164
Fotoğraf 98: Yeni Camii minare kitabesi.....	164
Fotoğraf 99: Yeşil Mescit güneydoğu cepheden görünüm.	170
Fotoğraf 100: Yeşil Mescid avlu girişi.	170
Fotoğraf 101: Yeşil Mescit harim kuzey cephede bulunan kitabe.	171
Fotoğraf 102: Kitabenin sağında bulunan satırlardan detay.	171
Fotoğraf 103: Kitabenin orta kısmındaki satırlardan detay.	172
Fotoğraf 104: Yeşil Mescit güney cephe. (Pencerenin sol tarafında kitabe ve sağında kabara).....	172
Fotoğraf 105: Kitabenin sağı.....	173
Fotoğraf 106: Kitabenin sol kısmı.	173
Fotoğraf 107: Askeri Rüşdiye ön cephe.....	177
Fotoğraf 108: Askeri Rüşdiye yan cephe görünümü.	177
Fotoğraf 109: Askeri Rüşdiye.	178
Fotoğraf 110: Askeri Rüşdiye İnşa Kitabesi.	179
Fotoğraf 111: Rüşdiye kitabe detay.	179
Fotoğraf 112: Adana Taş Köprü.	187
Fotoğraf 113: Taş Köprü Abdülmecid'in birinci onarım kitabesi.	187
Fotoğraf 114: Kitabenin başında bulunan Sultan Abdülmecid'in tuğrası.....	188
Fotoğraf 115: Taş Köprü onarım kitabesinden detay.....	188
Fotoğraf 116: Taş Köprü kitabenin sağ taraftaki kısmı.	189
Fotoğraf 117: Aynı kitabeden detay.....	190
Fotoğraf 118: Taş Köprü Sultan Abdülmecid'in ikinci onarım kitabesi. (Foto: Abdullah Sezer).....	190
Fotoğraf 119: Taş Köprü üçüncü kitabesi. (Foto: Abdullah Sezer).....	191
Fotoğraf 120: Bahri Paşa Çeşmesi'nin eski görünümü (bisorubicevap.com).....	195

Fotoğraf 121: Bahri Paşa Çeşmesi'nin aslına uygun olarak tekrar inşa edilen şimdiki hali. (wowturkey.com)	196
Fotoğraf 122: Bahri Paşa Çeşmesi inşa kitabesi arka ve ön yüzü. (Abdullah Sezer).....	196
Fotoğraf 123: Adana Hükümet Konağı.....	201
Fotoğraf 124: Hükümet Konağı inşa kitabesi. (Abdullah Sezer).....	201
Fotoğraf 125: Arızkade Hacı Ali Efendi Camii minaresi.	204
Fotoğraf 126: Arızkade Hacı Ali Efendi Camii minare kitabesi. (Not: Yazıyla minare kapısı arasındaki dar aralıktan dolayı fotoğrafın tam karşıdan çekimi yapılamamıştır.)	205
Fotoğraf 127: Minare kapısının üzerindeki cam panoya kitabenin fotokopisi konulmuştur.....	205
Fotoğraf 128: Arızkade Hacı Ali Efendi Camii kitabesinin altında bulunan Hattat Haşim imzası.	206
Fotoğraf 129: Balcıoğlu Mescidi inşa kitabesi.	210
Fotoğraf 130: Adana arşiv görüntüleri. Taş Köprü yanında görünen minare Cafer Paşa Camii'ne ait. (karar.com)	213
Fotoğraf 131: Cafer Paşa Camii inşa kitabesi.	214
Fotoğraf 132: Cafer Paşa Camii kitabesi orta kısımdan detay	214
Fotoğraf 133: Cafer Paşa Camii inşa kitabesi baş tarafı.	215
Fotoğraf 134: Cafer Paşa Camii kitabesi son kısmı.	215
Fotoğraf 135: Hacı Hasan Mescidi inşa kitabesi.	219
Fotoğraf 136: Hacı Hasan Mescidi tamir kitabesi.	219
Fotoğraf 137: Hacı Mustafa Mescidi inşa kitabesi	222
Fotoğraf 138: Memiş Paşa Camii.....	226
Fotoğraf 139: Memiş Paşa Camii kitabesi.	226
Fotoğraf 140: Tahtalı Camii.....	228
Fotoğraf 141: Tahtalı Camii.....	229
Fotoğraf 142: Tahtalı Camii giriş kapısı üzerinde bulunan yazı.....	229
Fotoğraf 143: Kemeraltı Medresesi inşa kitabesi.	231
Fotoğraf 144: Hacı Yunus Ağa Medresesi inşa kitabesi.....	233
Fotoğraf 145: Rüşdiye Mektebi Sultan Abdulaziz tuğralı kitabesi.....	235

Fotoğraf 146: Türbenin kitabesi. (Nusret Çam).....	237
Fotoğraf 147: Şeyh Ebu Bekir Çeşmesi kitabesi. (Nusret Çam).....	239
Fotoğraf 148: Yeni Hamam'ın giriş kapısının üst kısmında bulunan Yeni Hamam Çeşmesi kitabesi.	242
Fotoğraf 149: Yeni Hamam Çeşmesi kitabesi.	242
Fotoğraf 150: Piri Paşa İmaretİ inşa kitabesi.	244

ÖNSÖZ

Çukurova bölgesi olarak adlandırdığımız Adana; kültür, tarih, sanat ve coğrafik unsurlarla oldukça zengin ve kozmopolit bir birikime sahiptir. Fakat Türk ve İslam tarihindeki önemi bakımından günümüze ulaşan eserler ancak 14. yüzyılın sonlarında kendini göstermektedir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1308 yılında sona ermesinin ardından beylikler döneminin başlamasıyla Çukurova'da tarih sahnesinde Oğuzların Üçok kolundan Yüreğir boyuna mensup Ramazanoğulları Beyliği (1353-1608) ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de Adana'daki Türk devri eserlerin en önemli kısmı, yaklaşık yüz elli yıl boyunca sözünü ettiğimiz Türkmen Beyliği'nin inşası kapsamında teşekkül etmiştir. Çalışmamızın büyük oranda bahsi geçen eserlerinin ve özellikle de kitabelerinin Ramazanoğulları Beyliği döneminden kalmış olması normal karşılanmalıdır.

Yapıların hem tezyini hem de inşası hakkında bilgi sahibi olmamız kapsamında en mühim bir vazifeye sahip olan kitabeler ve dolayısıyla da hat sanatı, Adana'daki tarihi yapıların birçok yerinde karşımıza çıkar. Her ne kadar zengin bir hat sanatı koleksiyonuna rastlayamasak da beylikler ve Osmanlı dönemi celi yazılarının gelişimini örneklemesi açısından incelenmeye ve tahlil edilmeye layıktır bu yazılar. Bu sebeple çalışmamız, "*Adana'daki Celi Yazıların Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi*" konusu üzerinde araştırma yaparak celi yazının hat sanatındaki oluşum ve gelişim sürecine yönelik bir sonuca ulaşmayı hedeflemektedir.

Öncelikle bu çalışmanın ortaya çıkmasında bana destek olan danışman Hocam Sayın Prof. Dr. Ahmet Çaycı'ya minnet ve şükran duygularımı ifade etmek isterim. Ayrıca araştırma ve çalışmam esnasında maddi-manevi yardım ve desteklerini her zaman yanımda hissettiğim eşime ve aileme teşekkür ederim.

Mü'mine KÜTÜK DOYMUŞ

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen madde
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
bknz.	: Bakınız
C.	: Cilt
cm.	: Santimetre
Ç.	: Çizim
d.	: Doğum
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Dr.	: Doktor
Fak.	: Fakülte
H.	: Hicrî
M.	: Milâdi
m.	: metre
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
mm.	: Milimetre
ö.	: Ölüm
Ör.	: Örnek
Prof.	: Profesör
S	: Sayı
S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü

- sl.** : Saltanat
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
TSMK : Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi
yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

1. Konunun Tanımı, Önemi ve Sınırları

Yazı, bir toplumun geçmişini oluşturur. Türk İslam sanatları içerisinde ise yazının çok daha büyük ve önemli bir yeri vardır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in insanlığa gönderilmesinden itibaren onu yazanlar en güzel biçimde yazmak için adeta yarış içinde olmuşlardır. Ve hat sanatı bu anlamda ortaya çıkmıştır. "Cismani aletlerle meydana gelen ruhâni bir hendese" şeklinde tarif edilen hat sanatı bu tarife uygun bir estetik anlayış çerçevesinde yüzyıllar boyunca gelişerek devam ede gelmiştir.

Hat sanatının mimarideki yeri ve rolündeki büyük etken onun en güzel istif ve tasarım çerçevesinde yapılara nakşedilmesini sağlamıştır. Kur'ân-ı Kerim'den seçilen sure ve ayetler camilerin, mescidlerin, medreselerin her bir köşesine mekân-mânâ bütünlüğü göz önünde bulundurularak tezyin etmiştir.

Çalışmamızın konusu olan Adana'daki celî yazılar, mekâna özel ayetler seçilip yazılmakla birlikte genel yazı içeriği olarak mekâna ait inşâ kitabeleri daha çok ön plandadır. Uzaktan okunmayı kolaylaştırması için de yazılar hep celî olarak yazılmıştır. Bu yazıların çoğunu ise celî sülüs yazılar oluşturur. Bu celî sülüs yazılar, yazının tarihi gelişim sürecinde gelişmesinin ilk evrelerini oluşturması bakımından önem arz etmektedir. Beylikler ve Osmanlı dönemi celî sülüs yazının biçim ve tarz açısından oluşum ve gelişim sürecine katkıda bulunmaktadır. Özellikle çalışmamız, her biri farklı tarihlerde yapılan mimari eserler olması nedeniyle de celî sülüs yazının inceleme veya gelişimini yakından tanımlayabilmemiz açısından önemlidir.

Adana'daki çoğu eser, Çukurova bölgesinde uzun yıllar hâkimiyet kuran Ramazanoğulları Beyliği tarafından yaptırılmıştır. Yaptırdığı saraydan da anlaşılacağı üzere Ramazanoğulları beyliği mütevâzi bir beyliktir. Buna mukabil sarayın hemen yanına inşa ettirdikleri külliye birçok bakımdan zengin ve gösterişlidir. Bu özellik beylik tarafından yaptırılan diğer eserlere de yansımıştır. Ramazanoğulları Beyliği bir süre Memlûklü'ye tabi olarak

yaşamış, son dönemlerini ise Osmanlı hâkimiyeti altında geçirmiş olduğundan yaptırdığı eserlerde bu iki devletin kültürel, sanatsal ve biçimsel özelliklerini görmek mümkündür. Araştırmamızın kapsamına Adana'da merkezde bulunan tüm celî yazılar girmektedir. Ancak Adana'da bulunan mezar taşları konumuzun dışında tutulmuştur. Adana'da bulunan kitâbeler, çeşitli araştırmalara konu olmuş fakat hat sanatı bakımından bir incelemenin konusu olmamıştır. Biz de bu araştırmamızda Adana'da bulunan kitabeleri hat sanatı açısından değerlendirmeyi uygun bulduk.

Çalışmamızın genel amacı ise; Çukurova gibi stratejik bir bölgede bulunan mimari eserleri tarihsel süreç içinde değerlendirmek; buna ilaveten Türk milletinin tarih kültür ve sanat yönüyle dünyaya duyurduğu hat sanatı ve celî yazıları inceleyip geleneksel el sanatı kapsamındaki yerini belirlemeye katkıda bulunmak ve yazıların tarihi gelişim sürecini göz önünde bulundurarak Adana'da bulunan celî yazıları hat sanatı açısından değerlendirmektir.

2. Kullanılan Yöntem

Araştırmamızın başlangıcında Adana merkez ilçelerde bulunan tüm kitabeler ve yazıların listesi çıkarılmıştır. Daha sonra bu yazıların fotoğrafları tarafımızca çekilmiş (bazı fotoğraflar hariç)¹ ve gerekli bilgiler not düşülerek kaydedilmiştir. Fakat bazı yazıların gerek mimari yapılarından gerek camiye eklenen birtakım aksesuarlar ve ağaçlar yüzünden doğru açıdan tam çekimi yapılamamıştır.

Yazıların çözümlenmeleri yapıldıktan sonra, tamamının arapça yazılışları, Türkçe okunuşları ve anlamları verilmiştir. Ardından da yazıların hat sanatı bakımından tahliline geçilmiştir. Fotoğraflar çalışmamızın iç kısmında, ilgili bölümlere yerleştirilmiştir.

---

¹ Adana Bölge Müzesi'nin oldukça uzun süren taşınma işlemi sebebiyle müzede bulunan bazı yazılara, yazdığımız dilekçelere ve yoğun taleplerimize rağmen ulaşamamıştır. Bundan dolayı bazı yazıların kalem ölçüleri alınamamış, bizzat fotoğraf çekimi yapılamamıştır. İlgili fotoğraflar birkaç kaynaktan temin edilmiştir.

Araştırmamız; *İçindekiler, Önsöz, Kısaltmalar* şeklinde başlamış, *Giriş* kısmında yer alan *Konunun Tanımı, Önemi ve Sınırları, Konuyla İlgili Kaynaklar ve Araştırmalar, Kullanılan Yöntem* alt başlıklarıyla devam etmiştir. *Birinci bölümde*; Adana'nın tarihçesi hakkında bilgi verilmiş, *İkinci Bölümde* ise; celi yazının doğuşu, kullanım alanı, tarihi süreci, Celi Sülüs Yazı -Büyük Selçuklu'dan Osmanlı'ya kadar olan- alt başlıklarıyla kısaca ele alınmıştır. Ayrıca tahlil ettiğimiz yazı çeşitlerinden celi sülüs'ün yanı sıra celi nesta'lik yazı da bulunduğundan celi nestâ'lik yazı hakkında da genel bilgiler verilmiştir.

“*Adana’da Bulunan Celi Yazıların Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi*” başlıklı üçüncü ana bölümde ise; Adana’da bulunan celi yazılar, külliyelerden başlanarak, camiler, mescitler, medreseler, çarşılar, çeşmeler, imaretler, köprüler, mektepler gibi eserlerin kitabeleri ele alınmıştır. Kitabelerin metni, okunuşu, tercümesi verildikten sonra yazı çeşidi, malzeme, teknik bilgileri verilip tahlilleri yapılmıştır. Tahliller yapılırken kıyaslama tekniği esas alınmıştır. Yani yazının hem kendi dönemi, hem bir önceki ve yeri geldiğinde de bir sonraki dönemiyle karşılaştırılarak kemal seviyesi ortaya konmuş, konumu ve Türk Hat Sanatındaki gelişmişlik düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır.

Genel Değerlendirme bölümünde; çalışmamızın sonucunda elde ettiğimiz sonuçları farklı dönemdeki yazılarla ve aynı külliye içindeki yazılarla mukayese ederek benzerlikler ve farklılıklar göz önüne serilmiştir.

Sonuç bölümünde ise Adana’da bulunan celi yazıların öne çıkan en önemli özellikleri ana hatlarıyla açıklanmıştır. Bu bölümün ardından *Bibliyografya* ve *Fotoğraflar* kısmı eklenmiştir.

3. Konuyla İlgili Kaynaklar ve Araştırmalar

Çukurova’da bulunan eserler ve kitabeler hakkındaki araştırmaların en başında Murat Yüksel’in “*Çukurova’da Türk İslam Eserleri ve Kitabeler*” isimli kapsamlı çalışması yer almaktadır. Çalışmada hem Adana ve ilçeleri, hem de Mersin ve Çevresinde bulunan mimari eserler ve kitabeleri yer almaktadır. Türk Tarih Kurumu’ndan çıkan *Türk Kültür Varlıkları Envanteri 01 Adana*, Prof. Dr. Nusret

Çam'ın çalışması olup Adana ve ilçelerindeki eserlerle ilgili yararlandığımız en önemli kaynak olmuştur. Çukurova'ya damgasını vuran ve eserler yaptıran Ramazanoğulları Beyliği kapsamında da hem tarihi süreciyle hem de mimari özellikleriyle birlikte geniş çapta araştırmalar yapılmıştır. Beyliğin tarihiyle ilgili yararlanılan makale ve kitaplar arasında; Faruk Sümer, "*Ramazanoğulları*", Ahmet Avanas, *Osmanlı Hakimiyetinde Ramazanoğulları Beyliği*, Gözde Ramazanoğlu, *Adana'da Tarih, Tarihte Adana*, Yılmaz Kurt, *Ramazanoğulları Beyliği* isimli eserler yer alır. Bu eserlerde beyliğin tarihi süreci, tafsilatı ve kronolojik biçimiyle ele alınmış, inşa ettikleri yapılar hakkında genel bilgiler verilmiştir. Beyliğin yaptırdığı mimari eserleri ise geniş ve kapsamlı çalışmasıyla Prof. Dr. Nusret Çam yapmıştır. "*Ramazanoğulları Beyliği Mimari Eserleri*" isimli yayınlanmamış doktora tezi, beyliğin inşa ettirdiği eserleri mimari ve tezyini açıdan ele almıştır. Ayrıca yine Nusret Çam'ın Kültür Bakanlığı için hazırladığı "*Adana Ulu Camii Külliyesi*" isimli kitapçığı bizim için mühim bir kaynak olmuştur. Bu kitapçıkta külliyenin her bir parçası ayrı ele alınmış, külliye içinde bulunan çiniler bilhassa incelenmiş ve tasnif edilmiştir. Ulu Camii'yle ilgili yararlandığımız kaynaklardan biri de Ali Osman Uysal'ın *Vakıflar Dergisi*'nde bulunan "*Adana Ulu Camii*" isimli makalesidir. Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı I. (Başlangıcından Büyük Selçuklulara Kadar)* ve *Türk Sanatı II* isimli eserlerde de Adana Ulu Camii'yle ilgili bilgiler yer almaktadır.

Celi sülüs yazıyla ilgili genel bilgiler kapsamında başvurduğumuz kaynaklardan bazıları ise şunlardır: Mahmud Bedrettin Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, Muhiddin Serin, *Hat Sanatımız*, Ali Alparıslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, Şinasi Acar, *Türk Hat Sanatı*, Fevzi Günüş, *15.-20. Yüzyıl Osmanlı Dini Mimarisinde Celi Sülüs Hattı Uygulama ve Teknikleri*, Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı*. Makale kapsamında ise kullanılan kaynaklar; Fevzi Günüş'ün "*Anadolu Selçuklu Dönemi Celi Sülüs Yazısının Beylik Dönemine Etkileri*", Ahmed Karahisari'nin "*Müsel Besmelesi Hakkındaki Düşünceler*" isimli makaleleri; Ahmet Gedik, "*Karatay Medresesi'ndeki Celi Yazuların Değerlendirilmesi*", Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, "*Türk Mimarisinde Hat Sanatı*", Ali Alparıslan, "*Celi ve İslam Yazı Sanatı*" makaleleri, Süleyman Berk, "*Hattat*

Mustafa Rakım'ın Celi Sülüs'ün Estetiğinde Ortaya Koyduğu Yenilikler", Hüseyin Gündüz, "Türk Hat Sanatında Şeyh Hamdullah ve Ahmed Karahisari", Ömer Faruk Dere, "Hafız Osman Efendi", Ali Rıza Özcan, "Mahmud Celaleddin ve Mustafa Rakım", Uğur Derman, "Hat".

Sözlük ve yardımcı kavramlar olarak kullanılan kaynaklar; Hasan Özönder, *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü*, Metin Sözen-Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*'dür.

I. BÖLÜM

ADANA’NIN COĞRAFÎ DURUMU VE TARİHÇESİ

1.1. Coğrafi Durum, İklim ve Bitki Örtüsü

Adana doğuda Nur, kuzeyde ve batıda Toros Dağları ile, güneyde ise Akdeniz kıyılarıyla çevrilidir. Çukurova’nın yüksek Torosların en önemli geçidi olan Gülek Boğazı ile batıya ve kuzeye açılması ve böylece Anadolu ile Suriye ve Mısır arasında köprü konumuna gelmesi Adana’nın stratejik konumunu artırmıştır. Sıcak iklime rağmen sularının bol ve serin yaylalara yakın olması insanların buralarda yarı göçer halde yaşamalarını sağlamıştır. Aynı şekilde denize yakın olması, Ortaçağ’da bile ırmaklar vasıtasıyla gemilerin içerilere kadar girebilmesi sebebiyle deniz ulaşımının mümkün hale gelmesini sağlamış ve hem askerî hem ticari bir öneme sahip kılmıştır. Osmanlılar zamanında ise İstanbul’dan Bağdat’a, Şam’a, Hicaz’a ve Mısır’a giden yol buradan geçmektedir.² Bütün bu sebepler Adana’nın coğrafi konumunu önemli bir hale getirmiştir.

İklimin sıcak olması başta evler olmak üzere mimariyi ciddi bir şekilde etkilemiştir. Mesela sıcak yaz gecelerinde yatmak için damlar düz yapılmış ve evlerde mutlaka geniş teraslar ve balkonlara yer verilmiştir. Camilerde ise harim geniş gözlerle doğrudan doğruya iç avluya açılacak şekilde düzenlendiği gibi, Ağca (Akça) Mescit’te olduğu üzere bazı mabetlerin yan taraflarında revaklı mekânlar ihmal edilmemiştir.³

Antik çağ kentleri, arazinin yapısına bağlı olarak kolay savunulabilen, suyu olan tarıma ve ulaşım elverişli yerlerde kurulmuştur. Çukurova gibi verimli ve yerleşmeye uygun topraklar üzerinde yer alan Adana’da tarihin erken dönemlerine inen bir yerleşim bulunduğu düşünülür. Şehrin kadim kısımlarının Tepebağ höyüğünün üzerinde yer alması da bu görüşü destekler. Diğer yandan, Adana’nın

---

² Nusret Çam, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Adana*, Ankara 2010, s. XIX.

³ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. XIX.

erken dönemlerine ilişkin fazla bilgi ve buluntu yoktur. Ancak antik dönem kaynaklarında Çukurova'yla ilgili genel bilgiler yer almaktadır.⁴

- **Erken Dönemlerde Adana Tarihi (İslam Öncesi)**

Çivi yazılı Hitit tabletlerinden milattan önce II. bin yılda Kizzuvatna'daki (Kilikya) büyük Samri (Saros, Seyhan) nehrinin kıyısında içinde bulunduğu bölgeye adını verecek kadar önemli bir Adaniya veya Ataniya şehrinin mevcut olduğu bilinmektedir. Ancak bugünkü Adana ile aynı şehir olup olmadığı kesin değildir. Kadirli yakınlarındaki Hitit hiyeroglifiyle yazılmış Karatepe kitabelerinde (M.Ö. IX-VIII) de Adana'nın adı geçmektedir. Adana'nın kuruluş efanelerine göre ise; Adana halkının/adının şehrin kurucusu kabul edilen gök tanrı Uranus'un oğlu Adanos'un soyundan geldiği tahmin edilir. Hint-Avrupa kökenli yapılan etimoloji çalışmalarında ise, kelimenin "nehir üzerinde" anlamına gelen "a" (üzerinde), "danu" (nehir) şeklinde tahlil edilebileceği ortaya koyulmuştur.⁵

Adana ve halkının (M.Ö. 852) yönetimi önce Asurlulara daha sonra Persler'in eline geçmiştir. Anadolu'nun Pers İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında bulunduğu sırada ortaya çıkan Makedonyalı Büyük İskender (M.Ö. 333), tüm Doğu dünyasındaki siyasal oluşumu alt üst etmiştir. 13 yıl süren saltanatı döneminde bütün Anadolu'yu içine alan, doğuda Hindistan'a, güneyde Kuzey Afrika ve Mısır'a uzanan topraklara sahip olması, Çukurova'daki Tinaros suyunun kenarında Büyük Kral Kodomanus ile yaptığı savaşın sonuçlarındandır.⁶ İskender'in ölümünden sonra ise Suriye'de krallığını ilan eden Seleukos (Selefkos) ve Mısır'daki Ptolemaios krallıkları arasında el değiştiren Kilikya Bölgesi, bir süre Selefkos'un idaresinde kaldıktan sonra devletin zayıflamasıyla birlikte Akdeniz korsonlarının eline geçmiştir. Hellenistik krallıkların Romalılar tarafından birer birer yıkılmasıyla meydana gelen devlet otoritesi boşluğundan yararlanan Akdeniz korsonları burada 150 yıl kadar hüküm sürmüşlerdir. Ve nihayet Kilikya M.Ö. 12 yılında Pompeius

⁴ Gözde Ramazanoğlu, *Adana'da Tarih Tarihte Adana*, İstanbul 2012, s. 15.

⁵ Sargon Erdem, "Adana-İslam Öncesi", *DİA*, Ankara 1988, C. 1, s. 348-349.

⁶ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 19-20.

tarafından Roma İmparatorluğu'na katılmış ve ancak bu tarihten sonra burada siyasi istikrar sağlanmıştır.⁷

• Adana'nın Türkleşmesi (İslam Sonrası)

İslâmî kaynaklarda Erdene, Edene, Ezene, Batana isimlerinde geçen, Osmanlı döneminin ilk zamanlarında ise (ادنه, ادانه) veya (اطانه) imlâsıyla, Tanzimat'tan sonra da (ادرنه) ile karıştırılmaması için (اطنه) şeklinde yazılan⁸ Adana'ya ilk İslam akınları 7. Yüzyılda Hz. Ömer devrinde başlamışsa da⁹ bu akınlar keşif türünden olduğu için yerleşme açısından sonuç vermemiştir.¹⁰

Adana'nın asıl fethi, Emevî Halifesi Abdülmelik döneminde olmuştur. Türk-İslam toplulukları tarafından iskâna açılması ise Abbasiler zamanında Hârünürreşîd döneminde Horosanlı kumandan Ebû Süleym et-Türkî tarafından gerçekleştirilmiştir. Adana X. Yüzyılda Rumlar'ın XI. Yüzyıl sonlarında Selçuklular'ın ve bir müddet de Haçlılar'ın eline geçmiş, XII. Yüzyılda bir ara Konya Selçuklularının idaresine girmişse de bu hakimiyet uzun sürmeyerek, tekrar Bizans İmparatorluğu ile Kilikya Ermenileri arasında el değiştirmiştir. Bundan sonra Adana, XIV. Yüzyıl ortalarından itibaren Memlükler'in ve bunlara bağlı olarak 1378-1562¹¹ yılları arasında Türkmenlerin Üçok koluna mensup Yüreğir Boyu beylerinden Ramazan Bey'e ve ailesine intikal etmiştir.¹²

a) Ramazanoğulları Beyliği Dönemi'nde Adana

13. yüzyılda Orta Asya'da başlayan Moğol istilasının Yakın Doğu'ya yayılmasıyla birlikte, Anadolu'ya ikinci büyük göç dalgası başlamış ve Türk nüfusunu, Anadolu'da mutlak çoğunluk haline getirmiştir. 1308'de Anadolu Selçuklu İmparatorluğu'nun hakimiyetinin sona ermesinden sonra da Anadolu'da beylikler dönemi başlamış oldu. Bu olay tabii olarak Çukurova ve Adana'yı da

⁷ Sargon Erdem, *a.g.m.*, s. 349.

⁸ Tahlil ettiğimiz kitabelerde iki şekilde de yazıldığı gözlemlenmiştir. (ادنه, ادانه)

⁹ Yusuf Halaçoğlu, "Adana-İslam Sonrası", *DİA*, Ankara 1988, s. 349.

¹⁰ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 25.

¹¹ Esasen Ramazanoğulları Beyliği'nin fiilen sona ermesi 1608 yılında olmuş, Osmanlı'ya itaatinden dolayı beylikler içinde en uzun yaşayan beylik özelliğini kazanmıştır.

¹² Yusuf Halaçoğlu, *a.g.m.*, s. 349-350.

doğrudan etkilemiştir. İlk çağlardan itibaren Kilikya olarak adlandırılan ve tarih boyunca uğruna çok kan dökülen bölge, Türklerin eline geçerek son ve gerçek sahibini bulmuş, burada 1350 civarında Ramazanoğulları Beyliği kurulmuştur.¹³

Ramazanoğulları Beyliği, Oğuzlar'ın Üçok koluna bağlı Yüreğir boyuna mensup olup, Moğol istilası nedeniyle Anadolu'ya gelen Bozok ve Üçok adlarıyla iki kola ayrılan kalabalık bir Oğuz topluluğu içinde yer almıştır.¹⁴ Ramazanoğulları'nın mensup olduğu Yüreğir Boyu da Seyhan ve Ceyhan nehirleri arasında yerleşmişlerdir. Yüreğir Oymağı'nın ilk beyi, adını beyliğe veren Ramazan Bey'dir. Ramazan Bey hakkında pek ayrıntılı bilgi bulunmayıp onun ölümünden sonra yerine oğlu İbrahim geçmiştir. Adana İbrahim Bey zamanında Memlukler tarafından alınmıştır. Memluklar döneminde İbrahim Bey, Ermenilerle mücadeleye girişerek Sis'i aldı. Fakat Memluklardan ayrılma isteği üzerine Yol-Basan tarafından öldürüldü. Yerine kardeşi Ahmet Bey geçti.¹⁵

Ahmed Bey'den sonra sırasıyla İbrahim, İzzeddin Hamza, Mehmed, Ali, Arslan Davud ve Halil Bey, Ramazanoğullarının başında bulunmuştur.¹⁶ Ramazanoğulları'nın en parlak dönemi yaklaşık 30 yıllık hakimiyetiyle (1485-1513)¹⁷ Halil Bey döneminde olmuştur. Ramazanoğlu hânedânında en uzun süre beylik yapanlardan biri olan Halil Bey, Osmanlılarla iyi ilişkiler içinde olmuştur. Halkın, dine yardım eden anlamında "Gavsü'd-din" lakabını verdiği Halil Bey, bölgedeki tüm Türkmen Beyleri arasında saygı duyulan bir isimdir. 1497 tarihli Vakıf Sarayı, 1492 tarih kitabeli Küçük Mescit onun zamanından günümüze ulaşabilmiş olan eserlerdir. Öte yandan yine onun döneminde şehrin yıkılması nedeniyle yıkılan binaların büyük bir kısmının yeniden yapılmak mecburiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 1485-1490 Osmanlı-Memluklu savaşının Adana'yı önemli ölçüde tahrip ettiği anlaşılmaktadır.¹⁸

¹³ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁴ Faruk Sümer, "Ramazanoğulları", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 442.

¹⁵ Ahmet Avanas, "Osmanlı Hakimiyeti'nde Ramazanoğulları Beyliği", *S.Ü Eğitim Fak. Dergisi*, Konya 1990, Sayı:4, s. 81.

¹⁶ Yılmaz Kurt, "Ramazanoğulları Beyliği", *Türkler*, C. 6, Ankara 2002, s. 817.

¹⁷ Gözde Ramazanoğlu bu süreyi 1480-1510 yılları arasında göstermiştir. *a.g.e.*, s. 42.

¹⁸ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 42.

Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren Memlûkluler ile Osmanlı arasında Ramazanoğlu ve Dulkadiroğlu Beylikleri kalmıştır. Böylece bu küçük siyasi teşekkül Osmanlı İmparatorluğu ile Memlûklu Devleti arasında tampon-devlet rolü oynamaya başlamıştır. Osmanlılar ile Memlûklar arasında gerek batılı Haçlılar, gerekse doğudan bastıran Timurlular karşısında belirli bir dayanışma genellikle koruna gelmiştir. Çatışma ise, ilk defa sınır bölgesindeki (Karamanoğulları, Dulkadiroğulları ve Ramazanoğulları gibi) Türkmen beylikleri üzerindeki karşılıklı üstünlük iddiaları nedeniyle ortaya çıkmıştır. Savaş Çukurova'dadır, çünkü bu sırada Dulkadirîliler Osmanlılara tabiidir. Çukurova ise, Ramazanoğulları Beyliği'nin toprakları durumundadır. Yani, Osmanlı-Memlûklu arasındaki bu ilk hadisede, büyük devletler kendi ülkeleri dışındaki bir alanda; Ramazanoğulları Beyliği'nin topraklarında bir denge savaşına girmiş ve Çukurova çatışmanın arenası haline gelmiştir.¹⁹

Ramazanoğulları Beyliği'nin en önemli beyi şüphesiz Halil Bey'in oğlu Piri Bey'dir. Yaptığı hizmetlerle Kanuni'nin teveccühünü kazanmış, Osmanlı'ya çok faydası dokunmuştur. Adana'daki imar faaliyetlerinin çoğu onun döneminde gerçekleşmiştir. Adana Ulu Camii Külliyesi ve daha birçok eser onun döneminde inşa edilmiştir. 48 yıl süren beyliği süresince Adana'nın altın çağı olmuştur.

1569 yılında vefat eden Piri Bey'in ardından Tarsus valisi olan Derviş Bey, ardından Antep sancakbeyi olan diğer oğlu İbrahim Bey sırasıyla Adana'ya hakim olmuşlardır. Daha sonra İbrahim Bey'in oğlu olan Mehmed Bey, beyliğin başında bulunmuş, 1605 yılında vefat edince yerine oğlu Pir Mansur getirilmiştir. Pir Mansur Adana'yı ve çevresini yöneten son bey olmuştur. Şehir, 1608 yılında Pir Mansur'un kendi isteğiyle Osmanlı'ya teslim edilmiştir.

b) Osmanlı Dönemi'nde Adana

Osmanlı hâkimiyetindeki Adana, zaman zaman Halep eyaletine bağlı bir sancak olarak bazen de müstakil bir eyalet olarak Osmanlı idari teşkilatında

---

¹⁹ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 42.

bulunmuştur. Nitekim 1608-1833 yılları arasında mütesellim'lik²⁰ şeklinde idare edilen Adana 1867'de Kozan, Cebelibereket, ve İç-il sancaklarının birleştirilmesiyle bir eyalet haline getirilmiştir.²¹ Osmanlı hakimiyeti ile birlikte bölgede sükûnet ve asayiş sağlanmış, bayındırlık faaliyetlerinde bir canlanma meydana gelmişse de 17. yüzyıldan sonra her alanda bir durgunluk gözlenmektedir. Yukarıda sözünü ettiğimiz mütesellimlik ile idare edilir konuma düşmesi bu durgunluğun sebebidir. Bundan dolayı 18. Yüzyılda görülen imar faaliyetleri İstanbul merkezli olmayıp, şehrin ileri gelen kimselerine aittir.²² 1826'da Adana, Labord'a göre, 25 bin nüfuslu küçük bir kenttir. Fakat şehrin kenarlarındaki binaların bahçe içinde ve ayrı yapılması nedeniyle geniş alan kaplamakta ve ilk görüşte büyük şehir hissi vermektedir.²³

19. yüzyıl ortalarında ticaret ve misyonerlik amacıyla Çukurova'ya pek çok Avrupalı da gelip yerleşmiştir. Salnâme kayıtlarına göre 1872 senesinde 30.024 kişinin yaşadığı Adana'da yedi fabrika, otuz beş sıbyan mektebi, otuzbeş medrese, altı tekke, doksan mağaza, 1978 dükkan, ellibeş değirmen, dört hamam, yirmi yedi han, beş kilise, otuz sekiz mescit, ve yirmi camii bulunmakta idi. Bütün bir Adana vilayetinde ise 138.554'ü Müslüman, 19.049'u gayr-i müslim olmak üzere toplam 157.503 nüfus yaşamakta idi. Kazalar ve köyler dahil, Adana vilayetinde 128 mescit, 89 cami, 36 kilise mevcuttu.²⁴

c) Cumhuriyet Dönemi ve Sonrası Adana

1909 yılında tarihe Adana Vak'ası olarak geçen Ermeni ayaklanması zuhur etmiştir. Ermenilerin Türk mahallelerine saldırmasıyla başlayan ayaklanmada, Müslüman halk önce paniğe kapılarak dağlara sığındı. Fakat çok geçmeden Türkler bu Ermenilere karşı saldırıya geçince iki taraftan da pek çok kimse ölmüş, birçok bina yıkılmış ve şehrin ticaret merkezi olan çarşı baştan başa yanmıştır. Bunun üzerine güvenlik güçleri tedbir almaya çalıştı. Ayaklanmayı örgütleyen Ermeni piskoposu Muşeg, ayaklanma başarısızlığa uğrayınca Mısır'a kaçtı. Olayın

²⁰ Herhangi bir beylerbeyi veya sancak beyinin görevi nedeniyle eyalet veya sancağında bulunmadığı sırada kendisine vekalet etmek üzere yerine bıraktığı vekil.

²¹ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.m.*, s. 349-350.

²² Nusret Çam, *a.g.e.*, s. XXVI.

²³ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 66.

²⁴ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. XXVI.

Avrupa'da Türkiye aleyhine kullanılması sebebiyle Osmanlı hükümeti telaşa düştü. Hadise sebebiyle vali olarak gönderilen Cemal Paşa, Batılılara hoş görünmeyi ilke edindiği için çok sayıda Türk'ü ve bir Ermeni'yi idam cezasına çarptırdı. Bununla da yetinmeyerek İstanbul'dan gönderilen para yardımının neredeyse tamamını Ermeni aileler için kullanmıştır. I. Dünya Savaşı'nın hemen arkasından Adana 24 Aralık 1918 tarihinde Fransızlar tarafından işgal edildi. Anadolu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi Çukurova'da da halk düşman işgaline karşı mücadeleye başladı. Burada tutunamayacağını anlayan Fransızlar, Anakara Hükümeti ile yapılan anlaşma uyarınca bu işgal sırasında kendilerine yardımcı olan Ermenilerle birlikte 5 Ocak 1922 tarihinde bölgeyi terk etmek zorunda kaldılar.²⁵

Bugünkü Adana'da bazıları tamirleri sırasında asıl özelliklerinden birçok şey kaybetmelerine rağmen, eski devirlerden epeyce eser günümüze ulaşmıştır. Bununla birlikte seyahatnamelerde ve salnamelerde adı geçen birçok eser de yok olmuştur. Bunların en önemlisi Adana Kalesi'dir. Kale 1836 yılında Mısır valisi Mehmed Ali Paşa tarafından yıktırılmış, ve bugüne ancak yıkıntı halinde küçük bir duvar parçası kalmıştır. Bunun dışında otuz beş kadar cami, mescid, medrese, han, hamam gibi eserler günümüze kadar gelmiştir.²⁶

---

²⁵ Nusret Çam, *a.g.e.*, xxvi-xxvii.

²⁶ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.m.*, s. 352.

II. BÖLÜM

CELÎ YAZILARLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

2.1. CELÎ YAZI

Celî kelime anlamı olarak; âşikâr, iri, açık, belli, net gibi anlamlara gelir. Hüsn-i hat sanatı içinde terim anlamı ise; bütün hat nevilerinde yazının, bir yazı cinsi meşk edilirken kullanılan meşk kaleminden daha geniş bir kalemle yazılan iri şeklidir. Büyük boydaki kâğıtlardan kullanılması dolayısıyla tumar adı da verilen celî, diğer yazıların babası (ebu-l aklâm) olarak da telakki edildiği gibi kalem ağzının enini tespit etmekte bir genişlik birimi olarak da kullanılıyordu.²⁷

Celî kelimesi yalnız kullanıldığı zaman bu tabir genellikle sülüs celîsine delalet eder. Sülüsün kitabe ve levhalarda kullanılan kalın ve iri bünyelisine sülüs celîsi denir.²⁸

Her yazı cinsinin kendine has genişlik ölçüsü vardır. Kamış kalemin ağzı da o ölçü genişliğinde açılır. Meselâ sülüs ve nestâ'lik yazısının genişliği (meşk edilirken) 2,5-3 mm civarındadır. Bu kurala göre kalemin ağız genişliği bu ölçüde olacak demektir. Bu bir limittir. Yazı bu ölçünün altında olursa celî sayılmaz, fakat bunun dışında istenilen genişlikte yazılabilir. Bu görüşe göre celî, bir yazı cinsi değil, bir yazı karakteridir. Hattatlar umumiyetle serçe parmak genişliğine yakın ebadda veya çalışma kaleminin üç misline yakın genişlikte yazılmış olan yazıya celî denebileceği kanaatindedirler.²⁹

Celî yazı bir ihtiyacın sonucudur. İslâmiyet'in yayılmasıyla ortaya çıkan cami, medrese, türbe kervansaray gibi dînî ve sivil mimari eserlerde kullanılma alanları bulan yazı pek tabii olarak uzaktan bakıldığında kolaylıkla okunabilecek büyüklükte olmalıydı. Bu sebepten hat sanatkârı da mesâfe problemini ortadan kaldırmak için yazıda birtakım değişiklikler yaparak onu büyütmüş, diğer tabirle celîleştirmiştir. Mimari ile birlikte yazının çok değişik malzemeler üzerinde

²⁷ Ali Alparslan, "Celî", *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 265.

²⁸ Muhiddin Serin, *Hat Sanatımız*, İstanbul 1982, s.45.

²⁹ Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul 1999, s. 105.

kullanılma alanı bulması, celî yazının özellikle celî sülüsün en mükemmele doğru gelişim sürecini ortaya koymuştur.³⁰

Celî kelimesinin genelde aklâm-ı sittede sülüs yazı çeşidine tekabül ettiği söylemiştik. Bu sebeple celî sülüs hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır:

2.2. Celî Yazının Kullanım Alanı

Hat sanatının en önemli uygulama sahalarından birisi; mimaridir. Gerek yapı için belge niteliğindeki kitâbe, gerekse içinde ve dışarıda mekânı zenginleştirip tezyin etmek için kullanılmıştır. Türk mimarisi ve hat sanatı yüzyıllar boyunca beraberce çok önemli fonksiyonları icra ederken hep iç içe olmuşlar, tekamüle giden süreçte grafikleri farklı da olsa beraber yürümüşlerdir. Muhteva mekân ilişkisi gelenek halini alacak metinleri belirlemiş ve estetik bakış değişik form ve üslupları mimari ile yek vücut kılmaya çalışmıştır.³¹

Yazının değişik malzemelerle kolay kullanabilme özelliği de onun kullanılma alanını oldukça genişletmiştir. Bir camideki kullanım yerleri ele alırsak; kubbe, kubbe kasmağı, aslan göğüsleri, kemerler, pencere alınlıkları cami ve medrese beden duvarları, kapı üzerleri vb. yerler yazının kullanılma alanlarının genişliğini gösterir. Malzeme yönünden de böyledir. Sıva ve ahşap üzerine kalem işi ya da mâdenî malzemeler üzerinde kullanılması bu alanı daha da genişletmiştir.³² Türk mimarisi, yazıyı tezyînî programın bir parçası görmekle birlikte anlam ve içerik boyutunu da göz ardı etmemişlerdir. İnşa ve tamir kitabelerinde yer alan dua ve temenni ifadelerinin yanında, âyet-i kerimeler, hadis-i şerifler, Esmâ-i Hüsnâ, Çâr-ı Yâr-i Güzin hem iç mekanda hem de dış cephede bulunduğu yerle mütenâsip kullanılmıştır.³³

³⁰ Ahmet Gedik, “Karatay Medresesi Taçkapısı’ndaki Celi Yazıların Değerlendirilmesi”, *İstem Dergisi*, Konya 2004, S. III, s. 167.

³¹ Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, “Türk Mimarisinde Hat Sanatı”, *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara 2012, s. 181.

³² Fevzi Günüş, 15. -20. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Celi Sülüs Hattı Uygulama ve Teknikleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, SÜ, SBE, Arkeoloji-Sanat Tarihi A.B.D, Konya 1991, s. 61.

³³ Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, *a.g.m.*, s. 182.

Mimaride beden duvarlarını çepeçevre dolaşan kuşak yazılarında 17. y.y'a kadar bilhassa çini üzerinde yapılanları revaçta idi. Yazıların çini üzerine geçirilmeleri de iğneleme veya silkeleme usulüyle yapılmaktadır.³⁴ Celî kalemde çıkan yazılar, kalıp yapılarak iğneleme usulüyle tekrar hazırlanır. Önce küçük ölçülerle yazılan yazılar satranç usûlü büyütülerek hazırlanır ve bu büyük kalıp istenen yüzeye nakledilip çalışılır. Ayasofya Camii kubbesine Hattat Kadıasker Mustafa İzzet yazısından satranç usulüyle kalıp alınarak işlenen Nur ayetinin daha sonra uygun ebatlara göre farklı hazırlanarak başka meşhur camilere de işlendiği bilinmektedir.³⁵ Bu usuller yapılırken titiz davranılmakta ve hatasız geçirilmeye dikkat edilmekteydi. Buna rağmen çini üzerindeki yazılar mermer üzerine işlenen yazılar kadar düzgün değildir. Bunun sebebi; çini ile uğraşan sanatkârların bu hususta tam olarak bilgi sahibi olmadıklarından kaynaklanıyor olabilir.

2.3. Celî Sülüs Yazı

Sülüs yazı, 2,5-3 mm. genişliğindeki bir kalemle yazıldığına göre bu ölçünün üzerindeki bir kalınlıkla yazılan yazıya **celî sülüs** denir. Hattatlar ise daha ziyade bu ölçünün üç misli genişliğindeki yazıyı celî sayarlar. Türk hattatları arasında genellikle celî sülüs yerine yalnızca celî kelimesi kullanılmaktadır. 16. yy.dan itibaren celî muhakkakın da yerini alan ve hâlâ rağbet gören celî sülüs levha yazılmasında kullanılmakla beraber yaşama alanını daha ziyade mimari yapıların kitabelerinde, duvarlarında ve kubbelerin içinde bulmuştur.³⁶

Celî yazılar, ney kalınlığında kamıştan veya sert bambu kamışından yapılan kalemlerle yazılır. Daha büyük yazılar için her hattatın kendi kalem açış tarzına uygun olarak ihlamur kavak veya gürgen ağacından yaptığı "*tahta kalemler*" kullanılır.³⁷

Celî yazı yazan hattatlara **celî-nüvis** denir. Herhangi bir yazının celî şeklini yazmak zor olduğundan bu sahada kendini göstermiş hattatlar sayılıdır. En usta *celî-nüvisler* Türk sanatkârlar arasından çıkmış olup İran'da celide güçlü

³⁴ Usuller için bkz; Fevzi Günüç, *a.g.t.*, s. 64-65.

³⁵ Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, *a.g.m.*, s. 182.

³⁶ Ali Alparslan, *a.g.m.*, s. 266.

³⁷ Şinasi Acar, *Türk Hat Sanatı*, İstanbul 1999, s. 135.

sanatkârlar yetişmemiştir. Kendi anlayışlarına göre celi aklam-ı sitteye istikamet verenlerin en önemlileri, Timur'un torunu Baysungur Mirza (ö: 1433) Ali Rıza-yi Abbasi'dir. Diğer İslam ülkelerinde ise kayda değer önemli sanatkârlar tanınmamaktadır.³⁸

Türk celi sülüsünün ise estetik seviyede zirveye ulaşırken kat ettiği mesafede büyük ölçüde emekleri olan hattatlardan bazıları şunlardır: Amasya ve Edirne'deki Bayezid, İstanbul'daki Firuz Ağa ve Davud Paşa Camilerinin kitabelerini yazan Şeyh Hamdullah (1436-1519), Fatih Camii'nde yazıları bulunan Yahya Sofi, Topkapı Sarayı Bab-ı Hümayün'deki müsennâ istifiyle öne çıkan Ali b. Yahya Sofi, Kanuni döneminin meşhur hattatı Ahmed Karahisari (ö.1556), Süleymaniye ve Selimiye Camii'nin kitabeleriyle Selimiye'nin bazı kuşak yazılarını yazan Hasan Çelebi (ö.159?), Tophane Kılıç Ali Paşa Camii yazılarını yazan Demircikulu Yusuf (ö.1611), Fatih'deki Nakşidil Sultan Türbesi ile Tophane'deki Nusretiye Camii kuşak yazılarının hattatı Mustafa Rakım Efendi (1758-1826), Ayasofya'daki çehar yâr levhalarının ve Hırka-i Şerif Camii kuşak yazısının hattatı Kazasker Mustafa İzzet Efendi (1801-1876), İstanbul Üniversitesi kapısında bulunan "Daire-i Umur-i Askeriye" yazısıyla, Kudüs'teki Kubbetü's-sahre'de bulunan kuşak yazısının hattatı Mehmed Şefik Bey (ö.1912), Üsküdar Selimiye, Edirnekapı Mihrimah Camilerinde kubbe yazıları bulunan İsmail Hakkı Altunbezer (ö.1946), hocası Sami Efendi'ye ait mezartaşının kitabesini yazan Reis'ül Hattatin Kamil Akdik (1861-1941), İstanbul Sultan Selim Camii, Bali Paşa Camii ve Azapkapısı camii kubbe yazılarını; Beyoğlu Ağa, Ankara Maltepe ve İzmir Alsancak camilerindeki kuşak yazılarını yazan Halim Özyazıcı (1898-1964) ve Şişli Camii yazılarıyla Ankara Kocatepe Camii ve Eyup Camii kubbe yazılarını ayrıca pek çok mimari eserdeki celi yazıları yazan Hamid Aytaç (1891-1982), celi yazıya Türk damgasını vuran hattatlarımızdandır.³⁹

Celi sülüste kompozisyon zarureti vardır. Hat sanatındaki kompozisyon kısaca, harf ve kelimelerin bir kaide dahilinde üst üste yerleştirilmesi demektir.

³⁸ Ali Alparslan, *a.g.m.*, s. 266.

³⁹ Fatih Özkafa, *İstanbul Selatin Camilerinin Kuşak Yazıları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, SÜ, SBE, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Konya 2008, s. 20-21.

Bunda; kelimelerin okunma sırasına riâyet etmek şarttır. Bu yüzden ekseriya kelimelerin ve harflerin yazılışında ve tertibinde aşağıdan yukarıya doğru bir sıra takip edilir. Yukarıdan aşağıya doğru yazılmış istife çok az rastlanır.⁴⁰

2.4. Celi Sülüs Yazının Tarihi Serüveni

Büyük ölçülerdeki yazının ilk defa hicri birinci asrın ikinci yarısında Sa'd isimli bir hattat tarafından yazıldığı kaynaklarda yer almaktadır. Emevîlerin eserlerinde yazıdan çok tezyinata yer verilmiştir. Endülüs Emevîlerinin mimari eserlerinde müzeyyen kûfi örnekler yer almıştır. Abbasiler devri, İbn-i Mukle (ö.940), İbn-i Bevvab (ö.1022), ve Yakut el-Musta'simi (ö. 1298) çizgisinde muazzam gelişme gösteren yazı, kufiden tamamen farklı şekillerde çeşitlilik kazanıp yuvarlak ve yumuşak hale geldiği halde bu tekâmülün mimariye yansımaları hemen olmamıştır. Zira mimaride kullanılan yazı her ne kadar kitap sayfalarından alınmışsa da büyük ve cesâmetli yazmak farklıdır. Kalemin kalınlığına uygun değişiklikleri düzenlemek, estetik müşkülleri bertaraf etmek Osmanlı'nın son devirlerine kadar uzun bir mesaiyi gerektirmiştir.⁴¹

Celî yazının gelişimini Ali Alparslan üç döneme ayırarak incelemiştir: Birincisi; hazırlık dönemidir. Bu dönem; Selçuklu celîsi dönemi (1071-1300) ve Selçuklu celî etkisinde gelişen erken Osmanlı celîsi olarak iki dönemden oluşur. İkincisi; gelişme dönemi ve Osmanlı celîsinin doğuşudur. İstanbul'un fethinden Osmanlı'nın geç dönemine kadarki (1453-1800) olan celî yazının geliştiği dönem olarak kabul edilir. Üçüncüsü; olgunluk dönemi olup 19. y.y'ın başından günümüze kadarki olan dönem olup "hat sanatının klâsik dönemi" olarak adlandırılabilir olan zirve bir dönemdir.⁴²

Celî sülüsü tarihi serüveni içerisinde Belh'te Devletâbad Minâresi, Ardistan Mescid-i Cuma'sı, Kazvin Mescid-i Cuması, Ribat-ı Şerif, Zavâre Mescid-i Cumaları gibi yapılardan günümüze gelen celî sülüs yazılar, bünyelerinin cılızlığı, kalem haklarından yoksunluğu, estetik zayıflığından söz edilse bile mimaride

⁴⁰ Ali Alparslan, *a.g.e.*, s. 106.

⁴¹ Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, *a.g.m.*, s. 183.

⁴² Fatih Özkafa, *a.g.t.*, s. 30-31.

rastlanan erken örnekler olması açısından önemlidir.⁴³

2.4.1. Büyük Selçuklularda Celî Sülüs

Büyük Selçuklularda celî sülüs uygulaması; önceki dönemlere nazaran mimaride celi sülüs kullanımı daha yaygın olmakla birlikte, bu yazının seyri önceki yazılar gibidir. Yazı zemini, kıvrık dal ve nebâti motiflerle süslenmiştir.⁴⁴

Dikey harfler yan yana ve çok yakın bir girift görünüşe sahiptir. Çoğunlukla uzun *elif*lerin üst kısmı kalın, alt kısımları ince ve zayıftır. Yine dik harfler, kalemin tabii seyrine bakmaksızın son derece düz hatlarla keskin dönüşlerle yazılmaktadır. Ayrıca bu dönem celîsinde elif, lâm, râ, dâl gibi zülfeli yazılabilen harflerde tamamlayıcı unsur olan zülfeler henüz görülmemektedir.⁴⁵

2.4.2. Anadolu Selçukluları'nda Celî Sülüs

Anadolu Selçuklu Dönemi yazı sanatının Beylikler Dönemi başta olmak üzere Erken Dönem Osmanlı mimarisini etkileyen en önemli yönü istif açısından olmuştur. Bu tesir, zemini tezyinatlı kitâbeleri bakımından 15. yüzyılın sonuna kadar, istif anlayışı bakımından ise 19. yüzyıla kadar devam etmiştir.⁴⁶ Bu dönem eserlerinden yazılarıyla dikkat çeken Divriği Ulu Camii portalinde zemini süslü celî sülüs kullanılmıştır. Yine bu dönemden Konya Sırçalı Medrese (m. 1242), Divriği Sitti Melik Türbesi (m.1195) portalı, Divriği Ulu Camii (m. 1229) inşa kitabesi yazılarında celî sülüs zemini kıvrım dallı motifler kullanılmıştır.⁴⁷ Anadolu Selçuklu yapılarının en mühim unsuru sayılabilecek portallerin önemli bir kısmında kompozisyonu belirleyici unsur yazıdır. Selçuklu yazı gruplarından en fazla yazı ihtivâ eden eserler medreselerdir. Yazı malzemesi olarak da taş birinci sırada yer alır. Sırlı ve sırsız tuğla ve çini sonradan gelir. Anadolu Selçukluları'nda görülen celî sülüs'ün Büyük Selçuklular'dan miras alındığı anlaşılma ile birlikte

⁴³ Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, *a.g.t.*, s. 184. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz., Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı I*. (Başlangıcından Büyük Selçuklulara Kadar), İstanbul 2011, s. 27-89.

⁴⁴ Fevzi Günüş, *a.g.t.*, s. 25.

⁴⁵ Ahmet Gedik, *a.g.m.*, s. 168-169.

⁴⁶ Fevzi Günüş, "Anadolu Selçuklu Dönemi Celi Sülüs Yazısının Beylik Dönemine Etkileri", *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara 2012, s. 53.

⁴⁷ www.kalemguzeli.org, Hat Sanatı Tarihi, "Selçuklularda Celî Yazı", Erişim Tarihi: 10.12.2016.

harflerin bazı uzuvlarında ve yazıların istif edilmesi tarzında farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır.⁴⁸

Anadolu Selçuklu dönemi celilerinde Büyük Selçuklu geleneği olan zemini süslü yazılar devam etmekle birlikte azaldığı görülmektedir. Konya'daki İnce Minareli Medrese, Karatay Medresesi ve Sahip Ata Camii'nin taç kapılarında bulunan celîler, zemin tezyinatının görülmediği,⁴⁹ istif bakımından zemini tezyinattan kurtulmuş ve son derece girift yazılar haline gelmiştir.⁵⁰ Ali Alparslan ise Selçuklu celî sülüsünü üç tip görünüş altında değerlendirmiştir: Girift, cılız ve küt. Ona göre en güzel tipi, girift görünüşe sahip olanıdır. Diğer iki tip celi yazıyı fazla sanatkar olmayan hattatların elinde cılız ve küt bir hale gelmiş olmasından kaynaklanmaktadır diye varsayımda bulunmuştur. Selçuklu celi sülüsünün her üç tipinde ortak noktalar şunlardır: Dikey harflerin üst kısımları kalın, alt kısımları ise üste nisbetle fazla incedir. Bu sebeple bu dikey harfler kılıç, bazen de bir bıçak manzarası arz etmektedir. Dikey harflerin zülfeleri küttür, ayrıca bunların üst kısımları oldukça düzdür. Kezâ bu dikey harfler sık bir şekilde yan yana dizilmektedir. “Cim” ve “ayın” gibi yuvarlak harfler ise diğer harflere nisbetle küçüktür. 14. y.y sonlarına kadar durum Osmanlılarda aşağı yukarı aynıdır. Anadolu Selçuklu devrindeki celi sülüs hattatlardan hiçbiri günümüze ulaşamamıştır.⁵¹

Kısaca Selçuklu celisinin ortak özelliklerini maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Harflerin oldukça basit ve küt olması,

2-Dik harflerin yukarıdan aşağıya incelmesi

3-İstiflerin oldukça girift olması

4-Yazılarda Osmanlı döneminde göreceğimiz; estetik kalem hareketlerinin hakkı, istiflerde harflerin birbirini kucaklaması gibi özelliklerin görülmemesi,

⁴⁸ Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, *a.g.m.*, s. 184.

⁴⁹ Ahmet Gedik, *a.g.m.*, s. 169.

⁵⁰ Fevzi Günüş, *a.g.m.*, s. 55.

⁵¹ Ali Alparslan, *a.g.e.*, s. 107.

5-Selçuklu celisinde harflerin giriftliği estetiği değil, karmaşıklığı ifade etmesi,

6-Bu dönemdeki kûfi yazıların celi sülüse göre daha başarılı sayılmaları.⁵²

2.4.3. Beylikler Dönemi'nde Celi Sülüs

Selçuklu mimarisinde görülen celi yazılar, müfredât ve mürekkebât bakımından olduğu kadar özellikle istif anlayışı açısından 15. ve 16. yüzyıl celf yazılarına kaynak olmuştur. Ortaya çıkan bu yeni anlayış ise; 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Selçuklu dönemi harfleri Büyük Selçuklu'nun tarih sahnesinden çekilmesinden sonra bilhassa 14. y.y'da yoğun olarak kullanılmış, 15. y.y'da da kullanılmaya devam etmiştir. Bu harfler içinde daha karakteristik olan yuvarlak zülfeli elif harfleri, kolları yukarı doğru kıvrılan lâmelif harfleri, tamamen bu döneme ait bir örnek olarak görülen Kâf harfi ve sereni, Selçuklu celi sülüs yazısının beyliklere tesirini izah etmek açısından önemlidir.⁵³

Selçuklu celi sülüsü birçok yönüyle sonraki dönemlere etki etmiş; Beylikler, Erken Osmanlı ve hatta klasik devir mimârisine dek tesirini sürdürmüştür. Kûfi yazı da zaman zaman aynı düzeyde celi sülüsle birlikte kullanılmış ve Osmanlı Erken Dönemi'nin mimaride kullanılan yazılarından olmaya devam etmiştir. İznik Yeşil Camii, Bursa Ulu Cami, Bursa Yeşil Camii ve Yeşil Türbe, Edirne Üç Şerefeli Camii, Gebze Çoban Mustafa Camii, Osmanlı Dönemi'nin kufi yazılı mimari örnekleri arasındadır. Değişik bir kompozisyonla kûfi yazı ile celi sülüsün alt alta kullanılması, Osmanlı Erken Dönemi özelliklerinden birisi olarak zikredilebilir. Milâs Firuz Bey, Bursa Yeşil Camii ve Türbe, Edirne Murâdiye, Edirne Üç Şerefeli Camii ve İstanbul Fatih Camii bu özelliği aksettiren örneklerdendir. Anadolu'da daha önce uygulandığı anlaşılan bu tarza Timurlu yapılarında da rastlandığı görülmektedir.⁵⁴

Beylikler döneminde birkaç kûfi kitabelerin dışında genel olarak kullanılan

⁵² Süleyman Berk, "Hattat Mustafa Rakım'ın Celi Sülüs'ün Estetiğinde Ortaya Koyduğu Yenilikler", *Derman Armağanı*, İstanbul 2000, s. 150.

⁵³ Fevzi Günüş, *a.g.m.*, s. 47-48.

⁵⁴ A. Sacit Açıkgozöğlü, *a.g.m.*, s. 185.

yazı celi sülüstür. Aydınoğulları mimari eserlerinden biri olan 1334 yılında Tire’de Süleyman Bey için yaptırılan türbenin kitabesinde görülen celi sülüs yazılar, beylik döneminin erken örneklerindedir. Bu türbenin kitabesindeki celi sülüs yazı, daha önceki yani Anadolu Selçuklu döneminde görülen tezyinattan arınarak yazılmıştır. Beylikler dönemi kitabelerinde süslemenin yokluğundan meydana gelen boşlukları, harfleri birbirine fazla yaklaştırarak girift bir yazı oluşturmuştur. Menteşeli Beyliği’ne ait, Milas’taki Firuz Bey Camii ve Candaroğlu Beyliği’ne ait Kastamonu’daki İsmail Bey Camii (1429) kitâbesi beylik döneminin daha geç örnekleridir.⁵⁵

Erken Osmanlı mimarisinde görülen Selçuklu celi sülüsünün ana hususiyetleri şunlardır: Dikey harfler yan yana ve çok yakın girift bir görünüşe sahiptirler. Çoğunlukla uzun eliflerin üst kısmı kalın alt kısımları ince ve zayıftır. Bazı örneklerde de dik çekilişler kısa ve kalındır.⁵⁶

Beylikler dönemi özelliklerinden yavaş yavaş uzaklaşan yeni bir hat üslubunun şekillenmeye başlaması, İstanbul’un fethinden sonradır. İstanbul’daki Fatih Külliyesi (1470) ‘ndeki bazı yazılar Yahya Sofi döneminin en iyi hattatlarından. Şehzade ocağı Amasya şehri ise hat sanatında büyük adımların atıldığı yerdir. Hat sanatında Türk ekolünün kurucusu olan Şeyh Hamdullah (ö.1520) burada dünyaya gelmiş ve burada yetişmiştir. Şehzadeliği sırasında hüsn-i hat hocalığını yaptığı Sultan II. Bayezid’in daveti üzerine İstanbul’a gelen şeyh, Padişah’ın saray hazinesinden çıkarıp verdiği Yakut yazılarını çileye çekilip tetkik ettikten sonra yepyeni bir tarz ortaya çıkarmıştır. Böylece Şeyh, uzun ve gayretli çalışmalarının ardından, Yakut’un yazılarındaki durgunluğu aşarak akıcı kıvrak ve munis bir yazı elde etmiştir.⁵⁷

2.4.4. Osmanlı Hat Sanatında Celi Sülüs

2.4.4.1. Erken Dönem Osmanlı Hat Sanatında Celi Sülüs

1300-1453 yılları arasını Selçuklu Celi Sülüsü etkisinde gelişen Erken Osmanlı Celi Sülüsü olarak değerlendirmek mümkündür. Osmanlı celi sülüsü, önce

⁵⁵ Fevzi Günüş, *a.g.t.*, s. 29-30.

⁵⁶ Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 2003, s. 78.

⁵⁷ Fatih Özkafa, *a.g.t.*, s. 20-21.

Selçuklu üslubundaki celî sülüs yazısının tesirinde kaldı. Bu üsluptan ilk ayrılık emâreleri Murad Hüdâvendigâr (sl. 1360-1389) devrinde kendini hissettirmeye başladı. Edremid- Tuzla'da Hüdavendigâr Camii (inşa tarihi: 1388) ile İznik'te Nilüfer İmareti (1388) kitabeleri bu değişiklik ve gelişmenin ilk emârelerini taşır. Çelebi Sultan Mehmed (sl. 1413-1421) devrinde Bursa'da yapılan Yeşil Camii'nin dışında ve içindeki yazılar da bu değişikliğe bir numunedir. Celî sülüs, Osmanlılar'da klâsik devre ulaşıncaya kadar üç merhaleden geçmiştir. Bunlar; Şeyh Hamdullah, Ahmed Karahisari ve Hafız Osman merhaleleridir.⁵⁸

1338 yılında inşa olunan İznik Nilüfer Hatun İmareti kitabesinde Selçuklu celîsinin tesirinden istif olarak ayrılma mevcut ise de harflerde ve zülfelerde kütlük mevcut, harflerin yazılışında bulunması gereken kalem hareketlerinin özellikleri ise yoktur. Yazıda çok az sayıda hareke kullanılmış, zeminde ise hendesi şekillere yer verilmiştir.⁵⁹

Klâsik Osmanlı mimarisinde yazıları bulunan ilk celî hattatları Edirneli Yahya Sofi ve oğlu Ali olarak bilinir. Yahya Sofi'nin Fatih Camii revaklı avlusu pencere alınlıklarındaki Besmele ve Fatiha yazıları istiflerdeki olgunluk bakımından sonraki devirlere tesir edecek kadar güçlüdür. Beyaz mermerden kesilen harflerin yeşil taş zeminde oyulan yuvalara yerleştirilmesiyle hazırlanmış olan yazı, tekniği ile Anadolu'da tek örnek olması hasebiyle de sanat tarihi için önem arz etmektedir.⁶⁰

Osmanlı'da aklâm-ı sittede özellikle sülüs ve nesih yazıda büyük başarı sağlanmış, çok güzel ve başarılı eserler verilmiştir. Celî sülüste ise; gerek harfin tenasübünde gerek istifte ve terkipte istenen başarı sağlanamamıştır. Bu dönemde celî sülüste hareke ve tezyini işaretler ya hiç kullanılmamış, yahut az çok miktarda kullanılmıştır. Harflerle birlikte, hareke ve tezyini işaretler de yapı olarak basit ve bozuk bir haldedir. Bu dönem Osmanlı'da yani Fatih devrine kadar hattatlar celî sülüsü mimaride bir süs unsuru olarak yazdıkları için başlı başına ele alınmamıştır.

⁵⁸ Ali Alparslan, *a.g.e.*, s. 107.

⁵⁹ Süleyman Berk, *a.g.e.*, s. 151.

⁶⁰ A. Sacit Açıkgözoğlu, *a.g.m.*, s. 186.

Bu yüzden aklâm-ı sittedeki gibi başarı sağlanamamıştır.⁶¹

2.4.4.2. 15-17. Yüzyıl Osmanlı Hat Sanatında Celi Sülüs

Osmanlı hattının Türk zevkini yansıtan bir üslup olarak ortaya çıkması, 15. yy. sonlarında olur. Dönemin ünlü hattatları Ahmed Şemseddin Karahisari, Yakut el-Musta'simi ve hat sanatında yeni bir çığır açan, koyduğu kurallarla Şeyh üslubu denilen ekolün oluşmasına neden Amasyalı Şeyh Hamdullah (1429-1520) 'dır.⁶²

15. yüzyılda Ahmed Karahisâri, Osmanlı Türk hattatları içerisinde, Türk hat sanatını dünyaya tanıtmaya bakımından önemli bir yere sahip bir sanatkârdır. Karahisâri'nin Kalem-i Müsennâ da denilen celî yazıdaki ustalığı diğer yazılardan daha üstündür. Özellikle müsennâ, sülüs ve celi sülüs yazılarda ulaştığı kompozisyon güzelliği her hattat tarafından kabul görmüştür. Karahisari, altınla yazdığı harflerin etrafını siyah mürekkeple hafifçe tahrirlemiştir. En önemli eseri, Kanuni Sultan Süleyman için yazdığı TSMK. H.S.5 numarada kayıtlı bulunan 62x41 cm ölçülerindeki Kur'ân-ı Kerim'idir.⁶³ Ahmed Karahisari'nin ekolü, Osmanlı Türk Hat sanatı zevki içerisinde mâkes bulamadığı için vefatının ardından birkaç takipçisinden sonra terk edilmiştir. Fakat buna rağmen onun celi yazılarında görülen ahenk ve tenasüp, Aklam-ı Sitte'de Türk tavrını hakim kılan ve Osmanlı hat sanatının başlama noktası kabul edilen hattatlarda bile eksikliği hissedilir olmuştur.⁶⁴

1437-1447 yılları arasında Sultan II. Murat'ın emriyle inşa olunan Edirne Üç Şerefeli Camii yazılarında, dik harflerin yan yana gelmiş olması sebebiyle istif Selçuklu özelliği taşır. Harfler küt ve basit olmakla birlikte nisbeten canlılık belirtileri vardır.⁶⁵

15. yüzyılın en mükemmel yazılarından biri Karahisari talebesi Hasan Çelebi eliyle Süleymaniye kitabesinde karşımıza çıkmaktadır. Hasan Çelebi'yi

⁶¹ Süleyman Berk, *a.g.e.*, s. 158-159.

⁶² Metin Sözen, *Geleneksel Türk El Sanatları*, İstanbul 1998, s. 92.

⁶³ Hüseyin Gündüz, "Türk Hat Sanatında Şeyh Hamdullah ve Ahmed Karahisari", *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara 2012, s. 85.

⁶⁴ Fevzi Günüş, "Ahmed Karahisari'nin Müselsel Besmelesi Hakkındaki Düşünceler", *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara 2012, s. 89.

⁶⁵ Süleyman Berk, *a.g.e.*, s. 151.

devrinin yegânesi olarak takdim etmek mümkündür. İstanbul Kılıç Ali Paşa Camii, Karahisari mektebinin son temsilcisi Demircikulu Yusuf'un yazılarını bulundurması sebebiyle hat tarihi için önemli bir yapıdır. Osmanlı Devri celîsindeki ana karakter yumuşaklık ve tatlılıktır. Kemal devrine kadar, kalem kalınlığı arttıkça yazıların güzelliğini muhafaza edilemediği, ahenk ve estetikte zorlandığı fark edilir. Olgunluk Devresi denilen Mustafa Rakım'a dek Bağdat Köşkü, Yeni Camii, Yeni Valide Camii, III. Ahmed Çeşmeleri, Tophane Çeşmesi, Şah Sultan Türbesi gibi yapılarda bulunan yazılarda terakki görülmektedir.⁶⁶

Osmanlı Hat sanatında sülüste Şeyh Hamdullah ve Hafız Osman Efendilerle harflerin estetik ölçüsünde başarı sağlanmıştır. Hafız Osman celî yazıdan ziyâde sülüs ve nesihte önemli eserler vermiştir. Yani hayatı boyunca en güzel yazılarını Mushaf kitabesinde (nesihte) göstermiştir. Bununla birlikte celî sülüste çok mühim ilerlemeler kaydeden büyük hattat Mustafa Rakım Efendi, celîde ortaya koyduğu üslubun kaynağını Hafız Osman'ın sülüslerinden almıştır.⁶⁷

2.4.4.3. Klâsik Osmanlı Hat Sanatında Celî Sülüs⁶⁸

Bir çağın en mütekâmil çağında erişilmiş kâide ve ölçülerine uygun olan, lüzumsuz unsurlardan sıyrılmış aklın hâkim olduğu her zaman için beğenilen⁶⁹ olarak tanımlanan klâsik sözcüğü, hat sanatında da ulaşılan en iyi, en olgun düzeyi ifade eder. Celî sülüs'ün klasik devri, Mustafa Rakım ve Mahmud Celâleddin'le başlamış olduğundan bu iki hattata bu başlık altında geniş yer vermiş bulunmaktayız.

18. y.y sonu 19. y.y başı hat tarihinde önemli reformların yapıldığı bir dönemdir. Mehmed Esad Yesâri ve oğlu Mustafa İzzet Efendi, türk ta'lik mektebini tesis ederken, celî sülüs yazıda ise bu yüzyıla iki büyük hattat damgasını vurmuştur. Bunlardan biri, hat dehası kabul edilen **Mustafa Rakım**, diğeri yine

⁶⁶ A. Sacit Açıkgözoğlu, *a.g.m.*, s. 186.

⁶⁷ Ömer Faruk Dere, "Hafız Osman Efendi", *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara 2012, s. 103.

⁶⁸ Ali Alparslan, Celî yazıda klasik devirle, miladi 1812 tarihinden itibaren günümüze kadar olan süreci kastetmiştir. Ali Alparslan, *a.g.e.*, s. 117.

⁶⁹ Suut Kemal Yetkin, *İslam Sanatı Tarihi*, Ankara 1954, s. XIX.

mektepe sahibi bir hattat olan **Mahmud Celâleddin**'dir.⁷⁰

Mahmud Celâleddin için yazı harflerden meydana gelir. Bu yüzden kompozisyonun bütünündeki dağılıma çok özen göstermez. Harflerin tek başına duruş güzelliği önceliklidir. Yazılarında kullandığı dikey harfler, kendinden önceki Aklâm-ı Sitte hattatlarının yazdığı gibi diktir. Mahmud Celâleddin celî sülüs yazılarında dikey harfleri Rakım Efendi'ye nazaran daha az meyilli kullanmıştır. Bu durum yazılarına gayet sert bir görünüm katmıştır.⁷¹ Eyup Mihrişah Sultan Türbe ve İmareti'nde bulunan yazıları bu sert tavrını aksettirir.⁷² Mahmud Celâleddin Efendi'nin üslubunda erken dönem celi sülüs yazılardaki dilkey harflerin yan yana dizilmeleri sonucu ortaya çıkan durağanlık hakimdir. Eskiye nazaran yazıdaki boşluklar daha fazlacadır. Harekeleri de seyrek koyan Celâleddin Efendi'nin yazılarında harflerin ön plana çıktığı görülür. Mustafa Rakım'dan sonra takipçisi (ekolü) kalmayan bir hattat olmuştur.⁷³

Mustafa Rakım'la birlikte celî yazı, değişmesi imkansız güzellik kaidelerine kavuşmuş ve Türk zevkine uygun bir gelişme göstermiştir. Mimar Sinan'ın 16. y.y'da Türk mimarisinde yaptığını Mustafa Rakım 19. y.y'da celî yazıda yapmış, onun Selimiye ile mimaride ulaştığı zirveye, Mustafa Rakım yazı sanatındaki bu celîleri ile ulaşmıştır. Harflerin bünyelerini ıslah eden Râkım, kalem kalınlığı ile harfler arasındaki nisbeti oturtmuş ve istifte başarı sağlamıştır.⁷⁴ Mustafa Râkım, sanatında çok dikkatli ve estetik zevki çok yüksek bir sanatkârdır. Celî sülüs yazıyı ıslah ederek önceki celî sülüslerde var olan durgunluğu ve karışıklığı gidermiş, yazıya dinamik bir görünüm kazandırmıştır. 15. y.y.'da Ali bin Yahya Sufi'nin Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümâyün'una yazdığı müsennâ ayetlerden sonra celî sülüs sonraki yüzyıllarda gelişme gösterememiş, kemale ermesi için Râkım'ı beklemiştir. Râkım, Hafız Osman'ın yazılarını inceleyip geliştirdiği gibi ağabeyi İsmail Zühdi Efendi'nin yazılarını da çok incelemiştir. Ressamlığının da verdiği yeteneğe zevki

⁷⁰ Ali Rıza Özcan, "Mahmud Celaleddin ve Mustafa Rakım", *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara 2012, s. 111.

⁷¹ Ali Rıza Özcan, *a.g.m.*, s. 114-115.

⁷² A. Sacit Açıkgözoğlu, *a.g.m.*, s. 187.

⁷³ Ali Rıza Özcan, *a.g.m.*, s. 114-115.

⁷⁴ Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, *a.g.m.*, s. 187.

ve estetiği eklenince sülüs yazının güzelliğini celî sülüste yakalamayı başarmıştır. Sami Efendi, sonraki yıllarda onun bu başarısını “Eğer Râkım’ın celî yazılarını küçültsek Hafız Osman’ın sülüslerini elde ederiz.” sözüyle ifade etmiştir.⁷⁵

Mustafa Râkım’ın celî sülüste yaptığı yeniliklerden biri de; istif güzelliğini temin etmesidir. O, harf ve kelimeleri yerli yerinde kullandı ve aralarındaki boşlukları ber-teraf etti, istif tekniğini kuvvetlendirdi. Fatih Camii önünde bulunan Nakşidil Sultan Çeşmesi üzerine yazdığı müsennâ istif onun yazı kudretinin belgesi sayılabilir.⁷⁶

Mustafa Râkım, tuğrayı da ıslah ederek en estetik haline kavuşturmuştur. Celî divâni, sülüs karakterleriyle üslûplaşmış olan padişah tuğralarında kalem hakkını vermiş, istifte değişiklikler yapmış, orantı kusurlarını da bertaraf ederek şekillendirmiştir. Sadece Osmanlı mimarisine has olan kitâbelerde padişah tuğralarının kullanılışı III. Ahmed devrinden itibaren yaygınlaşmaya başlamış, son döneme kadar camii, okul, çeşme ve benzeri yapılarda devrin sultânını temsilen çok kullanılmıştır. İstanbul sur içinde bugün görebildiğimiz en erken tarihli tuğralı yapı III. Murad tuğrasıyla Nişancı Mehmed Paşa Camii’dir.⁷⁷

Mustafa Râkım’ın Celî Sülüs’te ortaya koyduğu yenilikleri özetle üç maddede toplayabiliriz:

- 1-Harflerin bünyesini ıslah etmiştir.
- 2-Harf kalınlığı ile kalem kalınlığı arasındaki ideal ölçüyü yakalamıştır.
- 3-İstifte olağanüstü başarı sağlamıştır.⁷⁸

Mustafa Râkım’ın celî sülüs şâheserleri; Fatih Nakşidil Sultan Türbesi’nin kuşak yazısıyla kapı üstü ve çeşme yazıları, Tophâne Nusretiye Camii’nde bulunan kuşak yazısı ve kapı üstü yazıları ile Eyüp Sultan Camii haziresinde bulunan Reşit Efendi’ye ait mezar taşında bulunmaktadır. Ağabeyi İsmail

⁷⁵ Ali Rıza Özcan, *a.g.m.*, s. 116-119.

⁷⁶ Ali Rıza Özcan, *a.g.m.*, s. 120.

⁷⁷ Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, *a.g.m.*, s. 187.

⁷⁸ Süleyman Berk, *a.g.e.*, s. 158-159.

Zühdi'nin mezar taşını da Râkım yazmıştır. Yine imzası olmamasına rağmen Fındıklı'da bulunan Zevki Kadın Sıbyan Mektebi ve Çeşmesi'nin kitâbeleri de onundur. Eski Cihangir Camii'nin kuşak yazılarını da Mustafa Râkım yazmıştı. Ancak çıkan bir yangın sonucunda bu yazılar yok olmuştur. Kendisinden sonra Râkım Mektebi'ni takip eden önemli isimler olarak; Kadıasker Mustafa İzzet, Abdullah Zühdi, Mehmed Şefik, Alaadin Bey, Çarşambalı Hacı Arif Bey, Abdülfettah Efendi, Çırçırılı Ali, Sami Efendi, Nazif Bey, Ömer Vasfi Efendi, Aziz Efendi, Tuğrakeş İsmail Bey, Macid Ayrıl, Hamid Aytaç ve Mustafa Halim Özyazıcı sayılabilir.⁷⁹

Râkım tavrının en önemli temsilcisi ve yolu kemâle erdiren Sami Efendi son büyük zirvedir. Sanatının en üst seviyesinde yazdığı 1907 tarihli Yeni Camii Sebili Çeşme kitabesi, bütün unsurlardan arınmış, her türlü eksikliği ikmal edilmiş, estetik açıdan muhteşem Osmanlı celi sülüsünün en mükemmel mümessilidir. Râkım yolunun birçok sanatkârı Sami Efendi'den de ilham alarak günümüze kadar binaları yazılarıyla mâmur ve müzeyyen kılmaya devam etmişlerdir.⁸⁰ Celi sülüs hattının okunmasına olduğu kadar bezenmesine de yardımcı bulunan hareke, tezyin ve mühmel işaretleri ile eserin yazıldığı yılı gösteren rakamları Sami Efendi, en mükemmel şekline koymuş, kendisine gelinceye kadar hiçbir hattat bu işaretleri böylesine güzel ve muntazam yapmamıştır. İşaretleri çok sık kullanmıştır.⁸¹

2.5. Nesta'lık (Ta'lik) Yazı

Sözlükte, “asmak, geciktirmek, bağlanmak, bir işin olmasını bir diğer işin olmasına bağlamak, muallakta bırakmak, bir zamana bırakmak” gibi anlamlar taşır. Bu yazının doğuş şekli “nesta'lık” diye bilinir.⁸² Fakat Fatih devrinden sonra terk edilerek meşhur şekliyle yazılmış, bundan sonra da “ta'lik” diye anıla gelmiştir.

⁷⁹ Ali Rıza Özcan, *a.g.m.*, s. 121-124.

⁸⁰ Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, *a.g.m.*, s. 187-188.

⁸¹ Uğur Derman, “Sami Efendi, İsmail Hakkı” *DİA*, İstanbul 2009, C. 36, s. 72-74.

⁸² “Kıdvetü'l-Küttâb” ve “Sultan-ı Tebrizi” diye tanınan Tebrizli Hoca Mir Ali'ye gelinceye kadar, İran'da risaleler Divani, mektuplar ise kufinin parçalarından çıkarılmış olan ta'likle yazılmış. Sultan Ali Meşhedi'nin bir kasidesinde de söylediği gibi, Hoca Mir Ali nesih ve ta2lik hatlarından terkiib yoluyla hafi ve celi olmak üzere talik'i değiştirip düzelterek eski Ta'lik'e nesih kalemini çekmiş ve yeni yazıya da Nesh-i ta'lik demiş, sonra söylemede kolaylık olsun diye nesh-i ta'lik denilmiştir.” Mahmud Bedrettin Yazır, *Kalem Güzeli*, Ankara 1981, s. 83.

Fakat “şikeste ta’lik” diye bir çeşidi vardır ki Safeviler devrinde ortaya çıkan bu tür hâlâ İran ve Afganistan’da geçerliliğini devam ettirmektedir. Bizde ise, okunması ve karışıklığı yüzünden fazla kullanılmamıştır. Sanat göstermek ve değişiklik yapmak isteyen kimi sanatçıların “şikeste ta’lik” yazdığı görülmüştür.⁸³

Türkiye’de bu yazı “ta’lik” adıyla bilinir fakat Ali Alparşan bunun yanlış bir kullanım olduğunun altını çizmektedir: Ta’lik, Nesta’lik’in ilk şekli olup iç içe ve birleşmeyen harfleri de birbirine bağlanarak yazılan bir yazıdır. Birleşmeyen harflerin de birbirine bağlanması, hızlı yazılmasından kaynaklanmaktadır. Kelimeleri ve harfleri belli muayyen, alışılmış şekil ve ölçüler içinde olmayan bu yazı, Nesta’lik’in ortaya çıkmasına rağmen yine de ortadan kaybolmamıştır.⁸⁴

VI. asrın son yarısında Kaşan civarında Ravend’de doğan ve asıl ismi Necmeddin Ebu Bekir Muhammed er-Râvendi bilinen en eski nesta’lik hattatıydı. Nesta’lik yazıda iki ekolün varlığı iyi bilinmelidir. Birincisi; Tebrizli Mir Ali (ö. 1420) ‘nin fevkalade güzelleştirip geliştirdiği İmad-ı Acemi’nin (ö. 1615) ‘de en güzel çağına erdirdiği **İran Ta’lik Ekolü** (Mektebi). İkincisi de; Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi (ö. 1769) ile Osmanlı’ya geçerek, Yesari Mehmet Esad (ö. 1798) elinde harikulade güzelliğe kavuşup, vefatıyla oğlu, Yesarizâde Mustafa İzzet elinde zirve güzelliği yakalayan **Türk Nesta’lik Ekolü**’dür.⁸⁵ Burada Türk Nesta’lik Ekolü’nün kurucusu olarak Yesarizade Mustafa İzzet Efendi’nin ekolünün özelliklerinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

2.5.1. Yesarizâde Mustafa İzzet Efendi Ekolü’nün Özellikleri

Yesarizâde Mustafa İzzet Efendi Ekolü’nün özelliklerinin İran nestâ’lik ekolünden bazı farklı yanları vardır. Kısaca özetlersek; İran nesta’lik’inde harflerde umumiyetle katı kâideler yoktur. Mesela anatomi bakımından iki "nun" harfi birbirine benzese de nokta ölçümünde farklı rakamlar ortaya çıkabilir. Türk nestal’ikinde ise bütün nunların ölçüsü aynıdır. Dikey harflerin boyları ile *cim, sin,*

⁸³ Yusuf Şükrü Şafak, *Hüsnü Hat Ders Notları*, Kayseri 2012, s. 86.

⁸⁴ Ali Alparşan, “İslam Yazı Sanatı”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1973, c. 14, s. 27.

⁸⁵ Yusuf Şükrü Şafak, *a.g.e.*, s. 86.

sad, ayn, kaf ve yâ harflerinin içlerinin genişlikleri İran üslubuna nisbetle biraz daha uzun ve genişcedir.

Bir başka örnek Türk nesta'lik'inde elif'in boyu mutlaka yazının yazıldığı kalemin noktasıyla üç noktadır. Nun'un içinin genişliği de rahatça üç nokta uzunluğundadır. Halbuki İran üslubundan elif'in boyu ile nun harfinin iç genişliği cüz-i farklarla değişiklik arz eder.

1. Yazı fizyolojisi ⁸⁶, kompozisyon durumunda dikkatle bakılırsa, İran nesta'lik'inde harflerde bir sıkışıklık ve darlık vardır. Türk nesta'lik'inde daha rahat ve genişcedir.

2. Yesarizade'nin yazılarından harfler yatay bir biçimde görünürken İran nesta'lik'inde harfler sağdan sola kayar gibi yayvan ve eğri görünüşe sahiptir.

3. Harflerin askıda kalması Türk nesta'lik'inde görülmez, İran nesta'lik'inde görülür.⁸⁷

4. İran mektebinde dal, vav ve ra harflerinin uçları kötü bir şekilde biterken, Türk mektebinde tedrici bir şekilde incelerek bitmektedir.

5. Sin harfinin dişleri İran mektebinde belli belirsiz yapılırken, Türk mektebinde daha belirgin yazılmıştır.

6. Harfler ve satırlar arasındaki mesafeler açısından da; Türk nesta'likinde harfler ve kelimelere arasındaki mesafe, İran mektebinde oluşturulan satır düzenlerine karşı daha fazladır. Zaten harflerin genişliğinden veya darlığından kaynaklanan sebepler satır ve harf düzenindeki farklılığa da yansiyacaktır.

7. Türk nesta'liklerinin harf, kelime, satır ve kompozisyon düşünülerek yazıldığını İran nesta'liklerinin ise kaleminden çıktığı gibi yazıldıkları söylenebilir. Çünkü İranlılar harflerin anatomi ve ölçüsünde daha serbesttirler. Onlar için

⁸⁶ Yazı fizyolojisinden maksat; harflerin duruşları, pozları, el ve kalem hareketleri ve bu hareketlerin meydana getirdiği harfler ile kelime ve kelime parçalarının grafik durumudur. Ali Alparslan, *a.g.e.*, s. 177.

⁸⁷ Ali Alparslan, *a.g.e.*, s. 160-186.

güzellik bütündedir. Parça güzelliği sonradan gelir. Türk hattatlarında ise; parça ve bütün güzelliği birbirini tamamlayan noktalardır. Bu yüzden parçadaki güzellik göz ardı edilmeyerek tek bir harf bile usulüne uygun olarak yazılır.

8-Harflerin satır nizamında da iki mektep arasında farklılıklar vardır. İran mektebinde hattatlar, istife göre yani yazının bütünü göz önünde bulundurarak harfleri ve kelimeleri istedikleri ölçüde kullanabilirler. Bu yüzden daha esnek kurallar vardır. Fakat Türk mektebinde, harfin satıra oturuşu, harf ve kelimeler arası mesafeler kesin sayılabilecek kurallarla tespit edilmiştir. Hattat mecbur kalmadıkça yer sıkışıklığından dolayı harflerin ve kelimelerin satıra oturuşuna müdahale etmez.⁸⁸

Yesarizâde Mustafa İzzet Efendi'nin tanınmış öğrenci ve takipçileri şunlardır: Kıbrısâde İsmail Hakkı Efendi (1200-1279/1785-1862), Ali Haydar Bey (1217-1287/1802/1870), Kazasker Mustafa İzzet Efendi (1216-1293/1801-1876), Çarşambalı Hacı Arif Bey (ö.1310/1892), Abdülfettah Efendi (1230-1314/1815-1896), Sami Efendi (1253-1330/1837-1912), Nazif Bey (1262-1331/1846-1913), Ömer Vasfî Efendi (1297-1347/1880-1928), Aziz Efendi (1288-1353/1871-1934), Hulusi Yazgan (1286- 1358/1869-1940), Abdülkadir Kadri Efendi (1292-1362/1875-1942), Halim Özyazıcı (1315-1384/1875-1942), Necmeddin Okyay (1300-1396/1883-1976), Hamid Aytaç (1309-1402/1891-1982), Kemal Batanay (1309-1401/1891-1981).⁸⁹

2.6. Celi Nesta'lik

Nesta'lik ile onun irisi olan celi nesta'lik arasında kaide bakımından hemen hemen bir fark yoktur. Takriben ikisi beraber gelişmiş ve aynı güzellikte yazılmıştır.

Türk mimarisinde, celi nesta'lik yazının görüldüğü ilk eserler, milâdi 15. asra tarihlenen Edirne Dâr'u-l Hadis Camii ve Edirne Selçuk Hatun Mescidi kitabelerindeki henüz ölçüleri oturmamış ve estetik kusurları olan yazılardır. Bu yazının gelişmesine ışık tutacak 18. Yüzyıl eserleri İstanbul Damat İbrahim Paşa

⁸⁸ Ali Rıza Özcan, *a.g.e.*, s. 152-154.

⁸⁹ Ali Alparslan, *a.g.e.*, s. 160-186.

çeşme ve sebili ve III. Ahmed çeşmeleridir. Celî nesta'lik henüz çoğunlukla İran etkisini yansıtmaktadır. Celî nesta'lik yazı celî sülüsten daha kısa bir zamanda tekâmül yaşamış ve Türk nesta'lik'i diye isimlendirilecek bir seviyeye gelmiştir. Yesâri Mehmed ve Yesarizâde Mustafa İzzet Efendiler eliyle Osmanlı mimarisinin son dönem nesta'likleri zirveye ulaşmış ve sonraki hattatlar bu üslubu takip etmişlerdir. II. Mahmud devri yapıları ve o vakit tamir edilen eserlerin hemen hepsi Yesarizâde yazılarını taşımaktadır. Türk nesta'liki yolunda yürüyen hattatlarımız birçok yapıya yazı yazmışlar ve günümüze kadar mimari eserleri süslemişlerdir.⁹⁰

Celî nesta'lik Yesârizâde'nin eliyle olgun seviyeye ulaşmıştır. İstanbul'un her semtinde toplam 100'den fazla kitabesi olup bunlardan bazıları şunlardır: Nusretiye Camii ile sebili, II. Mahmud Türbesi, Bâb-ı Âli, Alay Köşkü, Bayezid Kulesi, Hidayet Camii, Beylerbeyi Sarayı kitâbeleri.⁹¹

---

⁹⁰ Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, *a.g.e.*, s. 188.

⁹¹ Ali Alparslan, *a.g.e.*, s. 174.

III. KATALOG

ADANA'DA BULUNAN CELİ YAZILARIN HAT SANATI BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. KÜLLİYELER VE MANZUMELER

3.1.1. Adana Ulu Camii Külliyesi

13. y.y.'in ikinci yarısından sonra Anadolu Selçuklu Devleti yıkılmış ve beylikler dönemi başlamıştır. Bu beyliklerden Karamanoğulları (1256-1483) ve Eşrefoğulları'nın (1280-1326) yapı sanatı büyük ölçüde Selçuklu geleneğini devam ettirmişlerdir. Hamitoğulları Beyliği'nin de Selçuklular'ın mimari anlayışından kopmadığı, mevcut örneklerden anlaşılmaktadır. Mekân anlayışının değişmeye başlaması, revaklı avlunun cami bünyesine katılması, son cemaat yeri, portallerdeki sadeleşme eğilimi ve mermer kaplamaların kullanılması gibi yeniliklerin daha çok Anadolu'nun batı bölgelerinde hüküm sürmüş olan Saruhan (1300-1410), Aydın (1300-1403), Menteşe (1300-1425), Germiyan (1300-1428) ve Osmanoğullarının (1299-1923) yapmış oldukları cami ve medreselerde gerçekleştiği görülmektedir. Adana ve çevresinde 1353'den 1608'e kadar hüküm süren ve çoğunlukla Memlûklere tabi olarak yaşayan Ramazanoğulları ile Maraş-Elbistan civarında 1339'da Memlûklerin onayıyla beylik kuran Dulkadiroğulları'nın (1339- 1521) mimarilerinde ise; Selçuklu sanattan ziyade, Suriye ve Mısır etkilerinin ağır bastığı aşıkardır. Bu etkilerin yanı sıra Zengi ve Eyyubi etkileri de görülmektedir.⁹²

İslam mimarisi esasında dini bir sanattır. Bu sanatın ağırlık merkezini de *camiler* oluşturur. Camiiler, plânlarını, toplu olarak kılınan namazın icabından almıştır. Bu camilerin genel plân ve özelliklerinde de iklim şartlarının etkisini görmek tabii bir sonuçtur. İslam yapılarının benzerliği de aynı iklim kuşakları üzerinde bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Havanın sıcaklığı, güneşin şiddeti yüzünden açık avlulu kısımlar yapılarda büyük ölçüde yer almıştır. Özellikle güney illerimizde avlu ve eyvanlı yapılar çokça tercih edilmiştir. Yapının gövdesinde tesiri olan iklim zaruretlerinin, süslemelere de tesir ettiğini görmekteyiz. Muhtelif İslam

⁹² Ali Osman Uysal, "Adana Ulu Camii", *Vakıflar Dergisi*, S. 19, Ankara 1985, s. 277.

memleketlerinde ortak olan mimari bezemenin birçok özelliği, portallerdeki hendesi veya üsluplaştırılmış nebâti oyma süslerinin derinlik dereceleri, bu süslerin örgüleri arasındaki genişlik nispetleri, gömme keramiklerin gruplaştırılması, güneşin dikkate alınması ile mevcut olmuştur.⁹³ Söz konusu Adana Ulu Camii Külliyesi mimari özellikleri bakımından güneşe hakim olan sıcak iklimin tesiri altında kalan bir yapıya sahiptir.

Ramazanoğulları'nın yaptırdıkları ve günümüze kadar sağlam bir şekilde gelen en önemli eser, Adana'daki Ulu Camii'dir. Selçuklu, Artuklu, Memlûklü, Zengi ve Osmanlı üsluplarını başarılı bir şekilde bünyesinde toplayan camii; türbe, medrese, mescit, imaret, hamam, arasta, çarşı, çeşme, "Haremlik" adıyla bilinen bir konak ve "Selamlık" adıyla bilinen bir yapıardan oluşan külliye'dir.⁹⁴

3.1.1. Ulu Camii (1513-1540)⁹⁵

Bulunduğu Yer: Ulu Camii Mahallesi'nde yer almaktadır.

Mimarisi: Cami, bünyesindeki türbeyle birlikte dıştan 34.70 x 32.70 cm ebadındadır. Yapının son cemaat mahallinin batı tarafına 14.75 x 11.20 m. ölçüsünde bir mekân daha bulunmaktadır. Batıda bir, kuzeyde iki sıra halinde yer alan revakların ve her iki yönde bir sıra sundurmanın çevirdiği dikdörtgen avlunun güneyinde yer alan harim 11.40 x 23.30 m. ölçüsündeki bir saha üzerine kurulmuştur.⁹⁶ (Fotoğraf, 1)

Nusret Çam, Ulu Camii'ni yapı ve fonksiyon itibariyle üç kısımda ele almıştır. Bunlar; asıl camii (harim), türbe ve camiin batı kısmındaki dikdörtgen planlı eski bölümdür.⁹⁷ Ali Osman Uysal ise; Ulu Camii'nin enine dikdörtgen avlu ile bunun güneyindeki harim ve türbeden meydana geldiğini söylemektedir.⁹⁸

⁹³ Suut Kemal Yetkin, *İslam Mimarisi*, Ankara 1959, s.4-6.

⁹⁴ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 2.

⁹⁵ Ulu Camii'nin inşaatının başlama tarihi, Ali Osman Uysal ve Oktay Aslanapa'da 1513 verilmişken T.D.V İslam Ansiklopedisi Ramazanoğulları Mimarisi maddesinin yazarı Ahmet Vefa Çobanoğlu ve Gözde Ramazanoğlu bu tarihi 1508 olarak vermiştir.

⁹⁶ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 3.

⁹⁷ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 3.

⁹⁸ Ali Osman Uysal, *a.g.e.*, s. 278.

Ulu Camii harimi, dört sütun üzerine inşa edilen beşer sivri kemer gözlü kibleye paralel iki sahından meydana gelmiştir. Mihrap önü mekanı, köşelerde geçişi üçgenlerin sağladığı bir kubbe ile, diğer yerler ise çapraz tonozlarla örtülmüştür. Dıştan Memlûklü kubbelerini anımsatan mihrap önünün sivri kubbesi, siyah beyaz taşların münavebeli olarak kullanılması ile meydana gelmektedir.⁹⁹ Bu kubbe, beyaz taş sıralarından sivri kemerli pencerelerle açılan on iki köşeli yüksek tambur üzerinde yer almaktadır. Gözlerin üstü çapraz tonozlarla örtülmüş, kemerleri duvarlara bağlayan konsollarda eski yıkıntılardan kalma devşirme malzeme kullanılmıştır.¹⁰⁰ Aynı zamanda bu kubbe, harimin bitişiğindeki türbenin özellikleriyle neredeyse aynıdır. Mihrap önü kubbesi ile türbe kubbesi, Osmanlı mimarisinde olduğu gibi kurşunla kaplanmıştır.¹⁰¹ (Fotoğraf, 2) (Fotoğraf 3)

Harimin batısında yer alan kibleye dik bir şekilde tanzim edilmiş 3 m. genişliğinde ve 11.20 m. boyundaki mekân, iki kubbe ve bir yarım kubbe ile örtülmüştür. Bu mekân bir pencere ve bir kapıyla doğudaki harime, bir ara kapı ile batıdaki hazireye açılmaktadır. Ancak harimle bağlantılı kapının da eskiden parmaklıklı bir ara pencere olduğu düşünülmektedir. Bu durumda kapısı olmayan bu kısmın eskiden Ramazanoğlu Beyi'nin maiyetiyle birlikte namaz kıldığı bir yer olduğu söylenebilir.¹⁰² (Fotoğraf, 11) Nitekim bugün harimin batısında yer alan hazire kısmının köşesinde küçük bir kulübe bulunmaktadır. Bu kulübenin içinde yer altına inen bir merdiven yer almaktadır. Edindiğimiz bilgiye göre; bu merdiven Ramazanoğlu sarayına kadar yer altından geçmektedir. Harimin batısındaki bölümün eskiden harime açılan kapısının bulunmadığı bilgisi göz önünde bulundurulur ve o dönemde sultanların emniyetleri için cemaatten ayrı bir yerde namaz kıldıkları düşünülürse kanaatimizce bu rivayetin doğru olması mümkündür.

Camiin doğrudan doğruya avluya açılan siyah-beyaz mermer levhalarından oluşan gösterişli doğu portalı ile batıdaki bölümün kubbeli dehlizlerinden sonra

⁹⁹ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁰⁰ Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 241.

¹⁰¹ Ali Osman Uysal, *a.g.m.*, s. 278.

¹⁰² Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 4.

revaklı son cemaat mahalline açılan batı portali olmak üzere iki taç kapısı vardır.¹⁰³ 16. yüzyılda yapılmış olan batı taç kapısı üç kubbeli ve üç odalı kuruluşuyla değişik bir giriş mekânı gösterir. Doğu portali, avlunun kuzeyini kuşatan revaklardan dıştakinin doğu duvarıyla birleştiği yerde kurulan minarenin güneydoğu köşesinde bulunmaktadır.¹⁰⁴ (Fotoğraf, 4) (Fotoğraf, 5)

Son cemaat yeri, asıl camiden iki misli fazla cemaat alacak şekilde olup sıcak iklime uygun yapılmıştır. Avlunun kuzey ve batı taraflarını çeviren revak kubbeleri, Antalya Yivli Minare ya da Balat İlyas Bey'in kubbelerini andırır biçimde¹⁰⁵ oluklu kiremit kaplamaları ile göze çarpar.¹⁰⁶ Bu kubbelerin sayısı yirmi birdir. (Fotoğraf, 8) Son cemaat yerindeki sütunlar, köşeleri hafifçe pahlanmış olan sivri kemerleri taşımaktadır. Sivri kemerlerin üzerinde de sözünü ettiğimiz pandantifli kubbeler yer almaktadır. Her kemer gözünün karşısında sivri alınlıklı bir pencerenin yer aldığı kuzey revakı, dikdörtgen ve sade bir kapıyla batıdaki bölüme bağlanmıştır. Avlunun batısındaki revak da çini kaplamalı bir alınlıkla süslenmiş olan dikdörtgen bir ara kapıyla harimin batısındaki mekana açılmaktadır.¹⁰⁷ Burada son cemaat yeri için yapılan restorasyonun tekrar yapılıp caminin asıl formuna yeniden ulaşılması gerektiğini ısrarla vurgulamak, elzemdir.

Harimin kuzey duvarı (dıştan avluya bakan kısım) siyah beyaz taş sıralarından meydana gelen kısa ayaklar üzerinde yükselmekte ve aynı renkteki taşlarla örülü olan etrafı biri geometrik, diğeri mukarnas tezyinatlı iki silme ile çevrilmiş üç sivri kemerden oluşmaktadır. İklim dikkate alınarak bu kemerler büyük yapılmış olup her üçü de harime açılan kapı durumundadır. Cephe, çatının saçaklarını taşıyan profilli konsollarla tamamlanmıştır.¹⁰⁸ (Fotoğraf, 6)

Camiin doğu yanına bitişik olan 1540 tarihli türbe (6.30 x 5.50 m.) Piri Paşa tarafından yaptırılmıştır. Üzeri mihrap önü kubbесinin tam benzeri bir kubbe ile örtülüdür. Altında beşik tonozlu mummyalık kısmı vardır. Türbede bulunan üç

¹⁰³ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁰⁴ Ali Osman Uysal, *a.g.m.*, s. 278.

¹⁰⁵ Ali Osman Uysal, *a.g.m.*, s. 278.

¹⁰⁶ Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 241.

¹⁰⁷ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁰⁸ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 5.

çinili lahit, cami ile aynı üslup ve devirden olup baş uçlarında lâcivert zemin üzerine beyaz celi sülüs kitabelerine göre Ramazanoğullarından Emir Halil Bey (1510) ile Piri Paşa'nın iki oğlu Mehmet Şah (1534) ve Mustafa (1552) ya aittir. İki metreye kadar türbe duvarlarını kaplayan küçük çiçeklerle süslemeli çiniler 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında İstanbul tekfur sarayı imalatıdır.¹⁰⁹ Harimin doğusunda kalan kare planlı türbeye çapraz tonozlu ve mihrabiyeli bir ön mekan ile harimdeki kapı açıklıklarından geçilebilmektedir.¹¹⁰ Türbenin önünde bulunan bu mihrap siyah beyaz mermer levhalarla doğu kapısını andırır. Etrafını çeviren geometrik ve nebati motiflerle süslü kare taş levhalardan meydana gelmiştir.¹¹¹

Revaklı avlunun batısındaki bölüm ise; üç kubbenin örttüğü bir dehliz ve bu dehlizin kuzeyinde her biri farklı tonozlarla örtülmüş olan üç hücreden meydana gelmiştir. Bu kısım batı taç kapısıyla caddeye, doğusundaki sâde bir kapıyla da son cemaat mahalline bağlanmıştır. Bu kısmın üstünde tavanda gittikçe daralan mukarnas sıralarından meydana gelen bir konik örtü vardır. Bu örtüye geçiş üçgenler tarafından sağlanmaktadır.¹¹² Oktay Aslanapa, mukarnaslı konik örtünün 12. y.y başlarında tamamlanan Bağdat yakınlarındaki Sitte Zübeyde Türbesi ile yakından alakalı olduğunu ifade etmektedir.¹¹³ Mukarnaslı konik örtünün hiçbir yerde görülmeyen farklı ve ilginç bir yapısı olup kasnak kısmını çepeçevre kuşatan üç tane selvi ağacı (hayat ağacı) motifi vardır. Bu ağaçların hemen altında iki tane simetrik iki tane alçı kabartmalı ejder motifi bulunmaktadır. (Fotoğraf, 12)

Batı taç kapısının hemen gerisinde yükselen kuleye benzer iri mukarnaslı bu örtünün Anadolu'da ikinci bir örneği yoktur. Bunun kaynağını, 11. yüzyıl gibi çok erken dönemlere götürmek mümkündür. Samarra'daki Beytü'l-Halife ve Samarra yakınlarındaki 1094 tarihli İmam Dur (Müslim ibn Kureyş) Türbesi'nde İslam dünyasında yapılmış ilk mukarnaslı kubbe görülmektedir. Mukarnaslı konik örtü yapı itibariyle Irak kökenli olsa da kasnağındaki hayat ağacı ve ejder

¹⁰⁹ Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 243.

¹¹⁰ Ali Osman Uysal, *a.g.m.*, s. 278.

¹¹¹ Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 243.

¹¹² Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 8.

¹¹³ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı II*, İstanbul 1974, s. 241.

motiflerini Selçuklu geleneğine bağlamak mümkündür. Bu manzara da Selçuklu geleneğinin bu 16. Yüzyıl yapısında hatırlanmasından başka bir şey değildir.¹¹⁴

Tezyinat: Mimari bakımdan güneyden gelen Zengi ve Memlûklü eserlerinin etkisi renkli taş süslemelerden kolayca anlaşılır. Fakat mimari detaylar ve çini süslemelerde Osmanlı mimarisinin Bursa ve daha sonra İstanbul'da gelişen esas karakteri hakimdir.¹¹⁵ Bunun bariz örneğini taç kapılarda görmek mümkündür. Şöyle ki; doğudaki portalin Memlûklü üslubunda yapılmış olmasına karşılık bu kapının ondan farklı ve Osmanlı üslubuna yakın bir tarzda yapılmış olması, Ramazanoğulları'nın hakimiyet değiştirmesiyle yakından alakalıdır. Zira bu beylik 1516 yılına kadar Memlûklerin nüfuzu altında buldukları için doğu taç kapısı renkli taş işçiliği ile Memlûk tarzı gösterir. 1541 tarihli batı taç kapısı ise sade görünüşü ve mukarnasları ile daha çok Osmanlı'yı andırır.¹¹⁶ Taç kapılar simgesel olarak yöneticinin ve monarşik yapının mimari aracılığıyla dışa vurumu¹¹⁷ olduğundan bu tespit gayet yerindedir.

Adana Ulu Camii, Ramazanoğlu eserleri içinde tezyinat bakımından en zenginidir. Doğudaki taç kapısındaki tezyinat dikkati çeken ilk unsurlardan biridir. Siyah-beyaz taşların münavebeli olarak kullanıldığı sivri bir kemerden müteşekkildir. İri mukarnaslarla doldurulan kavsara yivli bir şekilde sona erer. Kavsaranın içindeki düz lentolu kapının üstünde siyah zemin üzerine beyaz, kırmızı ve kirli sarı renklerdeki taşların meydana getirdiği aynalı bir palmet şeridi vardır. Daha yukarıda ise kemerin üstünü üç taraftan kuşatan bir kitabe kuşağı bulunmaktadır. Mukarnasların en alt sırası rumilerle ve bir sıra lotüs firiziyle bezenmiştir.¹¹⁸

Doğu portaline bitişik ve öne çıkıntı yapan dört köşe kaide üzerinde yükselen **minare** Güney Doğu Anadolu'da görülen Zengi ve Memlûk tipi minarelerin batıya doğru son sınırını göstermektedir. Sekiz köşeli gövdesi koyu

¹¹⁴ A. Osman Uysal, *a.g.m.*, s. 280.

¹¹⁵ Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 241.

¹¹⁶ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 8.

¹¹⁷ Ahmet Çaycı, *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*, Konya 2017, s. 117.

¹¹⁸ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 10.

renkli taşlarla ikisi geçmeli dördü düz, altı kuşakla çevrili olup orta yükseklikte Zengilerin düğümü kemer nişleriyle rölyef halinde süslenmiştir. Mukarnas konsollar üzerine oturan tek şerefe sekiz küçük sütunla külahı taşımaktadır.¹¹⁹

Kırmızı, beyaz ve siyah mermerlerden renkli **mihrabın** etrafını siyah mermerlerle bir bordür çevirmektedir.¹²⁰ Bu düğümlü bordür içine üstte damla taşı, yanlarda siyah-beyaz mermer kakmalı geometrik şekiller vardır. Düğümler arasındaki kartuş içi boşluklardan en alttaki dikine boşluklara nebati; üsttekilere ise vazö şeklinde istif edilmiş yazı ve palmet motifi işlenmiştir.¹²¹ Yarım daire alınlık beyaz zemin üzerine lacivert, kırmızı, firuze olarak nar, erik çiçekleri ve hançer yapraklarla dekorlu ve aynı devirden İznik çinileriyle süslenmiştir. Mihrap nişi ise, bir gonca gül etrafında ince yapraklar ve tomurcuklarla farklı bir dekor gösterir.¹²²

İç içe siyah ve beyaz üçgenlerden meydana gelen **minber** kanatlarının merkezinde geometrik desenler, beyaz hatlar siyah, kırmızı, lacivert ve sarı renkli mermer kakmalar uygulanmıştır. Palmet şeklindeki dendanlarla nihayetlenen kapının kanatları üzerine geometrik şekiller işlemiştir. Oval minber külahı dilimli altı parça olup madeni bir alemle sona ermektedir. Genel hatlarıyla Memlüklü tesiri gösteren minberin ahşap kapı kanatları sade geometrik desenler ihtiva etmektedir.¹²³

Camiyi ve türbenin büyük bir kısmını süsleyen oldukça değişik renk ve desendeki çiniler, ayrıca ele alınması gereken bir zenginliğe ve orijinalliğe sahiptir. (Fotoğraf, 13) Sıraltı tekniğinde yapılan bu çiniler genellikle kare ve altıgenler şeklindedir. Cami gibi türbede de çiniler, yerden 1.75 metreye kadar yer kaplar. Bu çinilerde penc¹²⁴ motifleri dikkati çeker. Lahitlerin üçü de çinilerle kaplıdır. Baş taraflarında lacivert zemin üzerine beyaz, celi sülüsle yazılı kitabeleri bulunmaktadır. Türbedeki çiniler harimdeki çinilerin neredeyse aynısıdır. Bazılarında yeşilin yerine lacivertin, kırmızının ise daha parlak tonlarının

¹¹⁹ Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 242-243.

¹²⁰ Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 242.

¹²¹ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 11.

¹²² Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 242.

¹²³ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 11.

¹²⁴ Celal Esat Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1975, s. 1600.

kullanılması ve bazı parçalarda boyanın akması bunların yapıldığı yerin ve tarihin harimdekilerden farklı olduğu kanaatine götürmektedir. K. Otto Dorn bu çinilerin XVIII. Asır Kütahya mamulü olduğunu söylemektedir.¹²⁵

Ulu Camii ve türbesindeki çiniler çoğunlukla İznik ve Kütahya mamulü olduğunu söylemiştik. Nusret Çam, camiin en önemli tezyini unsurunu oluşturan bu çinileri ölçüleri, renkleri ve tezyinatları bakımından on bir grupta incelemiştir. Tezimizin asıl konusunu oluşturmadığından bu çinileri ayrı ayrı ele almayacağız.¹²⁶

Fotoğraf 1: Adana Ulu Camii Külliyesi'nin kuzeybatıdan görünümü.

¹²⁵ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 12-13.

¹²⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız; Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 13-18.

Fotoğraf 2: Ulu Camii'nin güneyden mihrap önü kubbesi, türbe kubbesi, hanımlar türbesi ve minaresi ile birlikte görünümü.

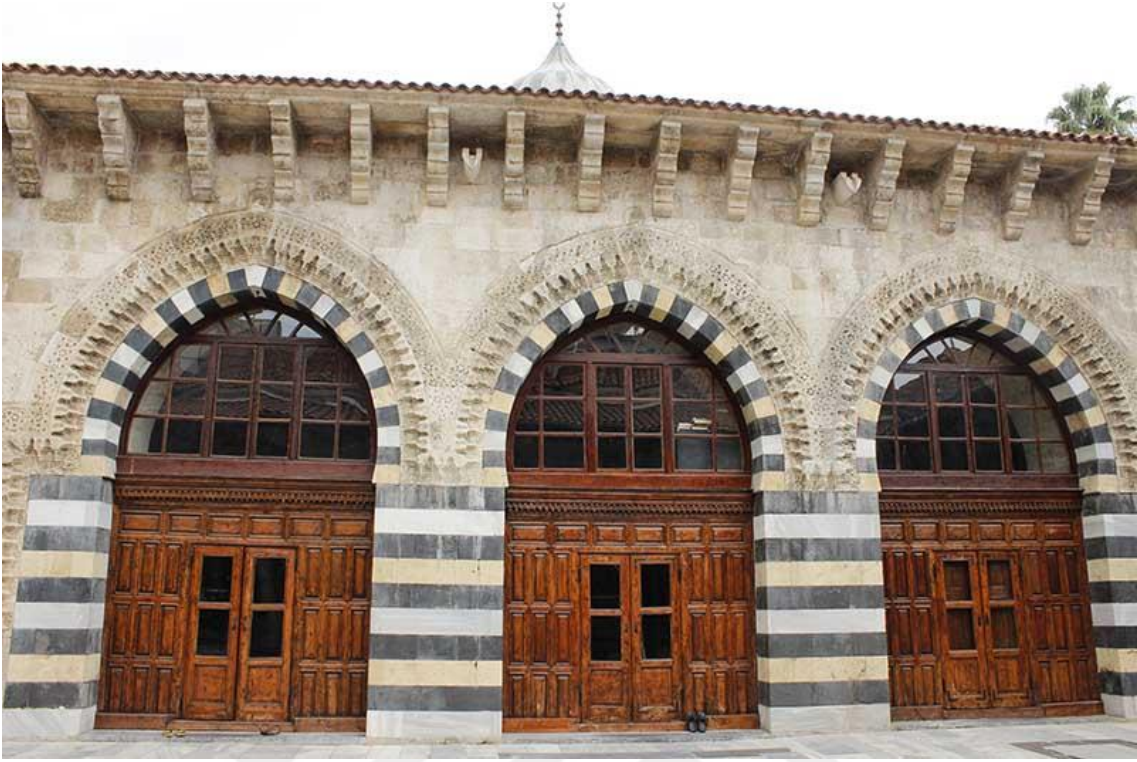
Fotoğraf 3: Mihrap önü kubbesi ve minare.

Fotoğraf 4: Ulu Camii doğu taç kapısı.

Fotoğraf 5: Ulu Camii batı taç kapısı.

Fotoğraf 6: Ulu Camii hariminin kuzey cephesindeki avluya açılan kapılar.

Fotoğraf 7: Ulu Camii harimine giriş.

Fotoğraf 8: Ulu Camii kuzeydeki avlu revakları ve kubbeleri.

Fotoğraf 9: Ulu Camii harim girişteki türbe önü mihrabı.

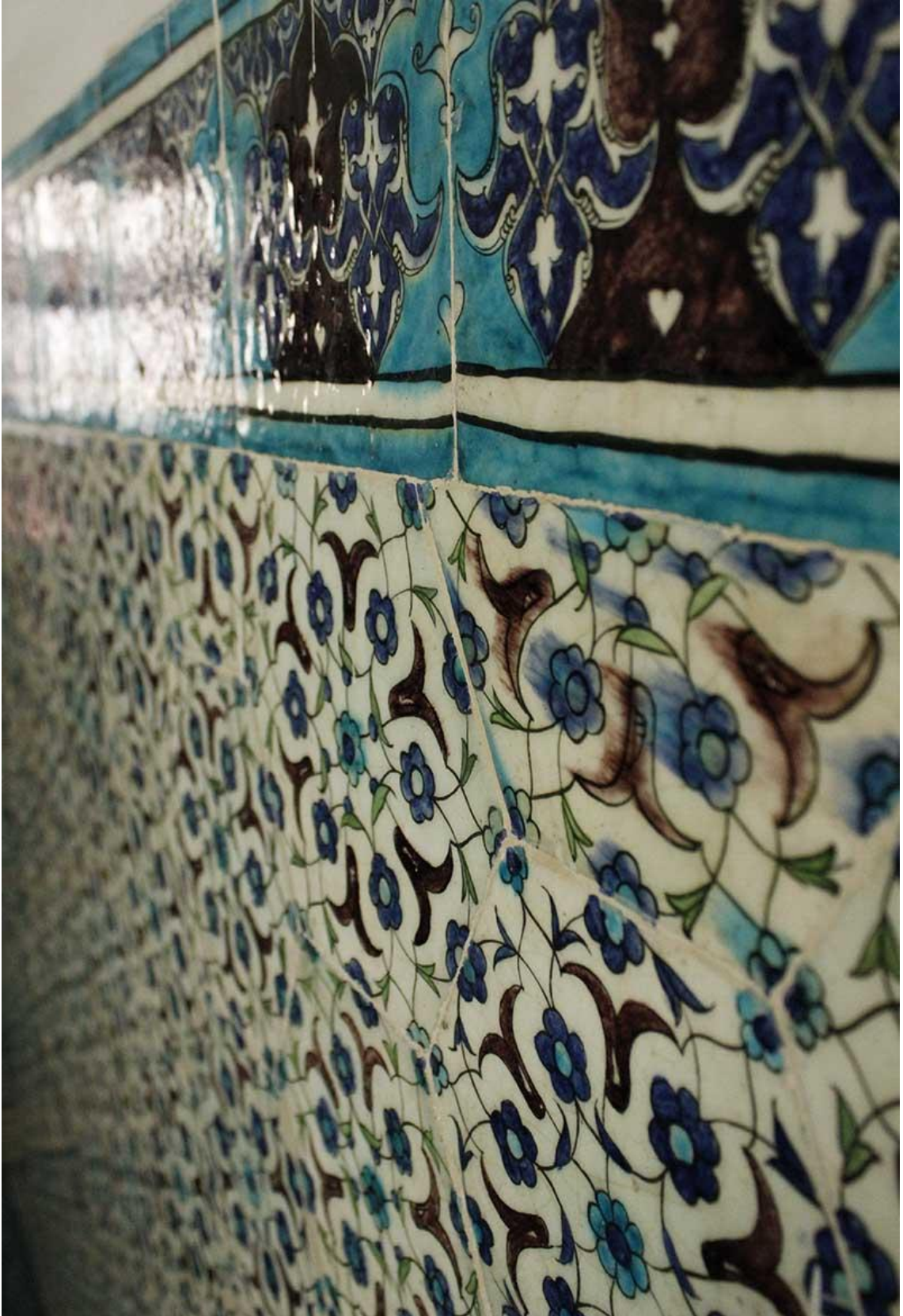
Fotoğraf 10: Ulu Camii hariminin genel görünümü.

Fotoğraf 11: Harim yanı.

Fotoğraf 12: Ulu Camii batı taç kapısı üzerindeki mukarnas konik örtü.

Fotoğraf 13: Harimdeki İznik çinilerinden detay.

3.1.2. Ulu Camii Celi Yazıları

Ulu Camii Doğu Taç Kapısı İnşa Kitabesi

Ulu camiin doğu portalı boyutu itibariyle dikdörtgene yakın bir formdadır. Siyah-beyaz taşların münavebeli kullanılmasıyla Suriye-Memlûk tesirleri etkisinde olup değişik bir tarz ortaya koymuştur. En üstte sivri kemerin içini dolduran dilimli istiridyeye benzer bir form ve hemen altında sarkıt ve mukarnaslardan¹²⁷ oluşan bir dizi taşıyıcı unsur bulunmaktadır. Bu elemanların altında ise; kavsarayı çepeçevre kuşatan beyaz zemin üzerine siyahla, celi sülüsle yazılmış kitabe bulunmaktadır. Kitabe, kavsaranın iki yan kanatları ve kapının hemen üstünde yer almaktadır.

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil: Beyaz - Arapça

Metin:

Kapının hemen üstünde yer alan orta panodaki celi yazı:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ . اَفْمَنْ اَسَسَ بِنِیَّاتِهِ عَلٰی تَقْوٰی مِنَ اللّٰهِ وَ رِضْوَانِ خَیْرٌ اَمْ مِنْ اَسَسَ بِنِیَّاتِهِ
عَلٰی شَفٰی جِرْفٍ هَارٍ . وَاِنْ لَیْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰی . صَدَقَ اللّٰهُ الْعَظِیْمُ .

Okunuşu:“Bismillahirrahmanirrahim. Efemen essese bünyânehu ala takvâ minallâhi ve rıdvânin hayrun en men essese bünyânehû alâ şefâ cürufin hârin.- Ve en leyse lil insâni illâ mâ seâ. Sadekallâhu'l-azîm.” (Fotoğraf, 15)

¹²⁷ Yan yana ve üst üste yerleşen prizmatik öğelerin dışına doğru derece derece taşarak, genellikle simetrik bir düzen içinde dizildiği üç boyutlu bir mimari bezeme öğesidir. Yalnız İslam ülkelerinde uygulanan mukarnasın örneklerine sütun başlıklarında, taç kapılarda, geçiş öğelerinde, şerefelerde, kornişlerde ve nişlerde rastlanır. Metin Sözen, Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 216.

Türkçesi: “Rahman ve Rahim Allah’ın adıyla. Binasını takva (Allah’a karşı gelmekten sakınmak) ve O’nun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir uçurumun kenarına kuran kimse mi...? **Tevbe Suresi, 109.** “Hakikaten insan için ancak çalıştığı vardır.” **Necm 39.** Azim olan Allah doğruyu söyledi.”

Kavsaranın sol kanadından başlayıp sağ kanadında biten tarihli inşa kitabesi:

بسم الله الرحمن الرحيم . انشأ هذا المسجد المبارك المقر الكريم . العالی الغرسی خليل بن رمضان
أعز الله انصاره بتاريخ خيره صح.

Okunuşu: “Bismillahirrahmanirrahim. Enşee hâze’l-mescide’l-mübâreke’l mekarru’l-Kerimü’l-Aliyyü’l-Garsiyyü el-Halil b. Ramazan Eazzallâhu ensârahû bi-Târihi hayrihî sahhin” (Fotoğraf, 14) (Fotoğraf, 16)

Türkçesi: Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Bu mübarek Camii Makarr (Cennet-mekan), Kerim, Yüce, Garsi (hayırlı eserler bina ettiren) Ramazanoğlu Halil yaptırdı. Allah onun yardımını aziz etsin. “Hayrihi sahhin” – ibareli tarih ile (914-1509).

Değerlendirme: Kitabe dört parçadan oluşmuştur. Orta panodaki yazının eni; 2.70, boyu ise; 28 cm’dir. Yan panolardaki yazıların her biri ise; 1.35 cm en ve 28 cm boya sahiptir. (Fotoğraf, 14) (Fotoğraf 15) (Fotoğraf, 16)

İstif ve karakter bakımından dördünün de aynı hattatın ve taş ustasının elinden çıktığı görülmektedir. Celi sülüsün gelişimi açısından ise; beylikler dönemi özelliklerini kendinde barındırmaktadır. Anadolu Selçuklu celi sülüsünün devamı niteliğinde olmakla birlikte daha farklı ve gelişmiş bir formdadır.

Bilindiği üzere Anadolu Selçuklu celi sülüsü Büyük Selçuklu özelliğini kendinde barındırsa da artık bu dönemde zemin tezyinatının azaldığını görürüz. Örneğin; Konya’daki İnce Minareli Medrese, Karatay Medresesi ve Sahip Ata

Camii'nin taç kapılarında bulunan celilerde zemin tezyinatı görülmez.¹²⁸ Fakat yine de zemin tezyinatının görüldüğü örnekler de mevcuttur. Konya Alaaddin Camii ve Sırçalı Mescid'in çini mihrabı, Karatay ve Sırçalı Medrese ana eyvan kemeri yüzü, Divriği Ulu Camii taç kapısı ve Ahlat'taki bazı mezar taşları gibi önemli görülen bu eserlerde sözünü ettiğimiz örnekleri görürüz. Aynı uygulamalar, beylikler dönemi eserlerinde görülür: Birgi Ulu Camii pencere kapakları, Tire Süleyman Bey Camii, Ankara Karacabey İmareti taç kapısı, Bursa ve Edirne eserlerinden sonra 15. yüzyıl eserlerinden İstanbul Mahmut Paşa Camii (1742) ve aynı tarihlerde inşa edilen İstanbul Davud Paşa ve Tokat'taki Hatuniye Camii'ndeki (1485) uygulamalarından sonra başka görülmemiştir.¹²⁹

Kitabenin yer aldığı kavsaranın sağ ve sol kanadındaki bitiş yerlerinde (dış kısımda) palmet motifli çerçeve tezyinatı görülmektedir. Yazının genel olarak zemininde yoğun bir tezyini unsur görülmemekle birlikte dikkatli bakıldığında yer yer rumi ve tepelik formuna yer verildiği görülmektedir.

Beylikler döneminde istiflerde harflerin doğru okunmasına yardımcı olan hareketler, noktalar, zülfe ve mühmel harf işaretlerine çoğunlukla yer verilmiştir. Özellikle “ra” ve “sin” harflerini, bunların noktaları olan “ze” ve “şın” dan ayırmak için kullanılan tırfil işareti de dönemin önemli bir özelliğidir. “Elif” harflerinin alt ucu sola kıvrılmaktadır.¹³⁰ Bu bilgiler ışığında; kitabede “elif” harflerinin alt tarafı sola doğru hafif kıvrılmıştır. Zülfeler keskin bir biçimde olup elifler kesin inişlerden kurtulmuş biraz daha yumuşamıştır. Hareke, nokta ve zülfelere çoğunlukla yer verilmiştir. Bu da yazının okunmasındaki güçlüğü ortadan kaldırmıştır.

Taç kapılardaki ve minberdeki *Lafzu'l-Celal kelimleri*, birbirine benzemekle birlikte mihraptaki Allah lafzı daha farklıdır. Mihraptaki Lafzatullah'ın “lam” harflerinin boyları birbirine eşit değildir. Birinci lam ikincisine göre daha uzundur. Diğer yerlerde ise; lam harfleri neredeyse birbirine eşittir. Lafzatullah'ın genel itibariyle formu veya boyu çok uzun değildir. Mesela, Selçuklu eserlerinden biri olan

¹²⁸ Ahmet Gedik, *a.g.m.*, s. 169.

¹²⁹ Fevzi Günüş, *a.g.t.*, s. 54.

¹³⁰ Abdülhamit Tüfekçioğlu, “Osmanlı Sanatının Oluşumunda Yazı”, *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara 2012, s. 61-62.

Karatay Medresesi (1251) taç kapısındaki Lafzatullah'ların boyları bu döneme göre biraz uzundur. Lafzatullah'a birleşen "he" harfleri kitabemizde lam'larla aynı boya getirilmiştir. Ve uç kısımları kıvrılmıştır.

Lafzatullah'ta elif daima normal uzunlukta yazılmış, diğer kelimelerde elif boyunda olan lâm'lar ise kısaltılmış ve bu şekil daha sonra mensup hat devrinde gelişen hemen hemen bütün hat nevilerinde değişmeyen bir hususiyet halini almıştır.¹³¹

Dönemin bir özelliği olarak dik harflerin dengeli bir şekilde dağılmasına dikkat edilmiştir. "Elif" ve "Lam" harfleri bu dağılımda göze çarpmaktadır.

Kitabe 1509 tarihli olduğundan celi sülüsü Şeyh Hamdullah'ın(1456-1526) yazılarıyla da kıyaslamak mümkündür. Fakat onun yazısındaki estetik burada birebir aranmamalıdır. Buradaki yazılar daha çok 1447 yapımı Edirne Üç Şerefeli Camii'nin kitabelerindeki celi sülüsle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Üç Şerefeli'nin celi harfleri de küt ve basittir. Fakat buna rağmen beylik dönemi ve Selçukluya nisbeten harflerde canlılık ve hafif yumuşaklık belirtileri vardır.

Vav harflerinin çanak kısmı *رضوان* kelimesinde dar yazılmıştır. Nun çanakları ise yine aynı kelimedenden örnekle; "be" harfinin çanağı gibi düz bir biçimde yazılmıştır. "Nun" harfinde olması gereken derinlik harfe kazandırılmamıştır. (Fotoğraf, 15)

Orta panonun başlangıcındaki besmelede "elif-lam" takısına birleşen "ra" harfinin formu olması gerektiği ölçü ve nisbette yazılmamış olup sanki lam harfinin bir parçası gibi görünmektedir.

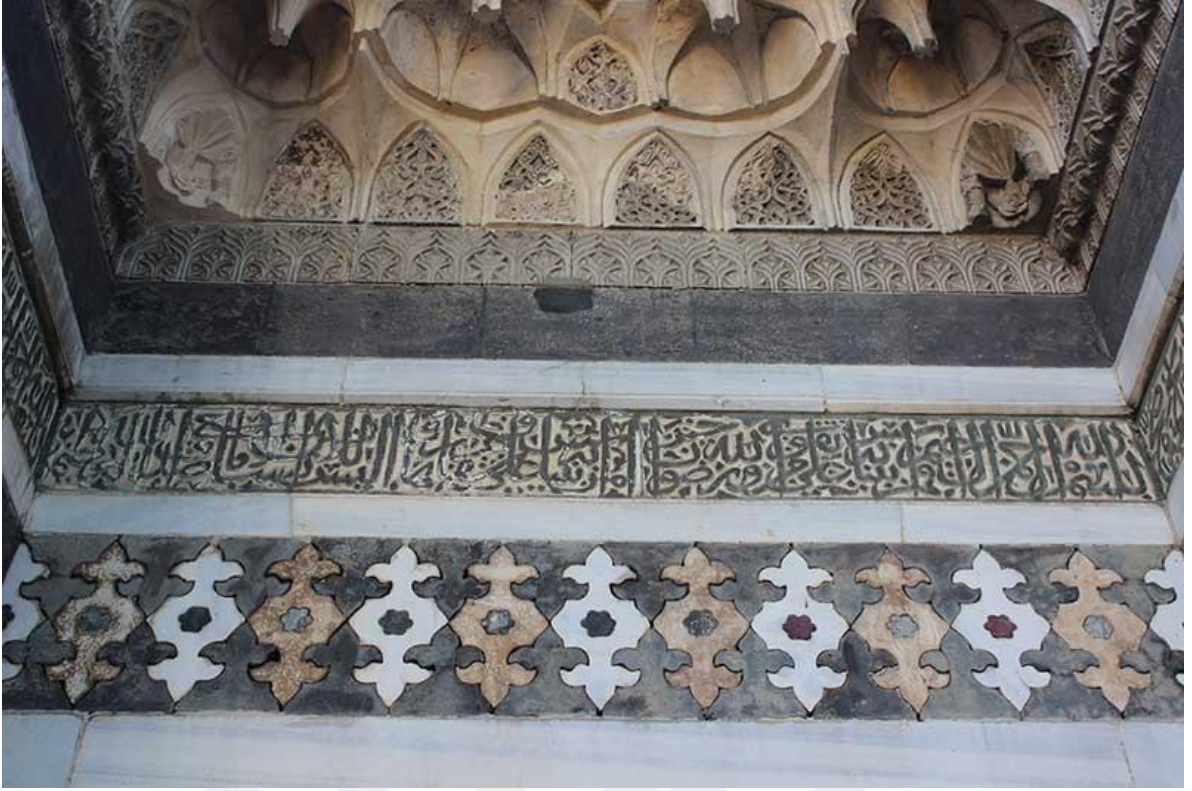
¹³¹ Nihad Çetin, "Hat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, C. 2, s. 500, 501.

Fotoğraf 14: Ulu Camii doğu ta kapısı sağ kavсарadaki yazı.

Fotoğraf 15: Ulu Camii doğu ta kapısından detay.

Fotoğraf 16: Ulu Camii doğu ta kapısı orta bordürdeki yazı.

Fotoğraf 17: Ulu Camii doğu ta kapısı sol kavsaradaki yazı.

Minber İnşa Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

Malzeme ve Teknik: Beyaz mermer üzerine altın yıldız kaplama/kabartma

Renk-Dil: Koyu sarı-Arapça

Metin:

أتم هذا المسجد المبارك بعناية الله تعالى بيري بن خليل بن رمضان سنة ستة وعشرين و تسعمائة.

Okunuşu: Etemme Haze'l-Mescid'il-Mübâreke bi-inâyetillâhi Teâlâ Piri bin Halil bin Ramazan, sene sitte ve ısrine ve tis'amie'.

Türkçesi: Bu mübarek Camii Ramazanoğlu Haliloğlu Piri Allah'ın inayeti ile 926 senesinde tamamlandı. (926/1520)

Değerlendirme: Kitabe, minberin kapısının üzerinde tek satır halinde istiflenmiştir. Fakat üst üste sıralanmış vaziyettedir. Beyaz mermer üzerine altın yıldızla kabartma şeklinde celi sülüsle yazıldığı görülmektedir. Yazının dış çerçeveden ölçüsü; eni 95 cm, boyu 27 cm'dir. (Fotoğraf, 19)

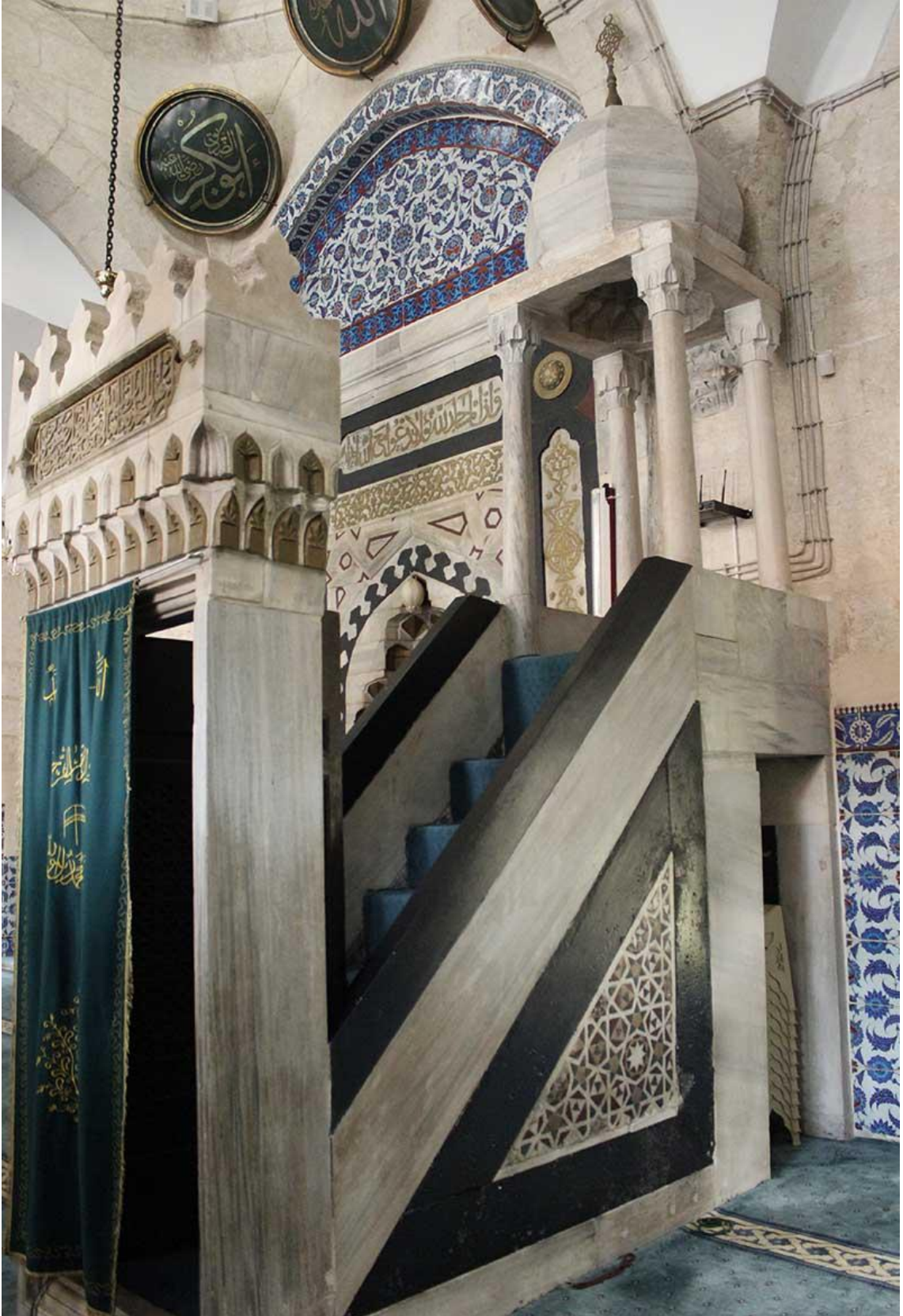
Yazının istifinde hem tepelik hem rumi motifinde tezyini unsurlar bulunmaktadır. Bunlardan bazısı harflerin ucunda, bazısı da istifteki boşlukta bulunmaktadır. (Fotoğraf, 20)

Yazı 16. yüzyıl başlarında yazılmış olup celi sülüsün gelişme devri özelliğini kendinde barındırmaktadır. Elif harflerinin zülfeleri uzun konulmuştur. Lam harflerinde de yer yer zülfeler görülmektedir.

Satırın yarısına kadar olan kısımda elif ve lam harflerinin sık biçimde sıralandığını görüyoruz. Daha önce de bahsettiğimiz gibi dik harflerin yan yana denk getirilmesi celi sülüsün gelişme evresinde yapılan uygulamalar arasına girmektedir. Bu ahengi sağlamak için aynı harflerin olması gereken uzunluğun dışına çıkılmıştır.

Bazı kelimeler ve harfler istife sıkıştırılmaya çalışılmışçasına diğer kelime ve harflere göre oldukça küçük yazılmıştır.

Yazıyı caminin doğu taç kapısındaki yazıyla kıyasladığımızda harflerin anatomisi açısından daha gelişmiş ve estetik seviyeye ulaşmış olduğunu görmekteyiz. Harflerin satıra diziliminde daha hassas davranılmış, istif bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır.

Fotoğraf 18: Ulu Camii minberi.

Fotoğraf 19: Minber inşa kitabesi.

Fotoğraf 20: Minber kitabesinden detay.

Batı Taç Kapısı İnşa Kitabesi

Camiinin üçüncü kitabesi, doğu taç kapısından farklı, beyliğin Osmanlı hakimiyetine girdiğinde yapılan, tamamen Osmanlı yapı tarzını gösteren batı taç kapısında yer almaktadır. Kitabe alt alta iki satırdan oluşup büyükçe bir kartuş içinde yer almaktadır. Kartuşun çerçeve kenarında herhangi bir süsleme motifi olmayıp celi sülüsle beyaz mermer üzerine koyu renkle yazılmıştır.

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer zemin üzerine oyma tekniği

Renk-Dil: Gri-Arapça

Metin:

بنی هذا الجامع الشريف في ايام الدولة السلطان الأعظم والخاقان المعظم السلطان شاه سليمان بن
سليم خان خلد الله تعالى.

خلافته صاحب الخيرات الامراء الكريم أنشأ بييرى بن أمير الرحوم الشهير خليل بك با بن رمضان
في غرة المرجوم سنة ثمان و اربعين وتسعماء.

1- Okunuşu: Büniye hâze'l-Câmi'u'ş-Şerif-i fi Eyyâmi'd-Devleti es-Sultanu'l-âzâm ve'l- Hâkâni'l-Muazzam es-Sultan Şah Süleyman bin Selim Han, Hallede'llahu Teâlâ.

2- HilâfeteHu Sahib'ul-Hayrati'l-Umera'i'l-Kerim enşe'e Pîrî bin Emiri'l-Merhumi'ş-Şehir Halil Bey bi-ibni Ramazan fi gurretî Muharremi'l-Harâm Sene: Semâne ve Erbe'ine ve tis'amie.

Türkçesi: Bu camii-i şerif, Büyük Sultan ve Muazzam Hakan Selim Han oğlu Süleyman Şah zamanında – Allah onun hilafetini daim ve baki etsin- Merhum ve meşhur Halil Bey'in oğlu, hayırlı işler sahibi, Emirler emiri, cömert Piri tarafından 948 (miladi 1541) senesinde muharrem ayı ortasında yapılmıştır.

Değerlendirme:

Kitabe, celi sülüsle iki satır halinde tek parça olarak yazılmıştır. Yazının dış çerçeveden ölçüsü; 2.05 cm en ve 30 cm boya sahiptir.

Camiinin batı taç kapısı mimari açıdan Osmanlı üslûbunu yansıttığı gibi yazı karakteri ve formu itibariyle de 16. Yüzyıl Osmanlı celisi özelliğini kendinde barındırmaktadır. (Fotoğraf, 21)

Osmanlı devri celisindeki ana karakter yumuşaklık ve tatlılıktır.¹³² Hattatı belli olmayan yazı, doğu taç kapıdaki kitabenin üslubuna göre daha naif ve tatlı bir üslupla yazılmıştır.

Camiinin batı taç kapısındaki kitabe, yazı formu itibariyle doğu taç kapısındaki kitabeyle göre celi sülüsün daha gelişmiş bir hali olarak karşımıza çıkar. Aradaki 30 yıllık fark, bu değişimin ve gelişimin tabii bir sebebidir. 16. Yüzyılın ortalarına doğru celi sülüs Şeyh Hamdullah ve Ahmed Karahisari eliyle gelişmeye başlamıştır. Özellikle Ahmed Karahisari (d.1468/ö. 1556) harfleri güzel bir şekilde satıra yerleştirmiş, celinin sonradan kazandığı keskinlik ve rahatlık henüz oturmamışsa da, estetik tenasübe oldukça yaklaşmıştır.¹³³ Bahsettiğimiz bu dönem özelliklerini buradaki kitabede de görmekteyiz. (Fotoğraf, 22)

Yazıda okunmaya yardımcı olan harekelere, boşlukları dolduran mühmel işaretlere yer verilmiştir. Zemini oldukça sade olup ne çerçevede ne de köşelerde hiçbir motif ve tezyini unsura rastlanmamaktadır.

Gelişimi bariz fark edilen harflerden bazıları şunlardır: Elif, cim, mim, ra, vav gibi harflerdir. Mesela mim harfi doğu taç kapıda yazılan mim harfine göre yukardan aşağı inen keskinlik ve diklik yok olmuş, yerini daha yumuşak ve ölçülü bir mim'e bırakmıştır. Cim harfinin kabalığı ve hantallığı yok olmuş, daha estetik bir seviyede yazılmaya başlanmıştır. Elif harfi yine aynı şekilde yumuşamış, zülfelerdeki hantallık yok olmuştur. Vav harfinin çanakları daha geniş yazılmaya başlanmış, darlıktan kurtulmuştur.

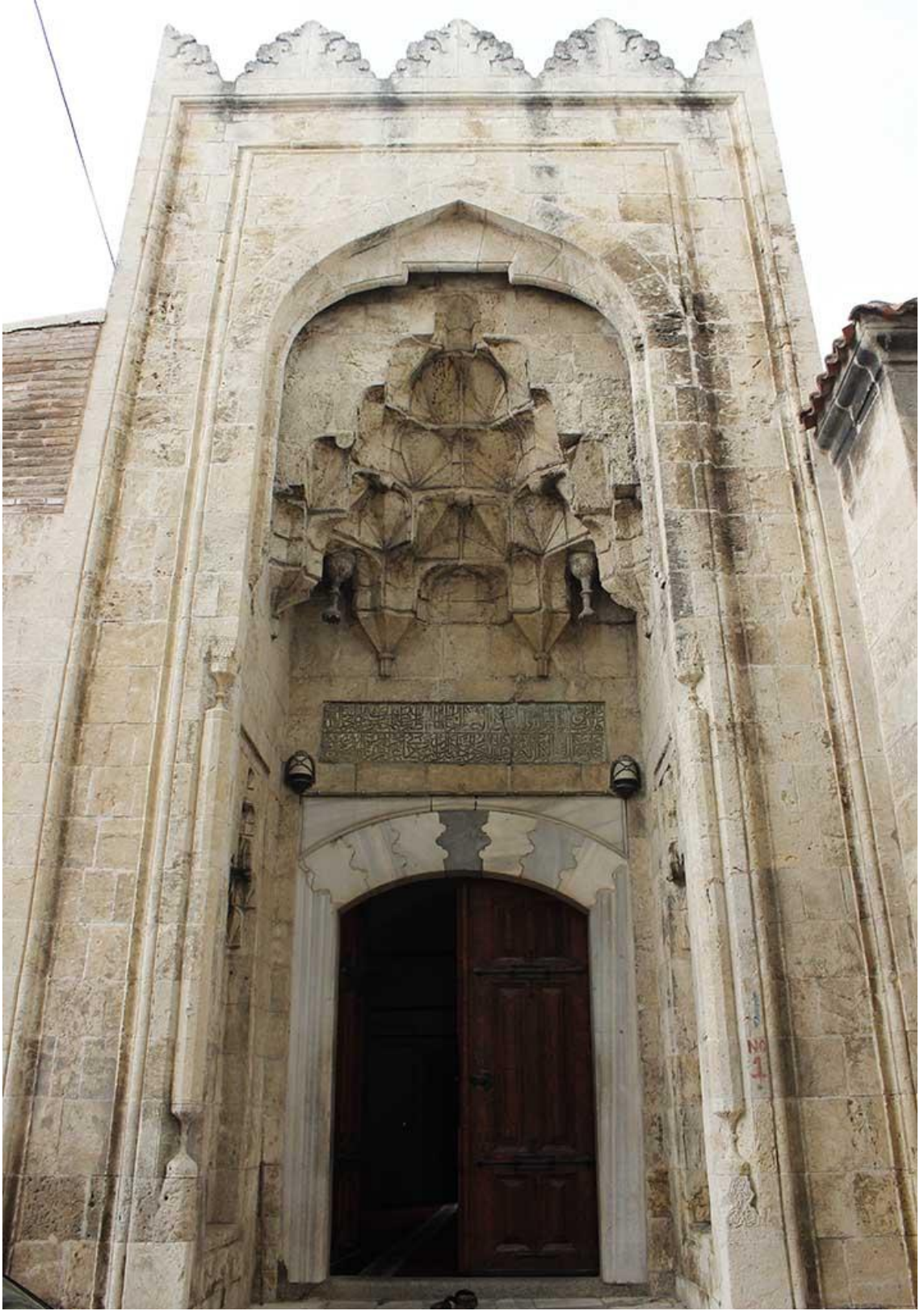
¹³² A. Sacit Açıkgözoğlu, *a.g.m.*, s. 186.

¹³³ Süleyman Berk, *a.g.e.*, s. 153-156.

Yukarıda saydığımız değişimler Osmanlı celi sülüsünün gelişme örnekleridir. Henüz istenilen estetik seviyeye ulaşılmadığından tabi ki harflerin anatomisinde birtakım eksiklikler mevcuttur. Bu harflerden biri Nun harfidir. Nun harfinde olması gereken derinlik yoktur. Çanak be harfinin çanağına yakın bir şekilde düz yazılmıştır. Belki çok az bir farkla derinlik kazandırılmıştır.

Kitabeye genel olarak bakıldığında dik harfler göze çarpar. Karmaşıklık ve dağınıklığın yanında belli bir yere kümelenen istif yoğunlukları da dikkat çeker. 1541 tarihli olan kitabe devrinin celi sülüs gelişimi ve özelliğini kendinde barındırmaktadır.

Fotoğraf 21: Ulu Camii Batı Taçkapısı.

Fotoğraf 22: Ulu Camii batı taç kapısı inşa kitabesi.

Fotoğraf 23: Batı Taç Kapı kitabesi.

3.1.3. Ulu Camii Türbesi

Duvarları yarıya kadar çinilerle kaplı olan türbede Halil Bey'e ve Piri Paşa'nın oğulları olan Mehmet bey ile Mustafa Bey'e ait üç sanduka vardır. Sandukaların üzerleri 16. yüzyıla tarihlenen çinilerle kaplanmıştır. Kitabeler, sandukaların baş kısımlarında yer almaktadır. Yazıların hepsinin aynı karakterde olması, yazıların hepsinin 1552 Mart'ından sonra yazıldığını gösterir.¹³⁴

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

Malzeme ve Teknik: Çini üzerine sıraltı tekniği

Renk-Dil: Lacivert zemin üzerine beyaz – Arapça

Metin:

1-Türbedeki ilk kitabe caminin banisi olan Halil Bey'e ait olup şöyledir:

هذا

المرقد شريف المرحوم المغفور

المحتاج الى رحمة الله الملك الغفور الأمير خليل

ابن الأمير داود ابن الأمير ابراهيم الشهير بابن رمضان عليهم الرحمة والرضوان

قد انتقل من دار الفناء الى دار البقاء في اوائل جمادى الاولى من شهور سنة ستة وعشر و تسعمائة

Okunuşu:

1-Hâzâ

2-El-merkadü Şerîfu'l-merhûmu'l-mağfûr

3-el-Muhtâc ilâ rahmetillahi'l-Melîkü'l-Ğafûr el-emir Halil

4-İbni'l-Emir Davud İbni'l-Emir İbrahim eş-Şehir-i bi-İbn-i Ramazan aleyhim rahmeti ve'r-Rıdvan

5-Kad intekale min dâri'l-Fenâi ilâ Dâri'l-bekâ fî evâili cemâdiel-ûlâ min şuhûri sene: sitte ve aşera ve tis'amie.

¹³⁴ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 158.

Türkçesi:

Bu, affedicilerin meliki olan Allah'ın rahmetine muhtaç, bağışlanmış Merhum şöhreti Ramazanoğlu (namı ile bilinen)Emiri meşhur İbrahim Bey'in oğlu Davud Bey'in oğlu Halil Bey'in mezar-ı şerifidir. Allah'ın rahmeti ve rızası onların üzerine olsun. 916 senesinin Cemaziyel evvel ayının başlarında fena aleminden beka alemine intikal etti. (Ağustos 1510).

2-Ortada bulunan Piri Paşa'nın oğlu Muhammed Şah'ın sanduka kitabesi:

هذا مرقد شريف

محمد شاه بن بيري باشا ابن الأمير خليل

ابن الأمير داود ابن الأمير ابراهيم المشهور بابن رمضان

قد انتقل في أواسط ذي القعدة من شهور سنة اربعين و تسعمائة.

Okunuşu:

- 1- “Hâzâ Merkadü Şerifu.
- 2- Muhammed Şah bin Pîrî Paşa İbnü'l-Emir Halil
- 3- İbnü'l-Emîr Dâvûd İbnü'l-Emîr İbrahim el-Meşhûr bi-ibni Ramazan
- 4- Kad intekale fi evâsit-i zi'l-kâdeti min şuhûri sene erbe'îne ve tis'amie (1541 yılı Mayıs sonu.)

Türkçesi:

Bu, 940 senesinin zilkade ayının ortalarında vefat eden Ramazanoğlu lakabıyla meşhur İbrahim'in oğlu Davud'un oğlu Emir Halil'in oğlu Piri Paşa'nın oğlu Muhammed Şah'ın mezar-ı şerifidir.

3-Piri Paşa'nın diğer oğlu Mustafa Bey'in sanduka kitabesi:

هذا مرقد شريف

مصطفى بن بيري باشا ابن الأمير خليل

ابن الأمير داود بن الأمير ابراهيم المشهور با بن رمضان

قد انتقل في اواخر ربيع الآخر من شهر سنة تسع و خمسين و تسعماه

Okunuşu:

1- Hâzâ merkadu şerîfu

2- Mustafa bin Pîrî Paşa İbnü'l-Emir Halîl

3- İbnü'l-Emîr Dâvûd İbnü'l-Emîr İbrahim el-Meşhûr bi-İbni Ramazan

4- Kad intekale fî evâili Rebi'l-âhir min şuhûri sene: Tis'a ve hamsîne ve tis'amie." (1552 yılı Mart ayı sonu.)

Türkçesi:

Bu mezar-ı şerif Ramazanoğlu el-Meşhur İbrahim Bey'in oğlu Davud Bey'in oğlu Halil Bey'in oğlu Piri Paşa'nın oğlu Mustafa'nın mezarıdır. 959 senesinin Rebi'ul-Ahir ayının başlarında ahirete intikal etti.

Değerlendirme:

16. Yüzyılın türbelerinde celi sülüsle çini üstüne kuşaklara ve yazılara sıkça rastlanmaktadır. Bunların çoğunun hattatları belli değildir. Fakat İstanbul'daki bazı eserlerin yazılarının hangi hattatlara ait olduğu bilinmektedir. Mesela; Süleymaniye Camii'nin (1550-1557) mihrap ve etrafındaki çini üstüne celi sülüsler ve camiinin kitabesi Karahisari'nin talebesi Hasan Çelebi'ye aittir. Bir diğeri Mimar Sinan eseri olan Atik Valide Camii'ndeki çini üzerine celi sülüs yazılar da Hasan Üsküdarî'nindir.¹³⁵

¹³⁵ Uğur Derman, "Hat", *DİA*, C. 23, İstanbul 2001, s. 269.

Ramazanoğlu Beyleri Türbesi'nde vefat tarihleri farklı olan üç sanduka vardır. (1510, 1541, 1552). (Fotoğraf, 25) Çinili sandukaların form, yazı ve şekil itibariyle birbirine çok benzemesi ve her üçünün de celi sülüs yazılarının karakterlerinin aynı olması sebebiyle bunların üçünün de aynı hattat tarafından aynı zamanda yazıldığını veya yapıldığını söyleyebiliriz. Fakat bunları yazan hattatın kimliği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

15. Yüzyılda bitkisel motifli çiniler, Selçuklu örneklerinden daha realist çiçek, yaprak, özellikle şakayık ve sarmaşıklar süsler. Kufi yazı azalarak yerini sülüse bırakır. Genellikle celi sülüs yazılar lacivert üzerine beyazla, kufi yazılar ise sarı ile işlenir.¹³⁶ Bu türbede de aynı etkileri görmekteyiz. Yani yazılar lacivert zemin üzerine beyazla ve celi sülüs yazı çeşidiyle yazılmıştır.

Türbenin ilk sandukası camiinin inşasını başlatan Halil Bey'e ait olup kitabesi beş satır halinde 10 parça olarak yazılmıştır. Birinci satırın dıştan dışa çerçeve ölçüsü 13 cm'dir. İkinci satırın ölçüsü; 33 cm, üçüncü satır 52 cm, dördüncü satır 58 cm, beşinci satır yine 58 cm şeklinde olup yukardan aşağıya ölçü oranları artan bir piramit şeklindedir. Yazının kalem kalınlığı ölçüsü ise 15 mm'dir. Yazının zemininde tezyini unsur fazla bulunmamakla birlikte iki yerde harfin ucuna motiflenen dilimli rumi bulunmaktadır. Bu Rumilerden birincisi; ilk satırdaki هذا kelimesindeki "zel" harfinin ucunda, diğeri رمضان kelimesindeki "dad" harfinde bulunmaktadır. (Fotoğraf, 26)

Ayrıca Halil Bey'in sanduka yazısında “مرحوم” kelimesinde tetâbuk¹³⁷ yapıldığını görmekteyiz. Med harfi olan vav harfinin baş kısmı hem “vav” harfine hem de “mim” harfine ait bir biçimde yazılmıştır. Tetabuk yapılmasının nedeni; tasarımda dengeyi sağlayabilmek veya istif içerisinde farklı bir kompozisyon yakalayabilmektedir. Metnin anlam bütünlüğünü bozmayacak şekilde hazırlanan bu gibi yazımlar hattatın tasarrufunda olan bir durumdur ve bu şekilde girift olarak

¹³⁶ Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı*, Ankara 2007, s. 43.

¹³⁷ Tetâbuk; Hat sanatındaki sülüs-celi sülüs yazılarda yer yer farklı harflerin benzer kısımlarının ortaklaşa kullanılmasıdır. Hasan Özönder, *a.g.e.*, s. 197.

hazırlanan istif tasarımları oldukça zordur.¹³⁸ Ancak benzer harflerin anatomileri zamanla birbirlerinden net bir şekilde farklılaşınca önceleri sıkça karşılaşılan tetâbuklu yazılar daha sonra terk edilmiştir. Çünkü vav harfinin başı ile mim harfinin başı birbirinden farklı şekiller olarak gelişmiştir.¹³⁹

Türbenin ikinci sandukası külliyei tamamlayan Piri Paşa'nın oğlu Muhammed Şah'a aittir. (Fotoğraf 27) Kitabe, ilk sandukanın kitabesinde olduğu gibi 5 satır 10 parçadan oluşmaktadır. Fakat ilk satır, rumi motiflerinden oluşan tezyini bir unsur barındırmaktadır. İkinci satırın yani yazının başladığı kısımda sağlı sollu köşede rumilerden oluşan bir motifle yazıdan arta kalan boşluk tezyini unsurla doldurulmuştur. Yine bu satırda ve alt satırda yazıdan kalan boşluğu doldurmak için penç motifi kullanılmıştır. Bir başka tezyini motif yine ramazan kelimesindeki dad harfinin ucunda yer almaktadır. Boyutları ve biçimleri birbirinin aynı olan sandukaların satır ölçüleri ve kalem kalınlıkları da aynıdır. Halil Bey'in sanduka yazısındaki verdiğimiz ölçünün aynı olmasından dolayı burada tekrarlamaya lüzum görmüyoruz.

Türbenin üçüncü çinili sandukası Piri Paşa'nın diğer oğlu Mustafa Bey'e aittir. 5 satır 12 parçadan oluşmuş, lacivert zemin üzerine beyazla celi sülüsle yazılmıştır. İlk satır bir önceki satırda olduğu gibi helezonik rumi motiflerle tezyin edilmiştir. İkinci satırda yazının sağında ve solunda birer tane çiçek motifi vardır. (Fotoğraf, 28)

Sanduka kitabelerinin üçüne genel olarak baktığımızda istif olarak düzgün fakat yazı karakteri itibariyle olgunlaşmamış ve gelişmekte olan bir celi sülüs görmekteyiz. Dik harfler yine göze çarpmakta ve harflerde hem yumuşama hem de bir keskinlik-sertlik söz konusudur. Mesela; "vav" ve "ra" harflerinin kuyrukları keskin ve sert bir biçimde aşağıya doğru çekilmiş celi sülüsten uzak, adeta muhakkak yazı çeşidini andırır bir biçimde yazılmıştır. "Ha", "mim", "ayn" gibi harflerin baş kısımlarında da bir yumuşama gözlemlenmektedir.

¹³⁸ Mustafa Yıldırım, Kasım Kara, "Bursa Ulu Camii Mihrap Yazıları", 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 4, S. 12 Ankara 2015, s. 9.

¹³⁹ Fatih Özkafa, a.g.t, s. 55.

Kelimelerin okunmasına yardımcı olan harekelere nadiren yer verilmiştir. Mühmel işaretler ise yok denecek kadar azdır. Harflerdeki noktalama işaretleri bazı yerlerde konulmamıştır veya unutulmuş ya da yenileme çalışmaları esnasında tekrar yazılmamıştır. Örneğin; ortadaki sandukanın dördüncü satırında ikinci "ibni" kelimesindeki "be" harfinin noktası yoktur.

Yazıda bazı yerlerde seyreklik bazı yerlerde sıkışık kümelenme mevcuttur. Kümelenmeler genelde satırların son kısımlarında mevcuttur. Yazı başta rahat ve geniş yazılırken sonuna doğru satırdan dışarı taşma gibi bir olay da söz konusudur. Bu olay en çok tarih kısmında görülmektedir. Her üçünde de "Tis'amie" kısmı tam olarak yazılmamış, hatta buradaki "sin" harfinin dişleri yapılmamış düz bırakılmıştır. Celi sülüs yazılarda "sin" genelde buradaki gibi dişsiz yazılmaz.

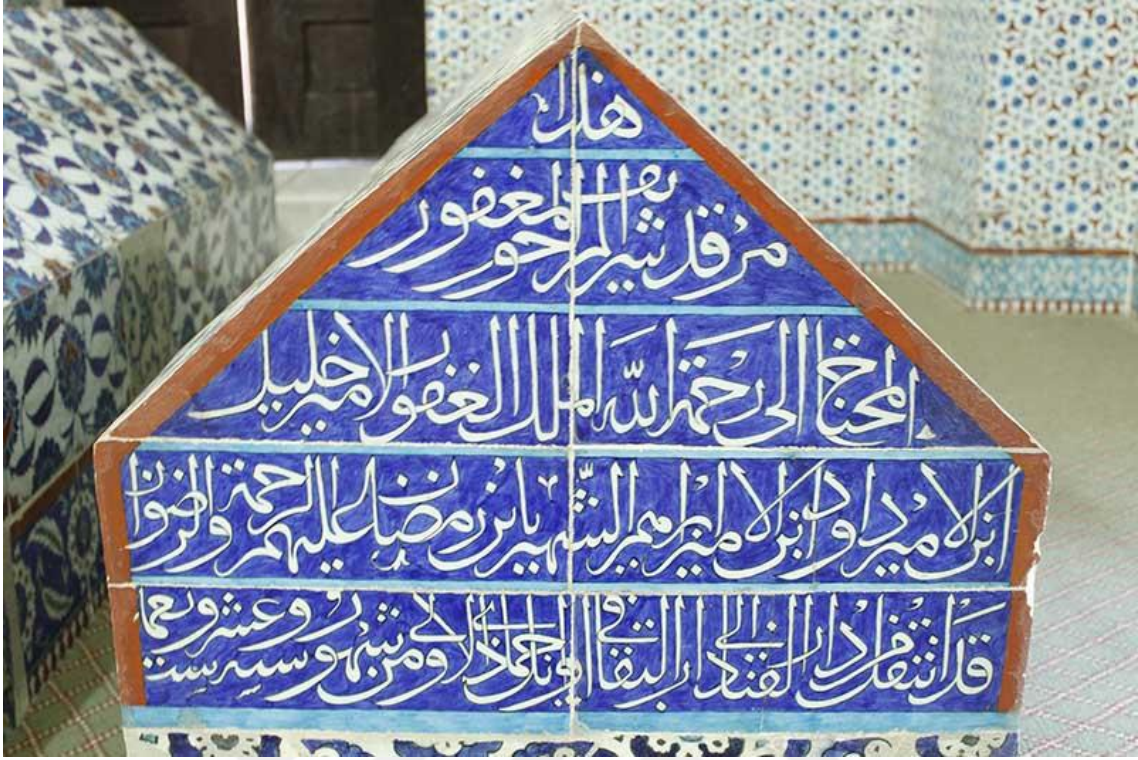
Nun çanakları derinlik kazanmış, "be" harfi gibi düz yapılmaktan kurtulmuştur. "Dal" harfinin baş kısmı dümdüz yapılmış, "dal" harfinde olması gereken kıvrımlık ve estetiklik henüz kemale ermemiştir.

Fotoğraf 24: Ulu Camii Ramazanoğulları Türbesi sanduka celi yazıları.

Fotoğraf 25: Ulu Camii Ramazanoğulları Türbesi sanduka celi yazıları.

Fotoğraf 26: Halil Bey'in mezar sandukası yazısı.

Fotoğraf 27: Piri Paşa'nın oğlu Muhammed Şah'ın sandukası.

Fotoğraf 28: Piri Paşa'nın oğlu Mustafa Bey'in sandukası.

Mihrap Yazıları

Mihrapta iki tane kitabe vardır. Bu kitabenin biri; nişin iç yüzeyini kaplayan, lalelerle, sümbüllerle hançer yapraklarla, penc çiçeklerle süslenen kartuş içinde yer alır. Bir diğeri de; köşeleri kabaralarla bezenen mihrabı taçlayan kartuşta yer almaktadır.¹⁴⁰

1-Mihrap Nişindeki Yazı:

بسم الله الرحمن الرحيم . ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاکرام.

Okunuşu: Bismillahirrahmanirrahim. Ve yebga vechu rabbike zül celali vel ikram.” (Rahman Suresi, 27. ayet).

Türkçesi: Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Ancak azamet ve ikram sahibi olan Rabbi'nin zâtı baki kalacaktır.

¹⁴⁰ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 150-151.

2-Mihraptaki Diğer Yazı:

وان المساجد لله فلا تدعو مع الله احدا.

Okunuşu: Ve enne'l Mesâcide lillahi felâ ted'u me'allâhi ehaden." (Cin Suresi, 18. Ayet)

Türkçesi: Muhakkak mescidler Allah içindir. Onun için orada Allah ile birlikte hiçbir şeye tapmayın.

Değerlendirme: Mihrap nişinin iç yüzeyini kaplayan çinili panonun üst kısmındaki kartuşun içindeki besmeleyle başlayan yazı, lacivert zemin üzerine beyaz renkte celi sülüsle yazılmıştır. Kartuşun köşeleri Rumilerden oluşan bir köşebendle süslenmiştir. Ortasında bulunan yazı ise 5 parçadan oluşmaktadır. Yazının kapladığı alan ölçüsü; en 1.21 cm, boy 25 cm'dir. Kalem kalınlığı ise yaklaşık olarak 20 mm'dir. Yazıda bazı keşideli veya çanaklı harflerin uç kısmına rumi motifi eklenmiştir. Bünyesinde daire veya kapalı boşluk bulunduran harflerin yuvarlak kısımları (örneğin, vav'ın gözü, lamelif'in alttaki düğümü) kırmızı çiniyle doldurulmuş veya boyanmıştır. (Fotoğraf, 29)

Yazı 16. Yüzyıl celi sülüsüne göre geride kalmıştır. Bozuk ve ölçsüz harfler göze batmaktadır. Örneğin ذوالجلال kelimesindeki son "lam" harfi aşırı uzun, ربك kelimesinin "kef" harfi yine uzun, "vav" harfinin çanak kısımları da bir hattatın elinden çıkmışa benzememektedir. En sondaki اكرام kelimesinin "mim" harfi eksiktir. Ya da sonradan düzenleme yapılırken unutulmuştur. Yazıda cezmler, hareke ve şeddelere yer verilmiştir.

Mihrabı taçlayan kartuş içindeki celi sülüs yazı kendisini çevreleyen siyah mermer içinde beyaz mermer üzerine sarı renkteki kabartmayla "mescidlerde Allah'tan başkasına ibadet edilmemesi" mealindeki ayet yer almıştır. Ayetin baş kısmında (kartuşun dilimli kısmında) rumi motifi bulunmaktadır. Cezmlere, harekelere ve bazı işaretlere yer verilmiştir. Yazı form itibariyle mihrap nişinin içindeki çini üzerine yazılan yazıya benzemektedir. Gelişmiş bir yazı olduğu söylenemez. الله lafzındaki "h" harfinin ucuna eklenen bir rumi motifi görmekteyiz.

Aynı motif hem yazının başına hem de ayetin son harfindeki ﴿(dal) harfinin ucuna da eklenerek boşluklar doldurulmuştur. Yazı en olarak 1.55 cm'lik bir alana yazılmıştır. Yazının boyu ise dıştan 25 cm'dir. Kalem kalınlığı ise yaklaşık 18 mm kalınlığında yazılmıştır. (Fotoğraf, 30,31)

Mihrabın dış çerçevesini oluşturan siyah mermer kartuşlar ve aralarında daireler meydana getiren motifle meydana gelen çerçevenin içinde beyaz mermer üzerinde sarı kabartma şeklinde kufi ve celi sülüs bir yazı bulunmaktadır. Yazı bütünüyle okunamamaktadır. (Fotoğraf, 32)

Fotoğraf 29: Mihrap nişindeki celi yazı.

Fotoğraf 30: Mihrabı taçlayan kartuş içindeki celî yazı.

Fotoğraf 31: Mihrabı taçlayan kartuş içindeki celî yazı.

Fotoğraf 32: Mihrabın sağında ve solunda bulunan bordür içindeki kufi yazı.

Cami İçindeki Diğer Yazılar

- Harimin batısındaki hünkar mahfili olarak tahmin ettiğimiz mekanın kible duvarında, pencere üzerinde celi sülüsle **kelime-i tevhid** yazılıdır. Yazı sekiz kare parçadan oluşmuş ve lacivert çini üzerine beyazla yazılmıştır. Yazıyı kaplayan çini plakanın boy ölçüsü 35, en ölçüsü ise 75 cm'dir. Kalem kalınlığı ise yaklaşık olarak 20 mm'dir. Zeminde süsleme vardır. Bu süsleme helezonik kıvrımlar ve bu kıvrımlı dalın üzerinde motiflenen yaprak ve çiçeklerden oluşmaktadır. Buradaki yazı camiinin diğer yazılarına göre daha gelişmiş bir formdadır. Hareke nerdeyse hiç kullanılmamıştır. Şedde, ötre ve birkaç tane mühmel işarete yer verilmiştir. İstifte bir bütünlük söz konusudur. Allah lafızları birbirine paralel olarak istife yerleştirilmiştir. Dik harfler yan yana getirilmiştir. (Fotoğraf, 33)

- Yine harimin batısındaki mekanın kuzey duvarındaki revaklı avluya açılan kapının üzerinde çini levha üzerinde İsrâ Suresi'nin 13. ayeti yer almaktadır:

کتابا یلقاه منشورا.

Okunuşu: “Kitâben yelkâhu menşûran.”

Türkçesi: “Kitapları onlara açılmış olarak verilecektir. (İsrâ, 13)

Değerlendirme: Yazıyı 15. Yüzyıl sonu 16. Yüzyıl başına tarihlemek doğru olacaktır. Çünkü çini üzerine yazılmış olması, helezonik çiçekli (penç) yapraklı motiflerin yazının alt zeminini oluşturması bu öngörüü/tezi kuvvetlendirecektir. Celi sülüs yazı henüz olgunluğa erişmemiş olup yazıda harflerin gelişiminde bir eksiklik söz konusudur. Yazı uzak mesafeden rahatlıkla okunabilecek düzeyde celf yazılmıştır. Öyle ki, kalem kalınlığı 45 mm'yi bulmuştur. Yazının çerçeve ölçüsü ise; kare formuna yakın olup 74 cm en ve 70 cm boydur. (Fotoğraf, 34)

Yazının en dış çerçevesinde tepelik formlu şekiller beyaz zemin üzerine kırmızı çiniyle dendanlar oluşturmaktadır. İç kısmındaki kalın bordürde ise açık mavi çini zemin üzerine beyaz renkle bulut motifleri yer almaktadır. Bundan sonraki iç çerçeve yine kırmızı çiniyle oluşturulmuş ve artık bu çerçevenin içine de yazı

yerleştirilmiştir. Yazının zemininde bir önceki yazının zemininde olduğu gibi helezonik kıvrımlı dal ve bu dala motiflenen çiçek yapraklar bulunmaktadır. Yazı dokuz parçadan oluşmuştur. Kef harfinin sereni yapılmamış, bunun yerine üst kısmına küçük bir kef harfi yapılmıştır. Elif ve lam harfleri uzun tutulmuştur.

- Camiinin harim kısmında sonradan asılmış yuvarlak levha halinde celi sülüs yazılar vardır. Bu levhalarda lafzatullah; الله جل جلال هو; lafz-1 Nebî; محمد عليه ابو بكر الصديق رضي الله عنه, عثمان رضي الله عنه, عمر الفارق رضي الله عنه, علي رضي الله عنه ve Hz. Peygamber'in torunları Hz. Hasan ve Hüseyin'in isimleri bulunmaktadır.

Levhalarından bir kısmı mihrap etrafını kuşatmaktadır: Ortada Lafzatullah, sağında lafz-1 nebi, solunda Hz. Ebu Bekir, onun altındaki levhada da Hz. Osman'ın isimleri yer almaktadır. Hz. Ömer'in ismi mihrabın sağındaki kemerin üstünde yer almaktadır. Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimleri de mihrabın sol tarafındaki ve harimin doğu duvarındaki kemerler üzerinde yer almaktadır. (Fotoğraf, 35, 36, 37, 38, 39, 40)

Levhalar şekil itibariyle yuvarlak formda olup içerlerine yazılar istiflenmiştir. Levhaların her birinin en ölçüsü 80 cm, boy ölçüsü ise 90 cm'dir. Kalem kalınlıkları ise yaklaşık olarak 30 mm'dir. Bu yazılar, celi sülüsün olgunlaşmış ve belli bir kıvama gelmiş olduğunun göstergesidir. Çünkü Camiinin gerek taç kapılarındaki gerek minberdeki yazıların zayıf ve gelişmemiş formu burada görülmemektedir. Levhalardan sadece birinde hattatın imzasını ve tarihini görmekteyiz. Hz. Hüseyin istifli levhada bulunan "Şevki" imzası, bize hattatın Mehmet Şevki Efendi (d. 1829-ö. 1887) olduğunu gösterir. İmzanın altında sene:1289 (hicri) yazmaktadır. Yani Miladi takvime göre bu tarih 1872/1873 yıllarına tekabül etmektedir. (Fotoğraf, 41)

Burada kısaca Şevki Efendi ve üslubundan bahsetmek gerekir: Şevki Efendi başta Hafız Osman olmak üzere onun talebesi Yedikuleli Abdullah ve celi sülüsün önderi Mustafa Rakım'ın yazılarını incelemiştir. Daha sonrasında sülüs, nesih ve rik'ada "Şevki Mektebi" ismiyle kendi üslubunu kurmuştur. Şevki Efendi, özellikle 1873 yılından itibaren daha narin bir üslupla nihai mertebesine eriştiği bu yazı

nevilerinde günümüze kadar son merhale sayılmaktadır. Fakat celi yazıda Sami Efendi mertebesine erişememiştir.¹⁴¹

- Harimin batısındaki mekanın kuzeydeki revaklı avluya açılan kapının üzerinde büyükçe bir levha içinde celi sülüsle imza ve tarihli هو الله لا اله الا الله محمد رسول الله "Hüvallahu la ilahe illallah muhammedu'r-rasulullah" yazılıdır. Bu kelime-i tevhid istifinin bir benzeri İstanbul Fatih Camii'nde yer almaktadır. Yazı Recep ayı hicri 1350/m.1931 tarihinde yazılmış olup imzasından anlaşılacağı üzere hattatı Muhammed Zekeriyya'dır. Yazı klasik/gelişmiş celi sülüs yazı kapsamında değerlendirilmelidir. Tablonun kim tarafından buraya getirip konulduğu bilinmemektedir. (Fotoğraf, 42)

Tablonun, 2.00 cm eni ve 1.20 cm boyu vardır. Kalem kalınlığı ise yaklaşık olarak 48 mm ölçüsünde yazılmıştır.

- Camiinin bir diğer kelime-i tevhid yazısı besmeleyle birlikte revaklı avlunun batı duvarında bulunmaktadır. Yazı tek satır, üç parça halinde celi sülüsle mermer bir levha üzerine yazılmıştır. 70 x 22 cm ölçülerindeki mermer plakaya herhangi bir kabartma yapılmaksızın direkt olarak siyah kalemle yazılmıştır. Yazının baş tarafında içi dendanlı ayırma rumi motiflerinden oluşan S formunda bir tezyinat bulunur. Son tarafında ise; iki tane üst üste penç motifi vardır. Yazının hat sanatı açısından pek estetik değerinin olmadığı aşıkardır. Yazının orijinali veya sonradan yazılıp yazılmadığı soru işaretidir. Yine de yazı hakkında yorum yapmak gerekirse; yazının harekelere, hemzelere ve şeddelere yer verildiği görülmektedir. Tirfil'e benzeyen işaret de çok sayıda ve şemsiye formunda estetik kaygı güdülmeden konulmuştur. (Fotoğraf, 43)

- Caminin doğusuna bitişik olan türbenin kapısının üstünde silik bir şekilde Rahman Suresi'nin 26. ayeti yer almaktadır:

كل من عليها فان

Okunuşu: "Küllü men aleyhâ fân."

¹⁴¹ M. Uğur Derman, "Şevki Efendi", *DİA*, c. 28, İstanbul 2001, s. 532-533.

Türkçesi: “Yerin üstünde olan her şey fanidir. (Rahman Suresi, 26. Ayet)

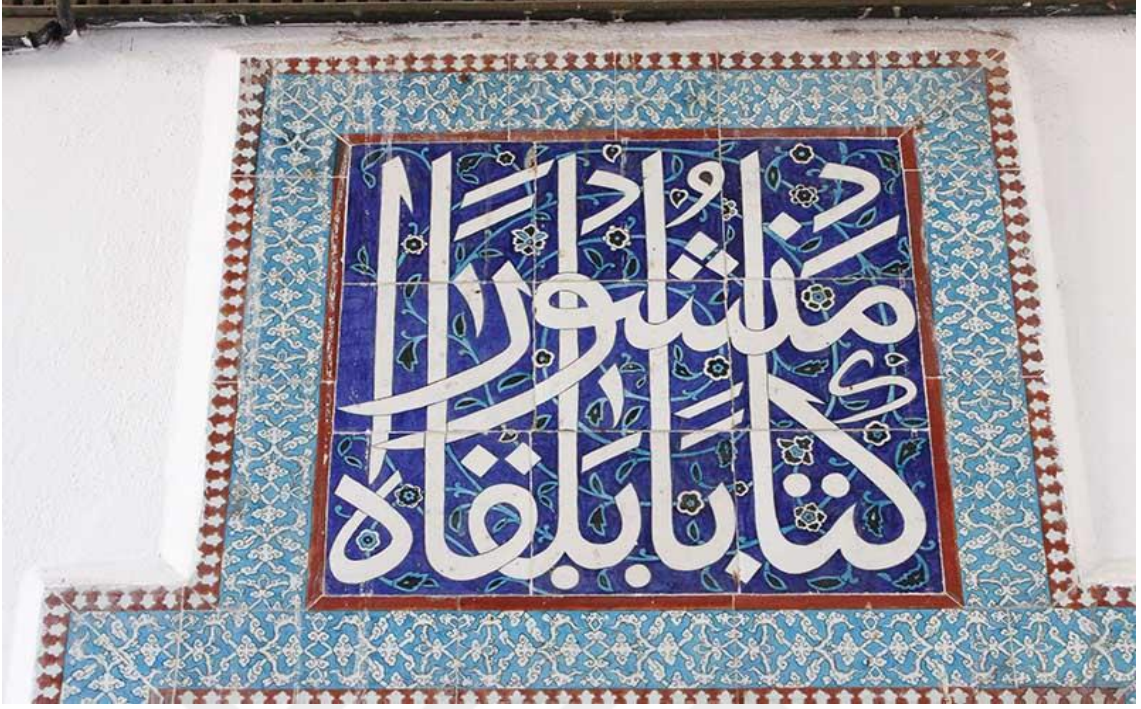
Değerlendirme:

Türbe kapısı üstünde silik halde bulunan bu yazı muhtemeldir ki mermer üzerine kalem işi süslemeyle yazılmış, türbe dış kısmında olduğundan dolayı da zamanla boyası silinmiş ve izi kalmıştır. Yazı düzgün bir celi sülüsle yazılmış olup bulunduğu yerin mana ve özelliğini kendinde barındırmaktadır. Yazı form itibariyle 16. Yüzyıl celi sülüsüne benzemektedir. Hareke, tirfil, cezm gibi işaretlere yer verilmiştir. Yapılan ölçüde kalem kalınlığı 20 mm olarak tespit edilmiş olup yazının tamamının çerçeve ölçüsü 1.20 x 30 cm’dir. (Fotoğraf, 44)

- Bir diğer yazı, minberin aleminde metal malzemeyle yazılmıştır. Dendanlı rumi motifle oluşturulmuş oval biçimdeki çerçevenin içinde celi sülüsle “نصر من الله” (nasrun minallah – yardım Allah’tandır) yazmaktadır. (Fotoğraf, 45)

Fotoğraf 33: Hünkâr mahfeli kible duvarındaki kelime-i tevhid yazısı.

Fotoğraf 34: Harimin batısındaki mekanın avluya açılan kapının üst kısmında yer alan yazı.

Fotoğraf 35: Lafzatullah, İsm-i Nebi vs. levhalar.

Fotoğraf 36: Hz. Osman yazısı.

Fotoğraf 37: Şevki Efendi'nin celî Sülüs levhaları.

Fotoğraf 38: Hz. Ömer el-Faruk yazısı.

Fotoğraf 39: Hz. Hasan r.anh.

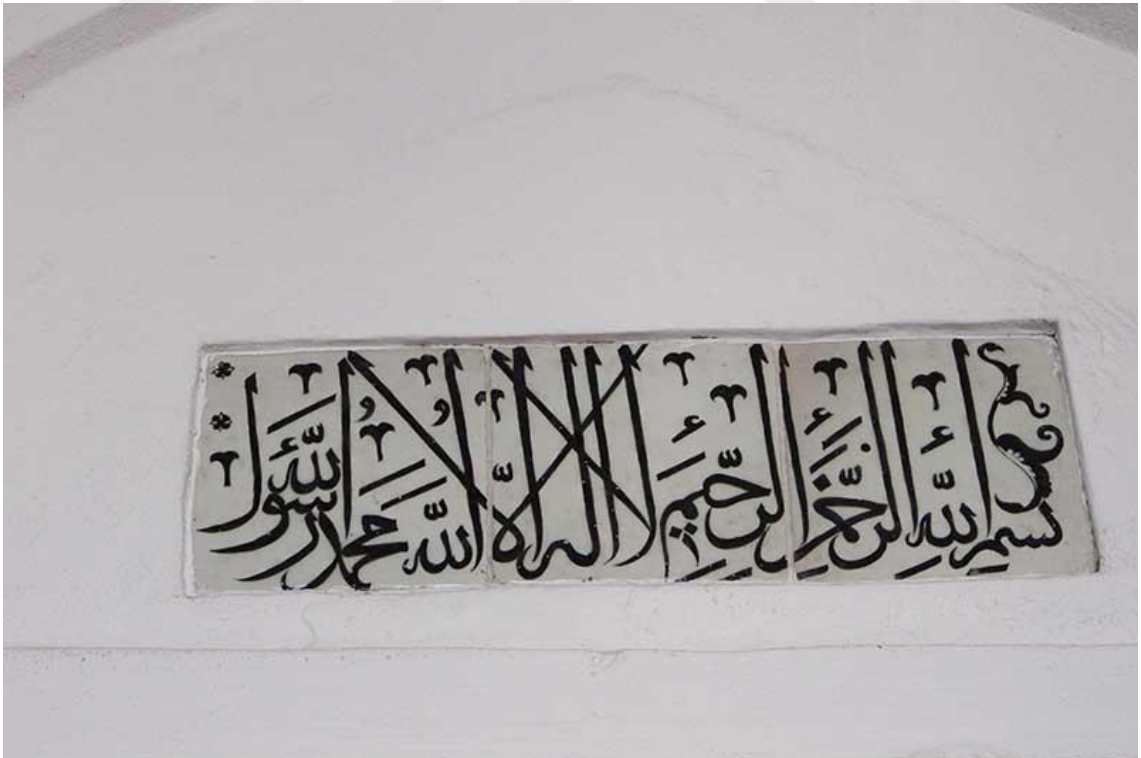
Fotoğraf 40: Hz. Ali r.anh. levha yazısı.

Fotoğraf 41: Hz. Hüseyin r.anh ketebe kayıtlı/imzalı levha.

Fotoğraf 42: Kelime-i Tevhid, imzalı celî levha yazı.

Fotoğraf 43: Revaklı avlunun batı duvarında pencere üstünde bulunan kelime-i tevhid.

Fotoğraf 44: Ulu Camii türbe kapısı üzerine bulunan silik yazı.

Fotoğraf 45: Minber alemindeki “nasrun minallah” yazısı.

3.1.4. Ulu Camii Medresesi

Bulunduğu Yer: Ulu Camii'nin doğusunda yer alır.

Mimarisi: Bir kenarı 23.00 m. uzunluğunda kareye yakın bir avlunun doğu, batı ve güney taraflarında hücrelerin, kuzey tarafta ise arka arkaya iki kubbenin örttüğü dersane eyvanının yer aldığı medresenin doğu-batı yönünde uzunluğu dıştan 32.80 m.'dir. Beşik tonozlu ve kısa bir dehlizden sonra avluya açılan batıdaki kapı sade ve hücrelerden biraz yüksek yapılmıştır. Medresenin en önemli kısmı; kuzeyde sivri kemerli ve pandantifli iki kubbenin arka arkaya sıralanması ile meydana gelen 9.00 x 11.90 m. ölçüsündeki dersane bölümüdür. Gerek Selçuklularda gerekse daha sonraki devirlerde Türk medreselerinde dersaneler tonozlu veya kubbeli tek eyvan şeklinde yapılmışken burada arka arkaya çift kubbeli dikdörtgen bir mekan şeklinde yapılması sıcak iklimi hafifletmek amacıyla yapılmıştır. Kubbe kasnakları çok yüksek olmayıp eyvanın ön sivri kemerinde beyaz ve kırmızı taşlar nöbetleşe kullanılmıştır. Bu kemer pahlı bir bordürle kuşatılmıştır.¹⁴²

Medrese sade bir yapıda olup birkaç yerde tezyini unsur barındırmaktadır. Bunlardan biri, taç kapıdadır. Taç kapı; iki tarafta birer sütunçe ve kilit taşı üzerinde bir düğüm meydana getiren bir silmeden oluşmuştur. (Fotoğraf, 46) Kitabenin çevresi ise; palmet ve rozetle süslenmiştir. Bir diğer tezyinat; eyvanın doğu ve batı duvarında bulunan dikdörtgen pencerelerde altı kollu yıldızların birleşmesiyle oluşan motifler manzumesidir. Doğu duvardaki tezyini unsur ise; nedeni bilinmemekle birlikte yarım kalmıştır.

Eserin özelliği; dersane eyvanının iki kubbe şeklinde tanzim edilmesi, talebe hücrelerinin dörtgen avlunun etrafında U şeklinde sıralanması alışık planın dışında bir tavır sergilemesidir. Dershanenin ön eyvanı taş, arka tarafı ise tuğladan yapılmış olması diğer medreselerden farklı kılar. Eyvanın batı cephesindeki geometrik tezyinat da bu camiin harim girişlerindeki kemer cephelerinin geometrik süslemelerinin aynısıdır.¹⁴³

¹⁴² Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 31-32.

¹⁴³ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 35.

Medrese İnşa Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil: Gri-Arapça

Metin:

بنى هذه المدرسة المباركة حسبة الله تعالى فى عهد دولة السلطان الأعظم والخاقان المعظم
سلطان سليمان شاه خلد ملكه ببرى بن الأمير خليل المحتاج الى رحمة رب الجليل فى غرة المحرم سنة سبع
و اربعين و تسعمائة.

Okunuşu:

1-Bena hazihi'l-Medresete'l-mübarekete hasbeten lillahi Teâlâ fi ahdi devleti's- Sultani'l-A'zam ve'l-Hâkâni'l-Muazzam.

2-Sultan Süleyman Şah hallede mülkehu Piri bin el-Emir Halil el-muhtac ila Rahmeti Rabbi'l-Celil fi gurreti'l Muharrem sene seb'a ve erbeine ve tis'amie (947/1540 yılı Mayıs)

Türkçesi:

“Bu mübarek medreseyi dokuz yüz kırk yedi senesi Muharrem ayı ortalarında Allah rızası için en büyük ve en yüce Sultan Süleyman Şah'ın saltanatı zamanında – Allah mülkünü daim etsin- Yüce Allah'ın rahmetine muhtaç Halil Bey'in oğlu Piri yaptırdı.”

Değerlendirme: Medrese avlu taç kapısında bulunan yazı, ilk bakıldığında 15-16. Yüzyıl Osmanlı celi sülüsü kıvamında değerlendirilmelidir. Yazının kapladığı alanın ölçüsü 1.30 x 30 cm şeklindedir.

İstif bakımından Anadolu Selçuklu celilerinin Beylik dönemine etkisinin ikinci ve önemli grubunu zemini tezyinattan kurtulmuş ve son derece girift yazılar oluşturur.¹⁴⁴ Medrese kitabesinde de bu etkiyi görmekteyiz. Zeminde herhangi bir tezyini unsur bulunmamaktadır. Yalnızca kitabenin sol üst köşesinde gülbezek¹⁴⁵ motifi bulunmaktadır.

Yazı celi sülüsle yazılmıştır. Genel olarak bakıldığında küt ve kısa boylu harfler göze çarpmaktadır. İstifin genelinde basıklık vardır. Yazının okunmasına yardımcı olan hareketlere ve mühmel işaretlere yer verilmiştir. Harflerde kısalık ve kütlük bulunmasına rağmen daha önceki dönemlere göre bir yumuşama söz konusudur.

---

¹⁴⁴ Fevzi Günüş, “Anadolu Selçuklu Dönemi Celi Sülüs Yazının Beylik Dönemine Etkileri”, *Hat ve Tezhip Sanatı*, s. 55.

¹⁴⁵ Süslemek amacıyla yapılan gül şeklinde yuvarlak bezeme. Bknz. Hasan Özönder, *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü*, Konya 2003, s. 56.

Fotoğraf 46: Ulu Camii Külliyesi Ramazanoğlu Medresesi taç kapısı.

Fotoğraf 47: Medrese inşa kitabesi.

3.1.5. Ulu Camii Medrese Şadırvanı

Bulunduğu Yer: Ulu Camii Medresesi avlusunda yer alır.

Mimarisi: Şadırvan yekpâre kesme taşlardan yapılmış olup, başlıklı sekiz sütun üzerine oturan ahşap bir tavanla, çinko ile örtülü piramit şeklinde bir kubbeden ibarettir.¹⁴⁶

Eseri, 1988 yılı Mart ayında ziyaret eden Nusret Çam, avluda su tesisine ait olduğu anlaşılan bir kitabe bularak Adana Bölge Müzesi'ne kaldırıldığını ifade etmiştir. Bu kitabenin büyük ihtimalle eski Şadırvanın üzerinde bulunduğunu belirtmiştir.¹⁴⁷

Hattat: Nuri Efendi

Yazı Çeşidi: Celî Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer zemin üzerine kabartma

Renk-Dil: Arapça

Metin:

قد بنى هذا السبيل

لروح محمد بن اسمعيل

و وقف عليه دكان

فى دباغ خانه و بيتان

فى محلة بغجه صوفى سنة 1240 نورى

Okunuşu:

1-Kad büniye hâza's-sebil

2-Li-rûhi Muhammed bin İsmail

3-Ve vukife aleyhi dükkânen

4-Fi debbağhane ve beytâne

5-Fi mahalle-i Bağce-i sufi sene 15 (ay okunmuyor) 1240 Nûri

¹⁴⁶ Murat Yüksel, Çukurova'da Türk İslam Eserleri ve Kitabeler, İstanbul 1990, s. 27.

¹⁴⁷ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 34.

Türkçesi:

Bu sebil, İsmail oğlu Mehmed'in ruhu için yapıldı ve Debbaghane'deki dükkân ile, Bahçe-sofi Mahallesi'ndeki iki ev de üzerine vakfedildi. Sene 1240, (M. 1824) Nûri.

Değerlendirme: Kitabe 41 x 40 cm boylarında beş satırdan oluşmaktadır. Üzerine yazılan mermerin sağ uç kısımları kırılmıştır. İlk satırdaki ilk kelimenin yarısı deforme olmuştur. Tahmini kalem kalınlıkları 15 mm. olan yazı, gayet açık bir biçimde rahatlıkla okunacak şekilde yazılmıştır. Sonunda yazan kişinin imzası bulunmaktadır. Kitabede adı geçen Nuri isimli kişi, yazı ustası (hakkâk) olup, çukurova'daki birçok anıt ve mezar taşı kitabesinde imzası görülmektedir.¹⁴⁸ Ulu Camii hazire kısmında bulunan mezar taşlarından birinde “Ketebehû Nûri” kaydı bulunmaktadır. Dönemini yansıtan bir yazı olmakla birlikte bir hakkakın elinden çıktığı belli olmaktadır. Öyle ki hat sanatındaki istif, harflerin yan yana duruşundaki ahenk ve uyum bu kitabede görülmemektedir. Harf bünyelerindeki proporsiyon eksikliği göze çarpmaktadır. Harekeler oldukça az kullanılmış olup kullanılan hareke yalnızca “üstün”dür. Mühmel işaretlere, tirfil ve cezmlere yer verilmiştir.

---

¹⁴⁸ Murat Yüksel, *a.g.e.*, s. 27.

Fotoğraf 48: Ulu Camii Medrese Şadırvanı.

Fotoğraf 49: Ulu Camii Medrese Şadırvanı Kitabesi. (Nusret Çam)

3.1.6. Küçük Mescit

Bulunduğu Yer: Ulu Camii'nin doğusunda ve medresenin kuzey batı köşesinde yer almaktadır.

Mimarisi: Mimari açıdan fazla dikkat çekmeyen fakat Ramazanoğulları tarafından yapılan en eski eser olması ve taşıdığı kitabeden dolayı önem arz eden bir mescittir. Kesme ve moloz taştan yapılan Küçük Mescit, bugünkü haliyle yamuk bir plan şemasına sahiptir. Eser 898 (m.1493) yılında Ramazanoğlu Halil bey tarafından bina edilmiştir.¹⁴⁹ (Fotoğraf, 50)

Küçük Mescit İnşa Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil: Beyaz - Arapça

Metin:

انشأ هذا المسجد المبارك العبد الفقير الى الله تعالى المقر الغرسي يتم

الحاج خليل بن رمضان أعز الله أنصاره بتاريخ شهر رجب سنة ثمان وتسع وثمانمئة.

Okunuşu:

1- “Enşee hâzâ'l-mescidi'l-Mübârek el-abdü'l-fakir ilallahi Teala el-mekarru'l- Garsiyyü yetimmü

2- El-Hac Halil bin Ramazan eazzellahu ensârehu bitârihi şehri Receb sene semânin ve tis'in ve semânemiatin.

Türkçesi:

Bu mübarek mescidi 898 (1493) senesi Recep ayında Allah-u Teala'nın kulu ve kölesi, Cennetmekan ve Garsi (hayırlı işler yapan) Ramazanoğlu Hacı Halil yaptırdı. Allah yardımını aziz etsin.”

¹⁴⁹ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 36-37.

Değerlendirme: Küçük Mescit, Ramazanoğulları beyi Halil Bey döneminde Ulu Camii'nin inşasından önce yapılan günümüzde hanımlar mescidi olarak kullanılmakta olup kitabesi, Adana'da bilinen en eski tarihli kitabe olma özelliğine sahiptir. (Fotoğraf, 51)

Kitabe, mescidin batı duvarı üzerinde beyaz bir mermerin üzerine dikdörtgen formda kabartma yazı olarak iki satır halinde yer almaktadır. Bu dikdörtgen formun ölçüsü içten 1.18 cm en, 25 cm boy şeklindedir.

Yazı dikdörtgen formun içinde yazı istifine uygun dilimli paftalama bordürle çevrilmiştir. İki satırın ortasından da kalın bir bordür geçmektedir. Yine yazının istifine uygun olarak dilimli pahtanın iç kısmına boşluğu doldurması için iki yanda da tezyini unsurlar barındırmaktadır. Bu motifler yazının sağında ve solunda iki satırda da ayrı ayrı bulunmaktadır. Sağdaki ve soldaki motifler birbirinden farklı olup sağdaki alt alta aynı rastgele kıvrım ucunda tepelik formuna benzer unsur bulunmaktadır. Soldakiler ise; yine kıvrım dalın iki ucunda rumi motiflerini barındırmaktadır.

Yazının formunda dikkati çeken en önemli husus; elif ve lam harflerinin kütlüğü ve kalınlığıdır. "Elif"ler züfeli olup züfeleri fazla uzatılmamış, kısa bırakılmıştır. Selçuklu celi sülüsüne nazaran elif ve lam gibi harflerin boyları ise kısa tutulmuştur.

Allah lafzındaki lamların boyları neredeyse aynıdır. Vav harflerinin kuyrukları ve gözü gelişmemiş olduğundan muntazam değildir.

Adana'da bulunan en eski kitabe özelliğini taşıyan Küçük Mescit kitabesinin genelinde form ve tarz itibariyle güneyden gelen etkiler söz konusudur.

Fotoğraf 50: Küçük Mescit (Halil Bey Mescidi) kuzeybatıdan görünümü.

Fotoğraf 51: Küçük Mescit batı duvarı pencere üstündeki inşa kitabesi.

3.1.7. Ramazanoğulları Konağı (Haremlik)

Bulunduğu Yer: Ulu Camii'nin güneyinde külliye içinde yer alır.

Mimarisi: Kesme taş ve tuğladan mimarisiyle sade bir görünüş arz eden konak, birisi ara olmak üzere üç kattan ve “L” şeklindeki zemin katı planının doğu ucunu teşkil eden bir terastan meydana gelmektedir. Zemin katın güney bölümü , üst kata çıkışı sağlayan bir merdivenin bulunduğu bir taşlık ve bunun iki yanındaki birer mekandan teşekkül etmektedir. Ortadaki dehlizin kuzeyinde kalan kısmında ise çarpaz tonozlu bir oda ile bir kapının açıldığı beşik tonozlu bir koridor bulunmaktadır.¹⁵⁰ (Fotoğraf, 52)

Sarayın diğer kısmı ise, Tuz Hanı adı ile kullanılmakta iken zamanla pek çok kısmı harap olmuştur. Harem bölümü ise neredeyse bütünüyle yok olarak geriye sadece hamam ve mescit olduğu anlaşılan iki küçük yapı ulaşmıştır. Adana'da bugün ayakta kalan tek özel hamam olan 1497 tarihli küçük hamam binası, kahvehane ocağı olarak kullanılmaktadır. 2008 yılında restorasyonu tamamlanan Selamlık dairesi, günümüzde Çukurova Üniversitesi'nin halka açık bir kültür merkezi olarak hizmet vermektedir. Üniversite buradaki kültür merkezini, “Çukurova Üniversitesi Ramazanoğlu Konağı Kültür Merkezi” olarak adlandırarak, şehrin önemli bir eserini unutulmaktan kurtarmıştır.¹⁵¹ (Fotoğraf, 53)

Ramazanoğulları Konağı İnşa Kitabesi

Kitabe konağın güney kapısı üzerinde bulunmaktadır.

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer zemin üzerine oyma

Renk-Dil: Beyaz- Arapça

¹⁵⁰ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁵¹ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 166.

Metin:

انشأ هذا المكان المبارك الجناب العالی الغرسی
خلیل ابن رمضان أعز نصره فی شهر شعبان سنة تسعمائة.

Okunuşu:

1-Enşee hâzâ'l-mekâne'l-mübareke el-Cenâbu'l-Aliyyü'l-Ğarsıyyü

2-Halil İbni Ramazan uizze nasrahu fi şehri Şaban sene tis'amie.

Türkçesi: “Bu mübarek yeri, şanı yüce, hayırlı işler yapan Ramazan oğlu Halil – yardımını aziz olsun- dokuz yüz yılı Şaban ayında yaptırdı.” (H. 900/ M. 1495)

Değerlendirme: Kitabe, celi sülüsle beyaz mermer üzerine kabartma tekniğiyle iki satır halinde yazılmıştır. Taş duvarın içine yerleştirilmiştir. 70 cm en ve 35 cm boya sahiptir. (Fotoğraf, 54)

Yazı estetik kaygı güdülmeden, harflerin olması gereken ölçülerinin dışında, kimi yerde büyük kimi yerde küçük boyutlu olarak yazılmıştır. Özellikle ikinci satırda bu bahsettiğimiz mevzu kendini hissettirmektedir. İkinci satırın baş kısmında harfler normal boyutundayken ortasından sonra harflerin küçüldüğünü görmekteyiz.

Harflerin noktalama işaretlerine yer verilmiştir. Fakat yazının okunmasını kolaylaştıran harekelere çok az yer verilmiştir. Sadece üç-dört yerde "Üstün" hareke görmekteyiz.

Dik harfler oldukça küt ve dümdüz yazılmıştır. Özellikle elif ve lam harfleri bu tarifteki gibi yazılmıştır. Külliyedeki diğer yazılardaki eliflerin alt kısmı sola doğru kıvrılmışken buradaki eliflerin dümdüz bırakıldığını görmekteyiz. Lam harfleri de yine aynı şekilde alt kısımları ve gövdesi düz yazılmıştır. Başka bir harfe birleşirken bile birleşim yerinde olması gereken incelik ve kıvraklık yoktur.

Üst satırda genel dizilim ve istif, dik harflerin ağır bastığı bir özellikte görülmektedir. Alt satırda ise daha çok keşideli harfler göze çarpmaktadır.

Buradaki celî yazı genel itibariyle Küçük Mescit kitabesindeki yazının karakterini taşımaktadır. Memluklu etkileşiminde yazılmış bir üslubu andırmaktadır.

Fotoğraf 52: Ramazanoğlu Konağı kuzeydoğudan görünümü.

Fotoğraf 53: Ramazanoğlu Konağı doğu cephesi.

Fotoğraf 54: Ramazanoğlu Konağı güney cephedeki kitabesi.

3.1.8. Selamlık (H. 903/ M . 1497)

Bulunduğu Yer: Adana Merkez Seyhan ilçesi Ulu Câmî Mahallesi'nde, Ulu Camii'nin Güneydoğusunda, medresenin güneybatısında harabe bir halde bulunmaktadır.

Mimarisi: Selamlık kısmı, kitabesinden de anlaşılacağı üzere H. 903/ M. 1497 yılında Ramazanoğlu Halil Bey tarafından inşa ettirilmiştir. Ancak günümüzde bu selamlıktan geriye kubbeli bir mekân ve odaların ne amaçla kullanıldığı zor anlaşılan yıkılmış temeller kalmıştır. Selamlık'ın hemen bitişiğinde ise, günümüzde kahvehane olarak kullanılan külliye'nin bir parçasını oluşturan hamam kısmı bulunmaktadır.

Medrese ve Küçük Mescid'in tamiri sırasında 1977 yılında Selamlık kısmı da tamir edilmişse de, ayakta kalabilen bazı unsurların da ortadan kaldırılmasıyla fonksiyonları zaten anlaşılmasız halde olan bu mekanlar daha da karmaşık hale getirilmiştir. Şimdiki görünen haliyle Selamlık, güney kısmını pandantif geçişli sivri bir kubbenin örttüğü, güney ve batı yönlerinde iki penceresi bulunan bir kare mekândan teşkil etmektedir. Bu mekân bu mimarisiyle bir mescide benzediğinden ve bir ara tuz satıldığından Tuz Hanı Mescidi olarak adlandırılmıştır. Halbuki mihrabı bulunmadığı ve üstelik Ulu Camii'ne ve Küçük Mescid'e yakın olduğundan burasının mescit olarak kullanılmış olması ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.¹⁵² (Fotoğraf, 55)

Selamlık inşa kitabesi, Adana Bölge Müzesi'nde bulunmaktadır.

Selamlık İnşa Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma tekniği

Renk-Dil: Gri- Arapça

¹⁵² Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 75-76.

Metin:

انشأ هذا المكان المبارك الجنب الغرسي خليل بن رمضان
اعز الله انصاره بتاريخ مستهل شهر ربيع الآخر سنة ثلاث و تسعماءه

Okunuşu:

1-Enşee hâze'l-mekâni'l-mübârek el-Cenâb el-Ğarsi Halil bin Ramadan

2-Eazzallâhu ensârahu bi-târîhi müstehilli şehr-i Rabiülâhir senete selâse ve tis'amie. (H. 903/M. 1497-98)

Türkçesi:

Bu mübârek mekânı, hayırlı işler yapan, Yücelikli Ramazanoğlu Halil –Allah yardımını aziz etsin- “kolay tarih”le dokuz yüz üç yılının Rebiulâhir ayında inşâ etti.

Değerlendirme: Kitabe, 91.5 X 39 cm. boyutlarında mermer levha üzerine yazılmıştır.¹⁵³ Kitabede yazının dikdörtgen formunu dolduracak şekilde, hiçbir boşluğa yer verilmemiştir. Büyük oranda dengeli ve düzenli bir istif sağlanmıştır. Kitabenin birinci satırında dikey harfler yoğunlukta olup alt kısım daha ziyade yatay harflerden oluşmuştur. Dönemin (beylikler dönemi) tipik özelliği, zemin tezyinatının oldukça azalması olup iki yerde zeminde rûmi motifi görülmektedir. Zaten zeminin yazıyla yeterince dolu olması motife lüzum bırakmamıştır. Çünkü genellikle bu motiflerin hem dönem özelliği olduğundan hem de yazıdan arta kalan boşlukları doldurmak için kullanıldığını bilmekteyiz. (Fotoğraf, 56)

Kitabede, **harf anatomilerine** baktığımızda; beylikler dönemi celi sülüsünün emarelerini görmek pek tabii mümkündür. Öncelikle dikey harfler olan *elif* ve *lam* harflerinin küt ve keskin bir şekilde yazılmaları sözünü ettiğimiz emarelerin ilkinin oluşturur. Bu özellik Selçuklu celi sülüsünün bir uzantısıdır. Ancak Selçuklu celi sülüsünde olduğu kadar üst kısım ile alt kısım arasında uçurum bir kalınlık-incelik söz konusu değildir. Elif'lerin alt kısımları hafif ince ve sola doğru kıvrılmış vaziyettedir. Olgunlaşmış celi sülüsüne kıyasla; lam harflerinin alt ve üst kısımları aynı kalınlıkta

¹⁵³ Adana Bölge Müzesi'nde bulunan kitabeler, müzenin yenilenmesiyle birlikte taşınma sürecinde olup bazı kitabelerin bizzat fotoğraf çekimi ve ölçümleri yapılamamıştır. Selamlık'ın kitabe ölçüsü, Murat Yüksel'den alınmıştır.

yazılmış, alt kısma doğru incelik verilmemiştir. Elif ve lam harflerinin zülfeleri de küt ve üst kısmı çok hafif meyil verilerek keskin ve düz bırakılmıştır.

Yazıda müdevver¹⁵⁴ ve mukavves¹⁵⁵ olarak yazılan “ra” harflerinin dik, keskin ve kısa yazıldığı görülmektedir. Beylikler dönemi veya Erken Dönem celi sülüslerinde muhakkak yazı türünün özellikleri fark edilmekte olup burada da aynı durum mevcuttur. *Lafzatullah*’ın “he” harfi de oldukça keskin ve küt bir biçimde kıvrılmıştır. “He” harfinin boyu neredeyse “lam”larla aynı hizaya getirilmiştir. Henüz estetik olgunluğunu elde edememiştir. Genel olarak harf boyutlarına baktığımızda ise, bazı harflerin kalem kalınlığına göre küçük, bazılarının da gereğinden fazla büyük yazıldığı gözlemlenmektedir.

Harflerin noktalarına yer verilmiş olup hareketlerden yalnızca üstün ve esre kullanılmıştır. Şedde ve uzatma işaretleri de kullanılmıştır. Ayrıca keşideli harflerin kullanıldığı da gözlemlenmektedir.

¹⁵⁴ Bir harfin yuvarlak ve yuvarlağımsı olmasına ve bu kısımlarına müdevver denir. Mahmud Bedrettin Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, Ankara 1981, s. 186.

¹⁵⁵ Bir harfin yay gibi eğilmiş olmasına veya böyle olan kısmına denir. M. Bedrettin Yazır, *a.g.e.*, s. 186.

Fotoğraf 55: Selamlık'ın mescid olarak kullanıldığı tahmin edilen mekan.

Fotoğraf 56: Selamlık'ın müzede bulunan kitabesi. (Nusret Çam)

3.1.9. Çarşı Hamamı (H. 936/M. 1529)

Bulunduğu Yer: Adana Merkez Seyhan ilçesi Ulu Camii mahallesi, Ali Münif Yeğenağa caddesi üzerinde Büyük Saat'in kuzeyindedir.

Mimarisi: Kitabesinden anlaşıldığına göre Ramazanoğlu Beyi Piri Paşa tarafından M. 1529 yılında yapılmıştır. Irmak hamamından daha sonra inşa edildiği için yapıldığı dönemde “Hamam-ı Cedid” yani “Yeni Hamam” olarak adlandırılmıştır. Ancak 18. Yüzyılda bir hamam daha yapılıncaya halk bu yapılan hamama da “Yeni Hamam” demeye başlayınca Piri Paşa'nın yaptırdığı bu Yeni Hamam “Çarşı Hamamı olarak anılmaya başlamıştır ve günümüzde de bu isimle anılmaktadır.¹⁵⁶

Çarşı Hamamı bütün Türk hamamlarında olduğu gibi soğukluk, ılıkılık ve sıcaklık olmak üzere üç ana bölümden meydana gelmektedir. **Soğukluk**, “L” şeklindeki dört tane gömme ayak üzerine oturan ve köşelerde kubbeye geçiş unsuru olarak pandantifler kullanılan 8.70 m. Çapındaki hafifçe sivri bir kubbe ile örtülmüştür. Soğukluğun doğusundaki bir kapı ile beşik tonozla örtülü ara mekana oradan da ılıkılık kısmına geçilmektedir. **Ilıklık**, ortadaki kubbe örtülü bir sofa ile güneydeki dikdörtgen planlı umumi yıkanma mahalli ve kuzeydeki iki halvet ile bir eyvandan meydana gelmektedir. Hamamın **sıcaklık** kısmında ise Türk hamamları içersinde en çok kullanılan merkezi kubbeli, köşe halvetli, haçvari eyvanlı plan tatbik edilmiştir. Sekizgen bir göbek taşı bulunan ortadaki mekan, takriben 5.20 m. Çapındaki bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbenin oturduğu plan sekizgen olduğu için içten kasmağa ihtiyaç duyulmayan kubbeye geçiş için pandantiflerden istifade edilmiştir. Bu kubbenin eteği bir sıra, pandantifler ise üç sıra halinde pek derin olmayan hafif mukarnaslarla zenginleştirilmiştir. Hamamın sıcaklığındaki köşe halvetleri de aynı şekilde ve daha küçük kubbelerle dört ana yönde birer tane olmak üzere yerleştirilen eyvan ise beşik tonozla örtülmüştür.¹⁵⁷

Dikdörtgen biçimli giriş kapısındaki (taç kapı) motiflerin inceliği Selçuklu dönemi bezemelerini çağrıştırır. Kapı nişinin içinde üzengi taşının bulunduğu kısım,

¹⁵⁶ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 193.

¹⁵⁷ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 83.

bant biçimindeki mukarnas işlemeyle zenginleştirilmiştir. Niş kemeri dahil olmak üzere taç kapının üst kısmı kabartmalı bitkisel desenlerle tezyin edilmiştir.¹⁵⁸ Bitkisel bezemeler, mâil kesim tekniğiyle işlenen pek grift rumîlerden, palmetlerden, kıvrık dallardan oluşmaktadır. Çarşı Hamam'ının bu bitkisel süslemelerinin bir benzeri de kitabenin üst kısmında girintili çıkıntılı dış sırası ile çerçevelenen ve kafes tekniğiyle işlenmiş olan bir kabaranın iki tarafında uygulanmıştır. (Fotoğraf 57)

Adana Çarşı Hamamı sıcaklık planı itibariyle klasik Türk hamamları plan şemasını devam ettirmekle birlikte taç kapısının yan tarafa alınması, soğukluğun güney ve kuzeyde enlemesine birer mekanla genişletilmesi, ılıklığın ise geniş tutularak yarım bir sıcaklık planında yapılması sebebiyle dikkat çekmektedir. Ayrıca eserin taç kapısı 16. Yüzyılın ikinci çeyreğinde Klasik Osmanlı mimarisi döneminde yapılmış olmasına rağmen, grift ve zengin nebati motiflerle tezyin edilmiş olması sebebiyle 13. Yüzyıl sonları Selçuklu ve 14. Yüzyıl Beylikler Devri anlayışını, cephedeki bu süslemelerin herhangi bir taksimat dahilinde ele alınmamış olması sebebiyle (serbest teknik) Memlûklü anlayışını sergilemektedir.¹⁵⁹ (Fotoğraf, 58)

Çarşı Hamamı İnşâ Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma tekniği

Renk ve Dil: Beyaz- Arapça

Metin:

انشأ هذا الحمام المبارك و وقف لاجل العمارة الكائن في بلدة ادنا ببيري ابن المرحوم حليل في سنة ست
وثلاثين وتسعمائة

Okunuşu: Enşe'e hâze'l-hamâme'l-mübâreke ve vekafe li-ecli'l-imâreti'l-kâin fi beldeti

¹⁵⁸ Gözde Ramazanoğlu *a.g.e.*, s. 194.

¹⁵⁹ Nusret Çam, *a.g.e.*, s.84.

Adana Piri ibni'l-merhûm el-emîr Halil fî seneti sitte ve selâsine ve tis'amie.

Türkçesi: Bu mübarek hamam, Adana şehrinde bulunan imârete gelir sağlamak için merhum Halil Bey'in oğlu Pîri, dokuz yüz otuz altı yılında yaptırdı ve vakfetti.

Değerlendirme: Kitabe, celi sülüsle iki satır halinde yazılmıştır. Yaklaşık 1 metrelik ene sahip olan kitabenin iki yanında taç kapıdaki diğer nebâti tezyînata nisbeten sade, rumi dolgulu bir palmet kompozisyonu tatbik edilmiş ve taç kapı kavsarasının oturtulduğu konsol kısmının zarif mukarnaslarının tabanları da küçük lotüslerle bezenmiştir.¹⁶⁰

Yazı karakter ve harf anatomisi itibariyle Adana Ulu Camii'nin doğu taç kapısındaki kitabeye benzer niteliktedir. Kitabe zemininde yer yer gözlemlenen palmet , (tepelik) ve rumi motifleri dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Ulu Camii doğu taç kapısı kitabesinde de zeminde rumi ve tepelik formunda motifler göze çarpmaktadır. İkisinin de yaklaşık olarak aynı dönemde yazıldığını, hatta aynı hattatın elinden çıktığını söyleyebiliriz. Yazıda rumiler, köşelerdeki boşluğu doldurmak için konulmuşken tepelikler çoğu yerde harflere bitiştilerle tezyin edilmiştir. İkinci satırdaki *vav* harfinde, tepelik aynı harfin hem uç kısmına hem de baş kısmına eklenmiştir.

Kitabe istifine genel olarak bakıldığında düzenli bir dağılım gözlemlenir. İstifte seyreklik ve sıkışıklık bulunmamaktadır. Üst satırda alt satırdaki harflere kıyasla; *elif*, *lam* gibi dikey harfler daha yoğunlukta tevâfuk etmiştir. *Yâ*, *kef* gibi harfler keşideli olarak yazılarak yazıya hareketlilik kazandırılmıştır. Bu keşideler aynı zamanda dikey harfleri enine kesmiş durumdadır. Mesela, ilk satırdaki *kef* harfinin keşidesi üç dikey harfin üzerinden geçmiştir. Birbiri içinden veya üzerinden geçen harfler genelde yazıyı monotonluktan kurtarmak için yazılmıştır. (Fotoğraf, 59)

¹⁶⁰ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 84.

Fotoğraf 57: Çarşı Hamamı taç kapı inşa kitabesi.

Fotoğraf 58: Çarşı Hamamı taç kapı tezyinatından ayrıntı.

Fotoğraf 59: Çarşı Hamamı inşa kitabesi.

3.1.10. Gön Hanı (Vakıflar Çarşısı/M. 1531)

Bulunduğu Yer: Adana merkez Seyhan ilçesi Karasoku mahallesinde Ali Münif Yeğenağa caddesi üzerinde, Büyük Saat civarındaki Arasta'nın kuzeyindedir.

Mimari özellikleri: Gön Hanı'nın vakfiyelerde geçen asıl adı Pamuk Kapanı Hanı'dır. Gön denilmesinin sebebi; bu handa deri satılmasından dolayıdır. Gön deri anlamına gelmektedir. Fakat eser günümüzde vakıflar çarşısı olarak adlandırılmaktadır. Gön Hanı, milâdi 1531 yılında Ramazanoğlu Piri Paşa tarafından Ulu Camii manzumesi olarak yaptırılmıştır. Hanın sadece güneye bakan taç kapısı kalmış, diğer kısımları yok olmuştur. ¹⁶¹

1671'de Adana'yı ziyaret eden Evliya Çelebi'nin şehirden bahsederken “..ve on yedi adet hanı vardır, hepsinden mükellefi çarşı içindeki Ramazanoğlu Hanı olarak bilinen yüz yirmi ocaklı Hân-ı Kebir'dir.” Diye konu ettiği han Gön Hanı olma ihtimali yüksektir. Mevcut kalıntılardan, cephe ve köşeler haricinde tuğladan yapıldığı anlaşılan eserin iki katlı olduğu kabul edilirse Evliya Çelebi'nin han için söylediği “120 odalı” şeklindeki ifadesinin gerçeklik payı artmış olmaktadır. Sivri kemerli ve beşik tonozlu geniş bir dehlizden ibâret olan taç kapı, mescide ait olduğu tahmin edilen üstteki iki penceresi ve süslemeleri ile dikkat çekmektedir. Taç kapının başkemer cephesini meydana getiren bir sıra taş üzerine palmet motiflerinden ibaret bir silmeden başka bununla aynı hizada fakat biraz dışarıdan başlayan geometrik karakterli ikinci bir silme dik olarak yükseldikten sonra yatay bir şekilde devam etmekte ve böylece sivri kemeri üç taraftan kuşatmaktadır. Bitkisel kompozisyonlu birinci silmede palmetlerin içine yer yer geometrik şekiller ve çarkıfelek motifi (kilit taşında) serpiştirilmişken, altıgenlerden ve altı kollu yıldızlardan ibaret ikinci silmedeki bu motiflerin içine ise bitkisel karakterli yıldızlar serpiştirilmiştir. ¹⁶²

Gön Hanı Tamir Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer zemin üzerine oyma tekniği

Renk ve Dil: Beyaz- Arapça

¹⁶¹ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁶² Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 90.

Metin: اشترى المقر الكريم الامير بييري ابن خليل ابن رمضان عمره و وقف لاجل العمارة في تاريخ سنة سبع وثلاثين و تسعمائة.

Okunuşu: İştera'l-mekarru'l kerîm'ül emîr Piri Halil ibni Ramazan ammerahû ve vekafe li-ecli'l-imerati fi târîhi senete seb'a ve selâsîne ve tis'amieh.

Türkçesi: Bu mübarek yeri, cömert Ramazanoğlu Halil'in oğlu Piri Bey, satın olarak tamir ettirip dokuz yüz otuz yedi yılında imaret için vakfetti.

Değerlendirme: Gön Hanı'nın asıl kitâbesi, kemerin tam uç kısmının üzerinde yer almaktadır. Hemen aşağıda sağ ve sol kısımlarda damla taşı görmektediriz. Bu damla taşlarının yine alt kısımlarına daire biçiminde birer kabara yerleştirilmiştir. Bu kabarlardaki yazılar, yatay iki düz çizgiyle üçe bölünerek üç satır halinde celi sülüsle yazılmıştır. Yazıların çoğu silinmiş vaziyette olup tam metni okumak mümkün olmamıştır. Sol kısımdaki kabaranın en üst satırında الملك ibaresi yer almaktadır. İkinci satırda سلام kelimesi okunmaktadır. Üçüncü satırda ise .....العز ifadesi yer almaktadır. (Fotoğraf, 62) Bu ibareler, bir sultanın unvanı şeklinde tahmin edilebilir. Nitekim Nusret Çam, bu unvanların Ramazanoğulları Beyliği tarafından bir bey unvanı olarak kullanılmadığını, bu tür unvanların yalnızca sultanlar için kullanılacağını, bundan ötürü de bu taç kapının yapımının daha geri tarihlere ait olup Memlûklü döneminde yapılmış olacağını ileri sürmüştür.

İnşa kitabesi, sivri kemerin üst alınlığında dikdörtgen formda iki parça mermer üzerine tek satır halinde yazılmıştır. Kitabenin mermer üzerindeki dıştan en ve boy ölçüsü 100x30 cm'dir. Kalem kalınlığı ise yaklaşık olarak 20 mm. boyutunda celi sülüsle yazılmıştır. Yazı uçlarda palmet oluşturan pahlanmış çerçeve içine alınmıştır. (Fotoğraf, 60)

Kitabede Osmanlı deveri celi sülüs yazının erken dönem özelliklerini görmektediriz. Yazı gelişmişlikten uzak olup genel olarak bakıldığında istif düzensizliği söz konusudur. Üst üste yerleştirilen harflerde dağınıklık ve karışıklık gözlenmektedir. Bu dağınıklık ve düzensizlikte şüphesiz yazının yazıldığı mermerin iki parçadan oluşması ve parçaların düzgün birleştirilmemesinin payı vardır. Bir başka sebebi, yazıyı mermere geçiren ustanın yazıya olan vâkıfsızlığında veya yetersizliğinde arayabiliriz.

Genel olarak bakıldığında aynı harflerin farklı kelimelerdeki yazılış ölçü veya biçimlerinde tutarsızlık görülmektedir. Mesela kitabenin baş tarafındaki الامير kelimesindeki *lâmelif*n yazılışıyla son taraftaki ثلاثين kelimesindeki *lâmelif*n yazılış formu birbirinden farklıdır. Aynı farklılık *elif* harflerinde de mevcuttur.

Fotoğraf 60: Gön Hanı tamir kitabesi.

Fotoğraf 61: Gön Hanı taç kapıda bulunan sağdaki kabara.

Fotoğraf 62: Gön Hanı soldaki kabara ve üç satırlık yazısı.

3.1.11. Büyük Çarşı (M. 1530?)

Bulunduğu Yer: Adana merkez Seyhan ilçesinde Ali Münif Yeğenağa Caddesi'nin Büyük Saat ile Yağ Camii arasındaki kalan bölümün güney tarafındadır.

Mimarisi: 1530'larda Ramazanoğlu Beyi Piri Paşa tarafından yaptırılıp 1286 (1869/70) yılında Adana valisi tarafından tamir ettirildiği tamir kitabesinden anlaşılmaktadır.

Mevcut haliyle çarşı, Ali Münif Yeğenağa Caddesi'nin kuzeyinde Arasta ve bu arastanın doğusunda iki sıra halinde dükkanlar ile, güneyinde birbirini dik bir şekilde kesen sokakların iki tarafına yerleştirilen sırt sırta dükkanlardan meydana gelmektedir. Bu dükkanlar her bir sırada 18 veya 34'er tane olup toplam 10 bloktur. Çarşayı meydana getiren ve tuğladan yapılmış olan bu dükkanların 3.00 m. kadar bir genişliğe sahip olup beşik tonozlarla örtüldüğü anlaşılmaktadır. Tamir kitabesi Büyük Saat'in 10 m. kadar batısında kuzeye bakan bir dükkanın saçak kısmında durmakta ve silinik bir vaziyettedir.¹⁶³ (Fotoğraf, 63)

Büyük Çarşı Tamir Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil: Beyaz-Arapça

Metin: ما شاء الله 1286 سنة

Okunuşu ve Türkçesi: Maşallah sene 1286 / m. 1869

Değerlendirme: Kitabe tek parça bir mermer üzerine üç satır halinde celi sülüsle yazılmıştır. Üst kısmı hilal şeklinde olup bu kısmın içerisine oklu ışınal yıldız formunda Osmanlı armasına benzer tarzda bir sembolik motif yerleştirilmiştir. Ortada daralıp aşağıda genişleyen kısmın içine de iki çizgiyle ayrılan üç satırlık kitabe bulunmaktadır. Oldukça deforme olan yazıyı tahlil etmek mümkün görünmemektedir. Ancak okunan kısımdan şunu ifade edebiliriz ki; 19. Yüzyıl celi sülüsünün olgunluk seviyesine erişememiş bozuk bir yazıdır. İkinci satırda maşallah 1289 tarih kaydı okunmaktadır. Kitabe birkaç satırdan oluşmuştur. Alt kısımdaki üç satırın ölçüleri yukarıdan aşağıya 10, 20, 30 cm olarak belirlenmiştir. (Fotoğraf, 64)

¹⁶³ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 99-100.

Fotoğraf 63: Büyük Çarşı kitabesi.

Fotoğraf 64: Büyük Çarşı kitabesi.

3.1.12. Arasta

Bulunduğu Yer: Adana merkez Seyhan ilçesi Ulu Camii Mahallesi, Büyük Saat Mevkii'nde Ali Münif Yeğenağa caddesi üzerindedir.

Mimarisi: Piri Paşa'nın 946 tarihinde tanzim ettirdiği vakfiyede arastadan bahsedilmektedir. Gön Hanı'nın güneyinde boylu boyunca uzanan sokağın iki tarafına yerleştirilen bu arastanın batı kısmı kapalı olup doğu bölümünün üstü sonradan açılmış arasta özelliğini kaybetmiştir. Arasta, 5.60 m. genişliğinde 46.92 m. uzunluğundaki bir dehlizin iki tarafına sıralanan 26 adet dükkandan ibarettir. Bu dehlizin üstü kiremit kaplı bir çatı ile, dükkanlar ise beşik tonozla örtülmüştür. Dıştan 49.90 m. uzunluğa ve 16.25 m. genişliğe sahip olan arastanın bir tanesi doğuya, diğer ikisi güneydeki caddeye açılan iki kapısı bulunmaktadır. Güneydeki kapılardan birincisi batı uçta yer alırken diğeri ortada yer almakta olup beşik tonozlu bir dehlizle dışarı açılmaktadır. Doğudaki kapı diğer iki kapı sade fakat onlardan büyüktür. Eserin 3.50 m. yüksekliğe kadar olan kısmı taştan daha yukarısı ise tuğladan yapılmıştır.¹⁶⁴

Arastanın doğu kapısının üstünde çatının alınlık kısmında üç küçük pencere arasında kitabe yeri mevcut fakat burada kitabe bulunmamaktadır. Ancak tahmin edilen inşa tarihi, miladi 1531 yılıdır. Bu tahmin yan tarafında bulunan Gön Hanı'nın inşa tarihinden esinlenilmektedir. Eserin günümüzde güney cephesinin ortasındaki kapının iç tarafında, kapı açıklığı ile onu kuşatan baş kemer arasına yerleştirilen mermer bir levha üzerine yatay olarak üç, dikey olarak dört satır halinde tamir kitabesi mevcuttur. Bu tamir, kitabe metninden anlaşılacağı üzere Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır. (Fotoğraf, 65)

Arasta Tamir Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi Nesta'lik

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil: Gri-Osmanlı Türkçesi

¹⁶⁴ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 94-95.

Metin:

خدا عبد المجيد خاتك ايده ايام اقبالن
 مؤيد تا قيامت ايليه رشك آور اعدا
 يتشمكده فلاطون و سكندرون زماننده
 نيجه مانندلر سطو آصف جم مرتبه دارا
 قماش عدل و اعماريله قات قات ايلمش املا
 دكان ملكنى اولشاه فاروقى سير آيا
 بريسنى اشته از جمله حسن باشاى عاليشان
 ايدوب اعمار وعدله بذل جود و همت والا
 زماننده عجب بر مور ناجيز اولدى شير افكن
 عبر كاه ملوك اولسون بو طور معدلت آرا
 عطا بو جوهرى تاريخى ناجيزانه تقديم ايت
 نه زيبا يابدى الحق بو بدستانى حسن باشا

Okunuşu:

- 1-Huda Abdülmecid Hanın ide eyyâm-ı istikbalin
- 2-Müeyyed tâ kıyamet eyleye reşk-âver-i a' dâ
- 3-Yetişmekde Felâtun u sikender-veş zamanında
- 4-Nive mânendler savt Âsâf-ı cem mertebe Dârâ
- 5-Kumâş-ı adl u imârile kat kat eylemiş imlâ
- 6-Dükkân-ı mülkünü ol şâh-ı fârukî seyr âyâ
- 7-Birisi işde ez cümle Hasan Paşa'yı âli-şân
- 8-İdüb imâr u adle bezl-i cûd himmet-i vâlâ
- 9-Zamanında aceb bir mûr-ı nâçiz oldı şîr-efgen
- 10-iber-gâh-ı mülûk olsun bu tavr-ı ma' delet ârha
- 11-Atâ bu cevherî tarihi nâçizâne takdim it
- 12-Ne zîba yaptı elhak bu Bedestânı Hasan Paşa.

Değerlendirme:

Tamir kitabesinin içeriğinde arastayla alakalı herhangi bir bilgi verilmemiştir. Arastayı tamir ettiren Hasan Paşa adlı kişiye övgüler içeren şiir mahiyetindedir. Şiiri yazan kişinin adı Atâ olarak son satırlarda belirtilmiştir. Ancak Hasan Paşa'nın kimliğinden bahsedilmemiştir.

Celi nesta'lik yazı, Farsça veya Osmanlıca olarak yazılan şiirlerde sıkça kullanılan bir yazı türüdür. Ayetler veya hadisler yazılırken genellikle sülüs yazı çeşidi tercih edilir. Arastanın tamir kitabesinin içeriği de şiir olarak karşımıza çıktığından celi nesta'lik yazı çeşidinin kitabede kullanılması normaldir. Yazı tahlil edilemeyecek kadar silik bir vaziyettedir.

Fotoğraf 65: Arasta tamir kitabesi.

Fotoğraf 66: Arasta tamir kitabesi.

Fotoğraf 67: Arasta tamir kitabesi.

Fotoğraf 68: Arasta tamir kitabesinin orta kısmından detay.

3.2. YAĞ CAMİİ KÜLLİYESİ

3.2.1. Yağ Camii ve Medresesi

Bulunduğu Yer: Adana ili merkez Seyhan ilçesi Ali Dede mahallesi, Ali Münif Yeğenağa caddesi üzerinde bulunmaktadır.

Mimari Özellikleri: Yağ Camii'nin arşivlerde geçen isimleri; Câmî-i Atik, Eski Cami, Halil Bey Camii'dir. Yağ Camii isminin verilmesinin sebebi, bu civarda eskiden zeytin yağ pazarının kurulmasındandır.¹⁶⁵ Külliye halinde Piri Paşa tarafından büyük bir camii, medrese ve imaret ile birlikte farklı tarihlerde inşa edilmiştir.¹⁶⁶

14. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen St. Jan Kilisesi'nin yerine 1501 yılında yapılmıştır. Yağ Camii'ni St. Jan Kilisesi'nden camiye çeviren ilk kişi bilinmemektedir. Ancak eserin kitabesinden de anlaşılacağı üzere Ramazanoğlu Halil Bey esaslı şekilde yenilemiş, oğlu Piri Paşa da taç kapıyı, son cemaat yerini ve avluyu üç taraftan çevreleyen medreseyi yaptırmıştır. Cami, kuzeyde klasik Osmanlı tarzına uygun abidevi bir taçkapı ve batıda sade bir kapıyla sokağa açılan "L" şeklindeki avlunun güneyine kurulmuştur. (Fotoğraf, 69, 70) Kilisenin apsis ve koro bölümü caminin harim kısmına dahil edilmiştir. Ancak doğu kısmında bulunan bu bölüm, asıl harime göre daha dar ve derin olduğu için cami ters "L" plan şeması arz etmektedir. Son cemaat yeri, mukarnas başlıklı dört sütun ve kısa bir duvar üzerine oturmakta olan beş sivri kemerin taşıdığı, içten ahşap düz tavanla, dıştan düz toprak damla örtülüdür. Üç sivri kemer gözü ve düz atkılı bir pencere ile son cemaat yerine açılan asıl harim, her biri üçer sivri kemer gözlü kibleye dik beş sahından meydana gelmektedir. (Fotoğraf, 74-75) Bu güneydeki kemerler bir taraftan doğrudan doğruya duvara birleşirken kuzeydeki kemerler gömme ayaklara oturmaktadır. Kemerlerin yükseklikleri ve genişlikleri birbirinden farklıdır. Caminin pencerelerinin düzensizliği içeride loş bir hava oluşturmuştur. (Fotoğraf, 77) Mihrap ve minber ise oldukça sade olup sonradan yapılan tamirlerin veya yanlış restorasyonların izi mevcuttur. (Fotoğraf, 75-76) Hülasa; Adana'daki en eski İslam eserlerinden biri olan Yağ Camii'nin plan, mimari ve süsleme bakımından fazla bir özelliği yoktur. Çok

¹⁶⁵ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁶⁶ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 167.

sayıda sütun üzerine oturan beşik tonozlarıyla camii, Selçukluların ve bazı Beylikler devri camilerinin devamından ibarettir.¹⁶⁷

Camiinin üç kitabesi bulunmaktadır. Bunlardan en eskisi olan h. 906 / m. 1501 tarihli kitabe harime girişi sağlayan ortadaki ile sağdaki kemerlerin arasına konulmuştur. (Fotoğraf, 73)

Yağ Camii Harim Kuzey Duvarındaki Kitabe

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

Malzeme ve teknik: Mermer üzerine zemin oyma tekniği

Renk: Beyaz

Dil: Arapça

Metin: جدد هذا المسجد المبارك المقر الكريم العلي المولوي الكبير الغرسي خليل بن رمضان
اعز الله انصره

وضاعف اقتداره بتاريخ مستهل شهر ذي القعدة الحرام سنة ستة وتسعمائة من الهجرة النبوة.

Okunuşu:

1-Ceddede hâze'l-mescide'l-mübareke el-mekarru'l-kerîmu'l-Aliyy'ul-mevleviyyu'l-kebîru'l-Ğarsî Halil bin Ramazan eazzallâhu ensarahû.

2- Ve dâafe iktidârahû bi târihi müstehelli şehr-i zilkâdeti'l-haram sene sitte ve tis'amie mine'l hicreti'n-nübüvveti.

Türkçesi:

Bu mübarek mescidi, mekarr (cennetmekan) Kerim, Yüce, Mevlevi, Büyük Emir, Ğarsi (hayırlı eserler kuran) Ramazanoğlu Halil, 906 senesinin Zilkade ayının başlarında yeniden yaptırdı. Allah yardımını aziz ve iktidarını daim etsin.

Değerlendirme: Kitâbe mermer üzerine mermerle aynı renkle iki satır halinde yazılmıştır. Gayet net okunacak ve tahlil yapılacak biçimde muhafaza edilerek bozulmadan günümüze kadar gelmiş Ramazanoğulları kitabelerindedir.

¹⁶⁷ Nusret Çam, *a.g.e.*, 105-108.

Döneminde göre iyi bir celi sülüsle yazıldığı görülmektedir. Mesela; Adana Ulu Camii doğu taç kapısındaki celi yazıyla kıyasladığımızda özellikle ع ق ف م gibi yuvarlak yapıdaki harflerin daha estetik yazıldığını görürüz. Elbette yanlış restorasyonların da yazının bozukluğunda payı vardır.

Kitabenin ölçüleri dıştan 3.40 X 1.29 cm boyutundadır. Kalem kalınlığı ise; 10 mm.dir. İstife ilk bakıldığında dikkati çeken husus, birinci satırda düzenli bir şekilde dizilmiş lâm-ı târifler ve ard arda üç kez yan yana gelen yâ-i mâkuslardır. Bunlar, istife son derece düzenli, estetik ve dinamik bir görünüm kazandırmıştır. Lâm-ı tariflerin bir araya gelmesinin nedeni camiyi yeniden yaptıran Halil Bey için kullanılan *el-kerim*, *el-aliyyu*, *el-mevlevi*, *el-ğarsıyyu* gibi övgü unvanlarının birbiri ardınca kullanılmasıdır. Yâ-i makuslar ise; dikey harflerin üzerinden yatay geçerek yazıyı monotonluktan kurtarmıştır. (Fotoğraf, 73)

Elif ve lam harflerinin zülfeleri kısa bırakılmıştır. Harflerin dönüşlerindeki incelik ve yumuşaklığa dikkat edilmiştir. Sertlik ve kütlük yoktur. İstife hareketlere ve mühmel işaretlere yer verilmiştir.

Yağ Camii İkinci Kitabesi

Kitabe, Adana Bölge Müzesi'nde bulunmaktadır.

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil:

Metin:

المتوكل على الله المنان بيري بن خليل بن رمضان غفر الله له
ولوالبديه بتاريخ غرة شهر محرم الحرام سنة اثنين وثلثين و تسعماءه

Okunuşu:

1-el-Mütevekkil alallâhi'l-Mennan Pirii bin Halil bin Ramazan ğafferallâhu lehu

2-velivâlideyhi bi-tarihi ğurrati şehri Muharrami'l-Haram sene isneyni ve tis'amie.

(h. 932/m. ekim 1525)

Türkçesi:

Nimeti bol Allah'ı kendisine vekil eden Ramazanoğlu Halil oğlu Piri, -Allah onu, annesini ve babasını affetsin- 932 senesinin Muharrem ayı ortalarında yazdırdı. (m. Ekim, 1525)

Değerlendirme: 99,5 x 31,5 cm. boylarında mermer üzerine iki satır celi sülüsle yazıldığı bilinmektedir. ¹⁶⁸ Yazının görseline ulaşamadığından değerlendirme yapılamamıştır.

Yağ Camii Medrese Kitabesi

Yağ Camii'nin avlusunda bulunan medrese, camiinin "L" şeklindeki avlusunun etrafındaki hücrelerden ve dersane işlevini gören bir eyvandan teşekkül etmektedir. Medrese kitabesi ise; camiye kuşatan avlunun taç kapısında bulunmaktadır. (Fotoğraf, 70,79)

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk ve Dil: Beyaz – Arapça

Metin:

في زمان دولت صاحب قران اعظم سلطان سليمان شاه خان بن سلطان سليم خان عز نصره

انشأ هذا المدرسة وترمم هذا الجامع امير من الاعيان يرى بن خليل بن رمضان في سنة 1553

Okunuşu: 1- Fî zamani devlet-i sâhib kıran a'zam-ı sultan Süleyman Şah Han bin Sultan Selim Han azze nasrahû.

2- Enşee hâzihi'l medresete ve terammeme haza'l-câmie emîru'l minel a'yan Piri bin Halil bin Ramazan fî sene 960. (M. 1553)

Türkçesi: 1- En büyük Sâhib kıran Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Şah Han'ın saltanatı zamanında –yarsını aziz olsun-

¹⁶⁸ Murat Yüksel, *a.g.e.*, s. 38.

2- 960 senesinde Ramazanğlu Halil oğlu seçkin beylerbeyi Piri, bu medreseyi inşa, camiyi tamir ettirdi.

Değerlendirme: Kitabe, metninden de anlaşılacağı üzere hem caminin tamir, hem de medresenin inşa kitabesidir. Külliye ifade eden bu yazı, avlu taç kapısında dönemine göre hoş bir celf sülüsle iki satır halinde, münavebeli siyah-beyaz taşların zıvanalı geçmesiyle oluşan kapı kemerinin hemen üstündeki mermer bloklara yazılmıştır. Kitabenin iki uç kısmında simetrik olarak rumi ve tepeliklerden oluşan beyzî formda tezyîni unsur bulunmaktadır. Bu formların uç kısımlarında da şemse'ye benzer tepelik tezyînatı bulunmaktadır. Dıştan 1.30 cm en ve 50 cm boya sahip olan kitabenin zemininde de birkaç motif göze çarpmaktadır. Bu motifler, dıştaki tezyinatla uyumlu tepelik ve rumi motifleridir. Bunlar bazen harflere birleşmiş, bazen de tek başına zemindeki boşluğu doldurmuş olarak karşımıza çıkmaktadır. 16. Yüzyıldaki yazılarda zeminde çerçevedeki motiflere az da olsa yer verilmiştir. Zira bu özellik Anadolu Selçuklu celi sülüs yazının bir uzantısıdır. Benzer uygulama Adana Ulu Camii Doğu taç kapısı, Ramazanoğlu Türbesi çini sanduka kitabelerinde de görmekteyiz. (Fotoğraf, 71-72)

Kitabenin istifine ilk bakıldığında dikkati çeken özellik; birinci satırdaki ن (nun)harflerinin satırın üst kısmına gelecek şekilde sıralanmasıdır. Bu nun harfleri 8 tane olup yazıya akışkanlık ve hareketlilik katmıştır. Ayrıca *elif*, *lam*, *tı* ve *zı* gibi dikey harflerin yan yana sıklıkla gelmesi yazıya canlılık getirmiştir. Genel olarak bakıldığında harflerin boyları normalden biraz daha fazla uzun yazılmıştır. Özellikle elif, lam gibi dikey harflerde, alt satırdaki lâmelif'te, الجامع kelimesindeki ayın ع harfinde bu uzunluk bariz görülmektedir. Dönüşler ve yuvarlak harfler gayet estetik ve yumuşak bir görünüme sahiptir. Ancak nun harflerinin baş kısımlarındaki zülfeler keskin ve serttir. Bu husus da celi sülüsün gelişmekte olduğunun göstergesidir.

Yazı istifi satırın tamamına düzenli bir dağılımla sağlanmıştır. Göze çarpan seyreklik ve sıkışıklık söz konusu değildir. Az miktarda hareketlere yer verilmiştir. Mühmel işaretler (ع ص ض) ve cezm de yazılmıştır. Noktalı harflerin noktası konulmuş, üç noktalı olan ش (şın) harfinin noktaları Osmanlıca karakterde yazılmıştır. İçi dolu kapalı yuvarlak formda cezm işlevini görüldüğü tahmin edilen daireler çok sayıda göze çarpmaktadır.

Fotoğraf 69: Yağ Camii taç kapı.

Fotoğraf 70: Yağ Camii avlu içi görünümü. (01adanalıyık.com)

Fotoğraf 71: Yağ Camii medrese taç kapı inşa kitabesi.

Fotoğraf 72: Yağ Camii inşa kitabesi.

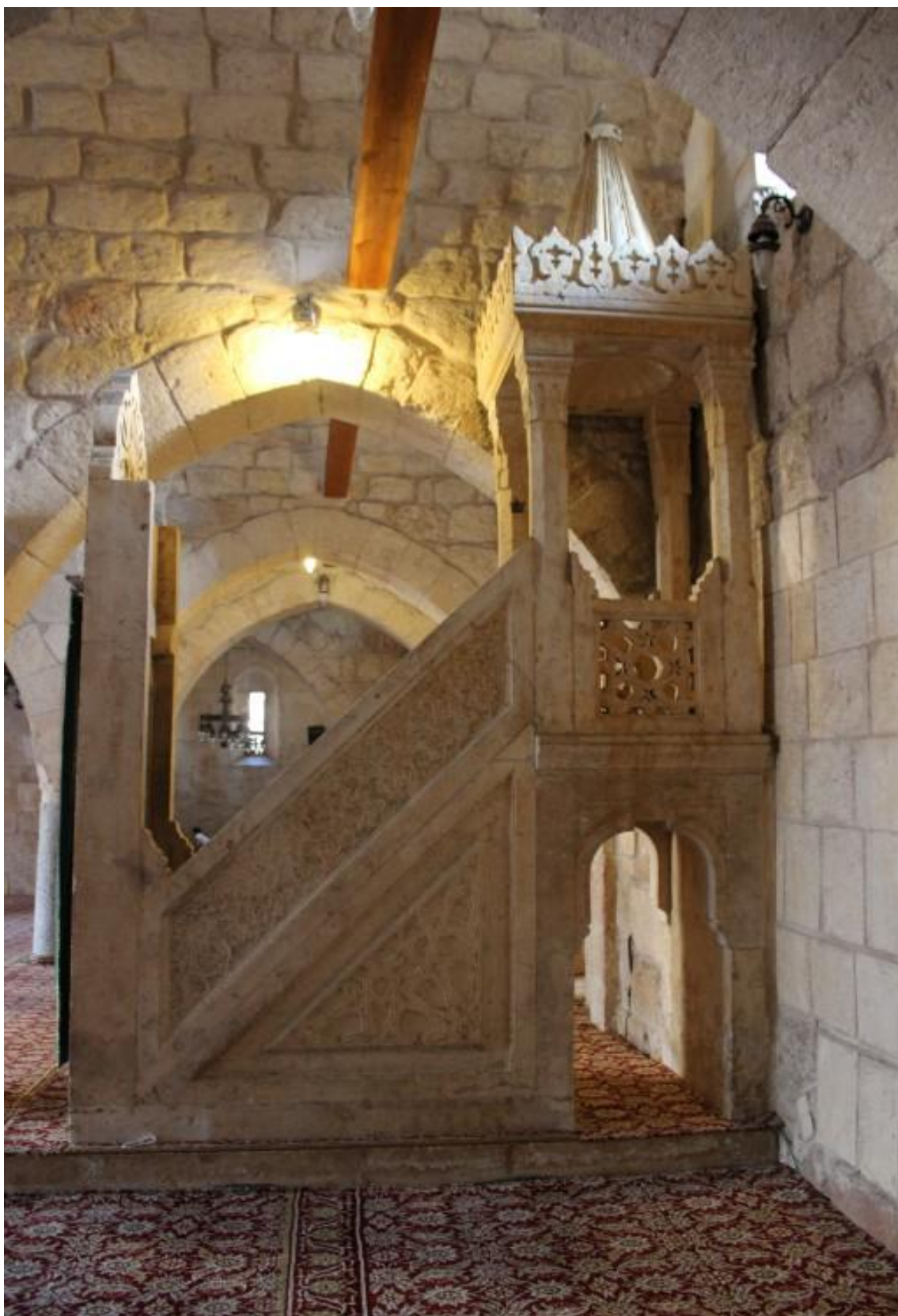
Fotoğraf 73: Yağ Camii harim kuzey cephedeki kitabe.

Fotoğraf 74: Yağ Camii harim.

Fotoğraf 75: Yağ Camii minber.

Fotoğraf 76: Yağ Camii minber.

Fotoğraf 77: Yağ Camii harim.

Fotoğraf 78: Yağ Camii harim, silmeler.

Fotoğraf 79: Yağ Camii medrese eyvanı.

3.3. CAMİLER VE MESCİTLER

3.3.1. Akça Mescit

Bulunduğu Yer: Ulu Camii Mahallesi'nde, 25002. Sokakla 25012. Sokağın kesiştiği köşededir. Ulu Camii'nin 60 m. kadar kuzeybatısında bulunmaktadır.

Mimari Özellikleri: Miladi 1409'a tarihlenen yapı, Ağca Mescit, Ağca Ahmet Mescidi olarak da isimlendirilir. Mescitin mimarı bilinmemektedir. Bânisi ise Ramazanoğulları Beyleri'nden Şehâbettin Ahmet'tir (Beylik süresi 1383-1416).¹⁶⁹ Kapısının üzerindeki onarım kitabesine göre Hacı Hasan Ağa (Ramazanoğlu sülalesinden) tarafından 1867 tarihinde tamir ettirilmiştir.¹⁷⁰

Mescit, her kenarı 7.80 m., dıştan 9.60 m. olan kare planlı harim, kuzey ve batıdan 3.20 genişliğindeki bir son cemaat mahallinden oluşmaktadır.(Fotoğraf, 80) Harimin batısında yer alan son cemaat mahallinde üzerinde tezyini unsurlar bulduran bir mihrap bulunmaktadır. Orta kalitede mermer kaplamanın kullanıldığı taçkapı haricinde tamamen beyaz küfeki kesme taşlarla inşa edilmiş olan harimin köşeleri 3/5 yükseklikten sonra pahlanmak suretiyle mescit, üst tarafta sekizgen plana dönüşmüştür. Kubbe ise herhangi bir kasnağa gerek kalmaksızın kiremit ile kaplanmıştır. Akça Mescit, bezemeleri itibariyle Selçuklu tarzı taçkapının Çukurova'daki ilk ve son örneği olması bakımından önemlidir. Taçkapı, basık kemerli ve bunun üstündeki tamir kitabesini çevreleyen sivri bir alınlık ile bunları kuşatan ikisi nebati, biri mukarnas bezemeli üç silmeden teşekkül etmektedir. Taban tarafı düz, üst tarafı sivri kemer şeklinde tertiplenen alınlık silmesi rumi ve tepeliklerle doldurulmuştur. Tam ortadaki tamir kitabesi dikdörtgene yakın şekildedir.

Akça Mescit'in en önemli özelliği; Adana'da günümüze kadar ulaşabilen en eski İslamî eser olmasıdır. Ayrıca 15. Yüzyılda yapılmış olmasına rağmen Selçuklu süsleme geleneğini sürdürmesiyle, Ramazanoğulları eserleri arasında önemli bir yere sahiptir. Çünkü Selçuklu'dan gelen figürlü süsleme burada da kendini göstermektedir. Taçkapıda iki kuş figürü (ebced hesabıyla bu kuşlar;

¹⁶⁹ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 129-130.

¹⁷⁰ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 123.

406+406=h.812/m.1409 yapılış tarihini göstermekte) ve aslan figürleri yer almaktadır. Bu bakımdan önemlidir. Halbuki daha sonra yapılan birçok Ramazanoğlu eserlerinin süslemesinde Memlüklü ve Zengi tesiri söz konusudur.¹⁷¹

Akça Mescit Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Dil ve Renk: Osmanlıca/Siyah-Beyaz

Metin: بو اچه مسجدك تعميرين حاجى حسن اغا

ايدوب همت نه زيبا سجده گاه خاص و عام اولدو

اشتدم قدسياندىن حيرت انك تام تاريخن

بويور يا هو نمازه مسجدك اعمارى تام اولدى سنة 1284

Okunuşu:

1- Bu Ağca Mescidin ta'mirine Hacı Hasan Ağa

2- İdüb himmet, ne zîba secde-gâh-ı Hâs u âm oldu

3-İşitdim Kudsiyândan hayrat, ânın tam tarihin

4- Buyur yahû namaza, mescidin imârı tam oldu

Sene 1284 (m. 1867-1868)

Değerlendirme: Yaklaşık olarak ölçüsü 60-70 en'e, 40 cm boya sahip olan kitabe, mescidin tamir kitabesidir. Dört satır halinde sade bir celi sülüsle yaklaşık 8-9 mm kalınlığında yazılmıştır. Gayet okunaklı olan celi sülüs yazı, yazıldığı döneme göre hattın estetik, olgunluk ve gelişmişlik seviyesinden uzaktır. Bunda yazıyı mermere geçiren ustanın dikkatsizliğinin ve hat sanatı hakkındaki bilgisizliğinin de payının olduğu tahmin edilir. Bir başka sebebi, Akça Mescit'in küçük bir mescit olmasından dolayı bir külliye'nin kitabesindeki titizliğin bu mescitte uygulanmamış olmasında arayabiliriz.

Yazının satırlara dağılımı satırların baş kısımlarında seyrekken son kısımlara doğru bir sıkışıklık söz konusudur. Son satırda sözünü ettiğimiz tespiti daha net görebiliriz. Harflerin noktaları tam konulmuş olmakla birlikte harekelere ve cezmlere yer verilmemiştir. Osmanlıca metinlerde harekelerin kullanılmaması gayet tabiidir.

¹⁷¹ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 130-131.

Yalnızca tek bir kelimedede şedde kullanılmıştır. İkinci satırın başlarındaki همت kelimesinde şedde görmekteyiz. Aynı şekilde mühmel işaretlere de yer verilmemiştir. (Fotoğraf, 81)

Fotoğraf 80: Akça Mescit kuzeybatı cephe dış görünümü.

Fotoğraf 81: Akça Mescid tamir kitabesi.

3.3.2. Alemdar Mescidi

Bulunduğu Yer: Adana merkez Seyhan ilçesi Hürriyet mahallesi 22017. Sokak ile Sarıyakub sokaklarının kesiştiği yerdedir.

Mimarisi: İçten 6, 00 m. X 6, 00 m. ölçüsündeki mescit, sekizgen bir kasnağa istinat eden beton kaplamalı bir kubbe ile örtülmüştür. Üzerinde inşa kitabesi bulunan kuzeydeki basık kemerli sade bir kapıdan girilen mescidin dört bir yönde basık kemerli ikişerden toplam sekiz pencere ile aydınlatıldığı görülmektedir.¹⁷² Oldukça sade bir mimarisi olan Alemdar Mescidi'nin zor okunan kitabesi basık kemerli giriş kapısının üstünde pahlı bir silmeyle çerçevelenmiştir.

Alemdar Mescidi İnşa Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi Nesta'lik

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine Zemin Oyma

Dil ve Renk: Osmanlıca- Beyaz

Metin: الله مبارك ايتسون بر معبد ايتدك انشا

ظهدر اول هد نك اسار فيض سنده

اجرک جنان کوثر ايتسوک جناب باری

بو نیتک له اولدوک حالص هدای بنده

شکرا اییله قیل عبادت بادی سهر اسنده

امر هدی حاطب تاضات اولندی تاریخ

قیل هر زمان عبادت بو مسجد حسنده

Okunuşu:

- 1- Allah mübarek itsün bir ma'bet itdük inşâ
- 2- Zahridür ol Hüda'nın âsâr-ı feyz-i sende
- 3- Ecrin cinanu Kevser itsün Cenâb-ı Bâri

¹⁷² Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 138-139.

- 4- Bu niyyetinle oldun hâlis Huda'ya bende
- 5- Oldun semiyi sibt-ı mahbub-i Fahr-i Alem
- 6- Şükreyle kıl ibadet bâd-ı seher esende
- 7- Emr-i Hüda, Hâtıba ta'dat olundu tarih
- 8- Kıl her zaman ibadet bu mescid-i hasende

Günümüz Türkçesiyle:

- 1- Allah rahmet etsin bir mabet ettik inşa
- 2- O Tanrı'nın cömertliğinin eserleri zuhur etti sende
- 3- Allah sevabını Kevser ve Cennetler etsin
- 4- Bu niyyetinle oldun Tanrı'ya halis bende
- 5- Oldun, Sevgili Fahr-i Alem'in akrabası, hısımlı
- 6- Şükür eyle, ibadet eyle seher yeli esende
- 7- Tanrı'nın buyruğuyla ey Hatib hazır oldu tarih
- 8- İbadet eyle her zaman bu güzel mescitte

Değerlendirme: Dıştan 1.68 x 35 cm ölçüye sahip olan kitabe iki satır, sekiz mısradan oluşmaktadır. Oldukça deforme olan yazı, güçlükle okunabilir vaziyettedir. Bu sebepten yazının hat sanatı açısından tahlilini zorlaştırmaktadır. Her bir mısra köşelerde palmet oluşturan kartuşlar içine alınmıştır.

Fotoğraf 82: Alemdar Mescidi harim kapısında bulunan nesta'likle yazılmış inşa kitabesi. (www.adanadan.biz)

Fotoğraf 83: Alemdar Mescidi inşa kitabesi. (www.adanadan.biz)

3.3.3. Kemeraltı Camii (h. 955/m. 1548)

Bulunduğu Yer: Adana merkez Seyhan ilçesi Karasoku Mahallesi sınırları içinde Abidin Paşa Caddesi'nin Tarsus Kapı (şimdiki Küçük Saat Meydanı) ile kesiştiği yerde bulunmaktadır.

Mimarisi: 1548 yılında Savcıoğlu Hacı Mustafa adında bir hayırsever tarafından inşa edilmiştir. Cami, Savcıoğlu Camii ismiyle de anılmaktadır.

Zamanında şehrin etrafını çevreleyen surların sekiz kapısından biri olan Tarsus Kapısı'nın bulunduğu yerde olduğundan bu kapının kemerine izafen bu adı almıştır.¹⁷³ Avlusu mevcut olmayan eser, bir harim ile onun doğusunda ve kuzeyindeki iki ayrı son cemaat yerinden meydana gelmektedir. Birincisi iki ayak üzerine oturan üç sivri kemerin taşıdığı üç kubbeye, diğeri ise bir ayak ile iki tarafta doğrudan doğruya duvarlara oturan iki kubbeye örtülmüştür. **Son cemaat yerinin** kubbelerini taşıyan basık ayaklar, aynı zamanda harimin duvarlarıyla yine birer sivri kemerle birleşmektedir. Çapları yaklaşık 3.00 m. civarında olan bu **kubbeler** alaturka kiremitlerle kaplanmış ve ucu kapalı hilal şeklindeki alemle nihayetlenmiştir. Son cemaat yerlerinde sade birer mihrap bulunmaktadır. Camiinin kuzeydoğu köşesinde ise camiinin yüksekliğiyle uyumlu tek şerefeli çokgen bir **minare** bulunmaktadır. Camiinin **kuzey cephesine** hareketlilik kazandıran unsurlardan bir tanesi de iki kemer arasındaki boşluğa büyükçe bir yuvarlak levha şeklinde işlenen **çarkıfelek motifidir**.¹⁷⁴

Mihrap, yarım daire şeklinden oluşan mukarnas yaşmağı, basamaklı niş kemerinin iki yanındaki kabartmalı rozetleri ve servi motifleri ve mihrap çerçevesini taçlayan dendanlarla bir bütünlük arz etmektedir. **Minber**, mermerden oluşmaktadır. Küçük taç kapısı, basık kemerli kapı geçişinin üzerindeki kartuşlarla süslenmiş ve mermerden ajurlu işlemlerle taçlanmıştır. Camiyle aynı dönemde yapıldığı anlaşılan mihrap ve minber, ilk günkü gösterişliliğini korumakla birlikte son zamanlarda altın yaldızla ve beyaz yağlı boyayla boyanmıştır. Bölge için kıymetli bir malzeme olan mermerin niçin boyandığını anlamak mümkün değildir.¹⁷⁵

¹⁷³ Murat Yüksel, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁷⁴ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁷⁵ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 175.

Eserin kitabesi, son cemaat yerinin harim duvarında bulunmakta iken yapılan tamir sırasında yerinden sökülerek Adana Bölge Müzesi'ne nakledilmiştir.

Kemeraltı Camii Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil: Gri-Arapça

Metin:

انشأ هذا الجامع الشريف الحاج مصطفى
بن صاوجي في شهر رمضان في سنة 955

Okunuşu:

1-Enşee hâze'l-Câmiu'ş-şerif el-Hâc Mustafa

2-bin Savcı fî şehri Ramadan fî sene 955.

Türkçesi:

Bu şerefli camiye Savcıoğlu Hacı Mustafa, 955 h. Yılı Ramazan ayında (1548 yılı Ekim ayında) yaptırdı.

Değerlendirme: Kitabe Adana Bölge Müzesi'nde bulunmaktadır. Yıllar süren müzenin yeni binasına taşınma hadisesi, yazıyı yakından görmeye engel teşkil etmiştir. Murat Yüksel'in araştırma yaptığı sıralarda kitabe, caminin son cemaat mahalline bakan duvarın üzerinde bulunmaktaydı. Buna göre kitabe; 73 x 28 cm boyutlarında mermer üzerine iki satır sülüsle yazılmıştır.¹⁷⁶ (Fotoğraf, 86) Genel olarak bakıldığında dikkati çeken ilk husus, yazının seyrek ve ferah bir görünüme sahip olmasıdır. Birbirini kesen harfler ve keşideler göze çarpmaktadır. Yazının düz ve monotonluğunu bu keşideler azaltmıştır. “Nun” harfinin çanak kısmı “be” harfine yakın formda yazılmış derinlik az görülmektedir. Bu özellik, bu dönemde yazılan tüm yazılarda geçerlidir. Adana Ulu Camii yazılarında da bu özelliği görmekteyiz.

Harekelere yer verilmemiştir. Ancak tirfil gibi yazıyı süslemeye yarayan işaretler görülmektedir. Satır düzenine biraz dikkat edilmiştir.

Yazının ikinci kelimesi olan “hâzâ” kelimesinde harf eksikliği bulunmaktadır. هذا şeklinde yazılması gerekirken uzatmaya yarayan “elif” harfi unutulmuş veya yazılmamıştır.

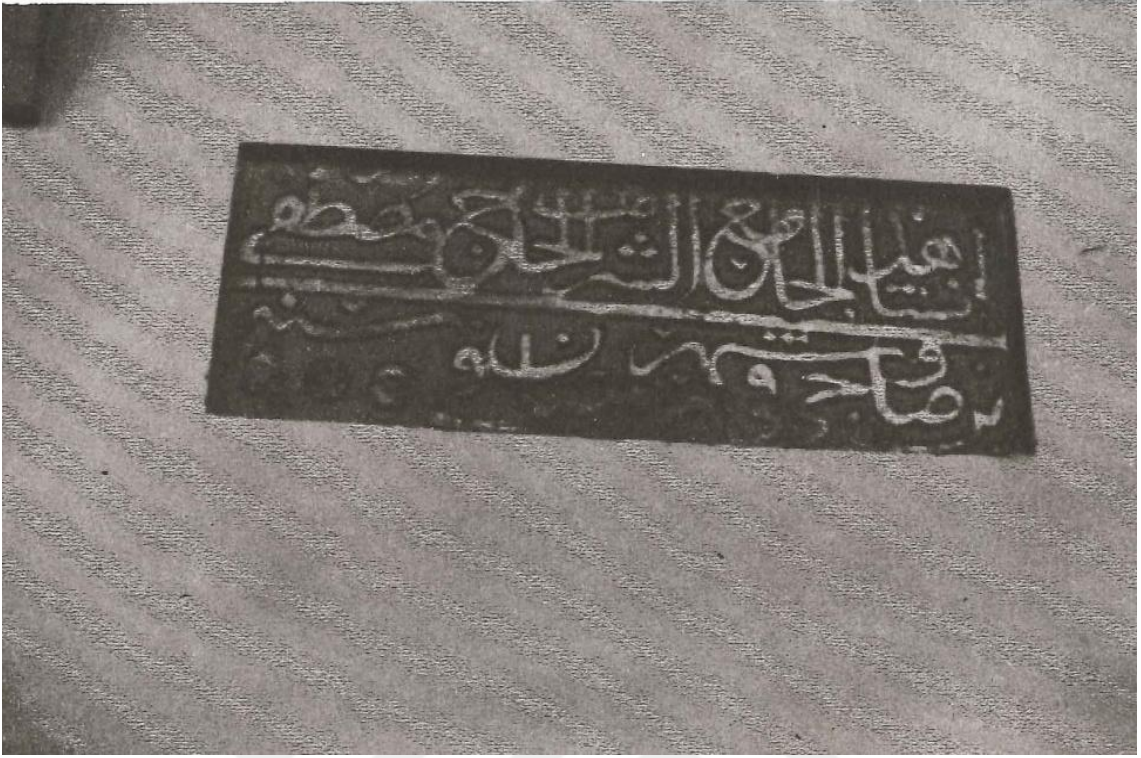
¹⁷⁶ Murat Yüksel, *a.g.e.*, s. 40.

Fotoğraf 84: Kemeraltı Camii güney cephe.

Fotoğraf 85: Kemeraltı Camii kuzeybatı cephe.

Fotoğraf 86: Kemeraltı Camii inşa kitabesi. (Murat Yüksel'den)

3.3.4. Mestanzâde Hacı Mahmud Ağa Mescidi

Bulunduğu Yer: Adana merkez Seyhan ilçesi Sarı Yakub Mahallesi 24. Sokak 1/C adresinde bulunmaktadır.

Mimarisi: Hicri 1093 / Miladi 1682 yılına tarihlenen mescit, M. 1900/1901 yılında yenilenmiştir. Yarı yüksekliğe kadar taştan üst kısmı tuğladan yapıldığı görülen eserin dam seviyesine kadar köşelerinde de kesme taşlar aşırı olarak kullanılmıştır. Kuzeydeki sade bir kapıdan girilen eser, kibleye doğru yönelmiş içten 7.05 x 7.34 m ebadındaki bir dikdörtgen plan üzerine inşa edilmiş olup ahşap gergilere rapt edilen düz ahşap tavanla örtülmüştür. Eserin kitabesine göre; Mestanzade Hacı Mahmud Ağa tarafından yaptırılmış olup yine kendi vakıf gelirleriyle yenilenmiştir.¹⁷⁷

Mescitin Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil: Beyaz zemin üzerinde siyah yazı – Osmanlı Türkçesi

Metin: مستان زاده حاجی محمود اغا

وقفندن مضبوط مسجد شريف تاريخ

تجدیدی سنة 1318

Okunuşu: 1- Mestanzâde Hacı Mahmud Ağa vakfindan mazbut

2- Mescid-i Şerif'in târih-i tecdîdi

3- Sene h. 1318

¹⁷⁷ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 178-179.

Değerlendirme: Kitabe, kenarları silme bir çerçeve içine alınmış, 35 cm en 20 cm boya sahip olup üç satır halinde yazılmıştır. Satır uzunlukları aşağıya doğru üçgen biçimde azalmaktadır. Kalem kalınlığı 6-7 mm.'dir. Genel olarak yazının istifi girift olmayıp gayet okunaklı düz bir şekilde yazılmıştır. Hat sanatı bakımından dönemin özelliklerini yansıtmakla birlikte harf bünyeleri bakımından klasik olgun bir celi sülüs elde edilememiştir. Bu durum yazıyı yazan hattatın maharetinden veya hakkaktan kaynaklanabilir. “Ra”, “vav”, “zel” harflerinin muhakkak yazı türündeki gibi sert ve keskin yazılışları göze çarpmaktadır. Harflerin birbiri üzerinden geçişlerini ve yazıyı hareketlendiren keşideleri fark etmekteyiz.

Tüm hareke, uzatma, cezm, şedde ve mühmel işaretlere yer verilmiştir.

Fotoğraf 87: Mestanzâde Hacı Mahmut Ağa Mescidi tamir kitabesi.

3.3.5. Mestan Camii

Bulunduğu Yer: Adana merkez Seyhan ilçesi Mestanzâde mahallesinde Debboy caddesinin Regülatör sokak ile kesiştiği yerde bulunmaktadır.

Mimarisi: Eserin ilk yapılışı; 1682'dir. 1909 yılında yenilenmiştir. Geniş bir avlunun kiblesinde, son cemaat yeri olmayan kubbe örtülü, kare planlı kübik bir binadan oluşmaktadır. Tamamen kesme taştan inşa edilmiş olan eser, kubbe ağırlığını karşılamak için köşelerde hafifçe çıkıntılı dayanma ayaklarıyla takviye edilmiştir. Minare eskiden yapıdan ayrı olduğu halde sonradan kuzeye bitişik olarak yeniden yapılmıştır.¹⁷⁸

Caminin yerden dört basamak kadar yükseklikte bir platform üzerine inşa edildiğini görüyoruz. Kubbe, diğer Türk yapı tarzlarına göre kasnaksız direkt olarak duvarların üzerine oturmuştur. Bu kubbe saçla kaplanmış olup kare plandan kubbeye geçmek için pandantiflerden istifade edilmiştir. (Fotoğraf, 88)

Mihrap, yuvarlak kemerli küçük nişi ile üç parça halinde dilimli bir kemer ile kuşatılmıştır. İçteki yuvarlak kemer sivri çıkıntılarla zenginleştirildiği gibi dilimli kemer de çıkıntılarla vurgulanmıştır. Mihrabın üst tarafına celi sülüsle yazılmış bir kelime-i tevhit levhası yerleştirilmiştir. Nusret Çam'a göre bu yazı eserin yeniden yapıldığı 1909 yılına değil de daha eskiye muhtemelen camiinin ilk yapıldığı 1682 tarihine aittir. Aynı şekilde, mihrap nişinin yuvarlak kemerli içerlek kemeri de, üzerindeki "Allah" yazısının karakteri ve koyu mavi renkli kalem işleri ve sivri çıkıntılarıyla, söz konusu bu eski tarihi işaret eder vaziyettedir. Batı duvarına bitişik vaziyette bulunan ahşap minber ise sade bir görünüşe sahiptir.¹⁷⁹

Camiinin kitabesi kuzeyde bulunan kapısının üzerinde yer almaktadır. Kapı üstü sundurmanın üzerinde ortada büyük ve diğerlerine göre sivri veya geniş olmak üzere üç dilime ayrılmış kemerler vardır. Ortadakinin içerisine mermer blok üzerine kitabe yerleştirilmiştir. Yazının üstünde yatay hilal içinde Osmanlı tuğrası yer almaktadır. Tuğranın hemen yanında ise küçük kalemle yazılmış رشدا yazısı

¹⁷⁸ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 172-173.

¹⁷⁹ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 173.

okunmaktadır. Kitabeyi iki taraftan helezonik kıvrımlı uzun iki blok kuşatmış, onların iç ve dış kısmında da kenger yaprakları yer almaktadır.

Mestan (Mestanzâde Hacı Mahmud Ağa) Camii Onarım Kitabesi

Hattat: Şamlızâde Haşim et-Tarsusi

Yazı Çeşidi: Celi nesta'lik

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk ve Dil: Beyaz üzerine siyah – Osmanlıca

Metin: اوقاف مضبوطة دن

مستان زاده حاجی

محمود اغا وقفندن اشبو جامع

شریف اوقاف همایون خزینه

سندن تجدید ایتدیر لمشدر

معمار عیساى ولد لظنر تاریخ انشاسی 1093 تاریخ تجدیدی

1327 کتبه شاملی زاده حشیم الترصوصی

Okunuşu:

1- Evkâf-ı mazbûtadan

2- Mestanzâde Hacı

3- Mahmud Ağa vakfından işbu câmi-i

4- şerif, Evkâf-ı Hümâyun Hazine

5- sinden tecdîd ettirilmiştir.

6- Mi'mâr-ı İsayı Veled-i Lazar, Tarih-i inşâsı 1093, Tarih-i tecdîdi

1327 Ketebehu Şamlı-zâde Haşim et-Tarsûsî

Günümüz Türkçesiyle: Mazbut vakıflardan olan Mestanzade Hacı Mahmut Ağa'nın vakıf eserlerinden bu camî, Evkâf-ı Hümâyun bütçesinden yenilettirilmiş

olup mimarı Lazar oğlu İsa'dır. İnşa tarihi 1093 (1682) yenileniş tarihi 1327 (1909) Hattatı Tarsus'lu Şamlızade Haşim.

Değerlendirme: Kitabe, üst kısmına yerleştirilen tuğranın haricinde 6 satırdan oluşmaktadır. Satırların ölçüleri hemen hemen aynı boydadır. Ancak ilk iki satır, mermerin üst kısmının kenarlardan kesilmiş ve yanlardaki helezonik tezyinattan dolayı diğerlerine göre daha kısa tutulmuştur. Altıncı satırda mimarının ve hattatının ketebe kaydı geçmekte olup daha ince kalem kalınlığında yazıldığından güçlükle okunmaktadır. Kitabenin ölçüsü; 40 cm en ve 51 cm boya sahiptir. Kalem kalınlığı ise; 10 mm.'dir. (Fotoğraf, 89-90)

Kitabenin altıncı satırında görülen caminin tecdîdine memur edilen mimar, Lazar adında birinin oğlu olup Hristiyandır. Metni yazan hattat ise; Tarsuslu Şamlızâde Hâşim adında biri olup Çukurova kitabelerinde imzası görülmektedir.¹⁸⁰

Kitabenin en başında yer alan tuğra, tuğranın yanında bulunan رشاد kelimesinden anlaşılacağı üzere 1909 yılında 34. Osmanlı Padişahı olan Sultan V. Mehmet Reşad'a aittir.

Tecdîd kitabesi olduğundan 1909 tarihine müntesib celi nesta'lik'in gelişmiş ve olgun bir örneğini görmekteyiz. Bilindiği üzere Türk nesta'likinde harflerdeki görünüm ferah, geniş ve uzundur. Bu yazıda da aynı etkiyi görmekteyiz. Harflerin akışı sağa meyilli ve bir hareketlilik söz konusudur. Rahat ve genişçe yazılmış olup birkaç yerde sıkışıklık mevcuttur. Bu sıkışıklık durumu ise; mermer levhanın çerçeve kısmının şeklinden kaynaklanmaktadır. Elif'lerin boyu her kelimedede aynı yazılmıştır. Yani aynı harfler arasında denge ve uyum söz konusudur. İran menşeli olan nesta'lik yazı, daha serbest ve katı kurallara haiz iken, bu yazı Türk nesta'lik kaidelerine uygun ölçülü ve dengeli yazılmıştır. Yazı deforme olmadan günümüze kadar sağlam gelebilmiştir.

¹⁸⁰ Murat Yüksel, *a.g.e.*, s. 45.

Fotoğraf 88: Mestan Camii kuzeydoğudan görünüm. (adanadan.biz)

Fotoğraf 89: Harim kapısı üzerinde bulunan kitabe.

Fotoğraf 90: Mestan Camii tamir kitabesi.

3.3.6. Şeyh Zülfikar (Zülfo) Mescidi

Bulunduğu Yer: Adana ili, merkez Seyhan ilçesi 5 Ocak mahallesi 13. Sokak, Askerlik Şubesi kuzeyinde bulunmaktadır.

Mimarisi: Eserin ilk yapılışı bilinmiyor. Bununla beraber mihrap mukarnas karakterlerinden yola çıkarak bu mesciti 17. Yüzyıl başlarına tarihlenmektedir. Yenilenme tarihi ise 1853'tür. Tamamen kesme taşlarla inşa olunan eser, üç adet sivri kemer gözünün her biri birer kubbeyle örtülü olan 2,80 genişliğindeki küçük bir son cemaat yeri ve içten içe 7,32 x 7,38 m. ölçüsündeki harimden meydana gelmektedir. Son cemaat yerinin kubbeleri iki yan tarafta L şeklindeki ayaklara, ortada ise Roma devri sütun başlıklarıyla dikkati çeken iki sütun üzerine oturmaktadır.¹⁸¹ Harim büyük bir kubbeyle örtülmüştür. Mihrap, etrafında bulunan mukarnaslarıyla dikkat çekmektedir. Şeyh Zülfikar Camii'nde dikkati çeken unsurlardan biri de harimin giriş kapısı ile kitabenin arasına yerleştirilen Roma mimarisinden devşirilmiş bitkisel tezyinat içerikli mermer levhadır. Tecdîd kitabesi bu levhanın üzerinde yer almaktadır. Kitabenin içeriğinden anlaşıldığına göre yenileyen kişi Adana Valisi Ziya Paşa'dır.

Şeyh Zülfikar Mecidi Tecdîd Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Nasta'lik

Malzeme ve Teknik: Mermer zemin-kabartma

Renk-Dil: Beyaz- Osmanlıca

Metin: خدا عبد المجيد خان مظفر ايله سون يا هو

وزير ندى زيا باشا سبب تعمير اى مهدو

بحمدالله تمام اولدى عبادت خانهء ديل جو

بناي مسجد يورتان ولى دركاه ال بو

بلادى روهادر شيهك .....

نسبده مسلم او غلوندن رفاعى شياشيشخ زلف

غفور حمد ايدوب رمزى دکوب جوهر ايله انجو

ديدى يارب شو حان كاه ذلال نور قيل مملو

¹⁸¹ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 191-192.

Okunuşu:

- 1- Hüdâ Abdülmecid Hân-ı muzaffer eylesün Yâ Hû
- 2- Vezîrinden Ziya Paşa sebep ta'mire ey mehrû
- 3- Bi hamdillâh tamam oldı ibâdethâne-i dil-cû
- 4- Binâ-yı mescid-i Yortan Veli Dergâh-ı Âli bû
- 5- Bilâd-ı Rûha'dır şeyhin.....
- 6- Nesebde Müslim oğlundan Rufâi şeyhi Şeyh Zülfü
- 7- Gafûra hamd idüb Remzi, döküb cevher ile incû
- 8- Didi Yâ Rab şu hankâhı, zülâl-ı nûra kıl memlû 1269 (miladi 1853)

Günümüz Türkçesiyle:

- 1- Tanrı Abdülmecit Han'ı muzaffer eylesün
- 2- Vezirinden Ziya Paşa tamire sebep oldu
- 3- Allah'a şükürler olsun ki gönül açan tapınak tamamlandı
- 4- Bu yüce Yortan Veli Dergâi Mescidinin binası
- 5- Urfa şehridir şeyhin.....
- 6- Nesepe Müslim oğlundan Rufâi şeyhi Şeyh Zülfü
- 7- Çalab'a hamd edip Remzi, inci ile cevher döküp
- 8- Dedi: Ya rab şu hanegâh-ı pür nur ile doldur.

Değerlendirme: Harimin giriş kapısının üzerinde bulunan mermer levha üzerine yazılan kitabenin dıştan ölçüsü; 52 cm en ve 30 cm boya sahip olup dikdörtgene yakın biçimindedir. Dört satır, sekiz mısradan oluşan kitabede satırların arası kartuşlarla çerçevenmiştir. Çukurova'daki Türk İslam eserleriyle alakalı araştırmalar yapan Murat Yüksel ve Nusret Çam, Şeyh Zülfikar Mescidi'nin kitabesinin yağlı boya ile boyanıp berbat edildiğini ifade etmişlerdir. Ancak bizim incelemeyi yaptığımız sırada yazının üzerinde herhangi bir boya olmadığı ve asıl haline tekrar getirildiği gözlemlenmiştir.

Kitabenin Osmanlı Türkçesinde beşinci mısradaki geçen Rûha kelimesi, Urfa'nın eski adıdır.¹⁸² İsmi mescide verilen zât, metinden de anlaşılacağı üzere Urfalı olup tasavvufî bir mezhebin temsilcisi durumundadır. Nitekim mescidin mimari ve dış görünümü, buranın bir dergâh olarak kullanıldığı izlenimini

¹⁸² Murat Yüksel, *a.g.e.*, s. 55.

vermektedir. Yapının tamamına taş renginin hâkim olması da doğu esintisini hissettirmektedir.

Celî nesta'likle yazılmış olan kitabe, Türk nesta'lik ekolünü pek yansıtmamaktadır. Harflerde sıkışıklık ve darlık olması İran nesta'lik ekolünün tesirini göstermektedir. Oysa Türk nesta'lik ekolünde harfler ve kelimeler oldukça yayvan, rahat ve geniş bir görünüme sahiptir.

Fotoğraf 91: Şeyh Zülfikar Mescidi Tecdîd Kitabesi.

Fotoğraf 92: Kitabeden detay.

3.3.7. Yeni Câmii

Bulunduğu Yer: Adana Seyhan ilçesi Kayalıbağ mahallesinde Çakmak caddesi ile Özler caddesinin kesiştiği yerdedir.

Mimari Özellikleri: Giriş kapısının üzerindeki kitabesine göre Abdürrezzak Antakî tarafından 1724 yılında inşa edilmiştir. 27 Şaban 1137 tarihli vakfiyesinde banisinin adı Antakyalı Mustafa oğlu Hacı Abdürrezzak Efendi (el-Hac Abdürrezzak Efendi ibn-i Mustafa el-Antakî) olarak kayıtlıdır. ¹⁸³

Yeni Camii, kibleye paralel iki sahn halinde dört kemer gözlü olarak yapılmış olup her sahn dörder tane kubbe ile örtülmüştür. ¹⁸⁴ Kubbeler Türk usulü kiremitlerle kaplıdır. Caminin güneybatı köşesindeki kapının üzerinde minaresi yer almaktadır. Bu minareye duvar boyunca yerleştirilen bir merdivenle çıkılmaktadır. Anadolu'daki avlu kapısı üstündeki birkaç minareden birisi olan bu minare kısa olmasına rağmen şemsiyeli şerefesi ve gövdesinin dikey zikzak kaval silmelerden oluşmasıyla dikkat çekmektedir. Bu minarenin altındaki kapı da, testere dişlerle donatılan kemeri ve onu üst kısımdan çevreleyen dilimli kuşatma kemeriyle kendisini göstermektedir. ¹⁸⁵ (Fotoğraf, 94)

Kuşatma kemerinin köşebend kısımları ise; iki yanda simetrik biçimde nebâfî tezyînat unsurlarıyla dikkati çekmektedir. Kapının sağ üst kısmında yarım daire veya yelpaze şeklinde bir güneş saati bulunmaktadır. Bu güneş saati uygulamasının Çukurova'da örneğinin tek olduğu söylenmektedir. ¹⁸⁶ (Fotoğraf, 95)

Sade yuvarlak bir nişten ibaret olan mihrabın kavsarası istiridyeye kabuğu şeklinde dilimlenmiş olup, üç parçadan ibaret dilimli bir kemerle onunla organik bir bütünlük azr etmeyecek şekilde taçlandırılmıştır. Mihrap bu haliyle avlunun güneybatı kapısının kopyası durumundadır. Ondan farklı olarak mihrap nişi iki taraftan birer sütunçe ile donatılmıştır. Yine aynı şekilde mihrabın iki yanındaki pencere de dilimli kemerli sathî birer niş içerisine alınmıştır. ¹⁸⁷

¹⁸³ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁸⁴ Yeni Cami 1959'a kadar toplamda iki sahnında 10 kubbe ile örtülüyken 1960'lı yıllarda doğu kısmındaki iki kubbenin yıkılmasıyla kubbe sayısı 8'e düşmüştür. Bknz. Gözde Ramazanoğlu, s. 135.

¹⁸⁵ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 198.

¹⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız; Nusret Çam, *Osmanlı Güneş Saatleri*, Ankara 1990, s. 54.

¹⁸⁷ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 198.

Caminin caddeye bakan güney cephesinde duvara yerleştirilen geometrik ve nebâtî desenlerden oluşturulan kabartma şeklindeki rozetler, yapıya hareketlilik ve estetiklik kazandırmış durumdadır. (Fotoğraf, 93) Yapıda iki kitabe bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; avlunun güneybatı köşesinde bulunan basık kemerin hemen üzerinde yer alan kitabedir. Bu kitabe eserin tarihi hakkında bize bilgi vermektedir. Diğerisi ise; aynı kapının üst kısmında yer alan minarenin gövdesinde bulunan kitabedir. Kitabe, minarenin kitabesi konumunda görünse de Gözde Ramazanoğlu onun buraya sonradan yerleştirilmiş olduğunu iddia etmektedir. Kitabenin minareye ait olduğuna ilişkin hiçbir belirti bulunmadığını söylemektedir.

Yeni Camii İnşa Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk ve Dil: Beyaz- Arapça

Metin:

بسم الله الرحمن الرحيم

وقد وقف بناء هذا الجامع الشريف للفقير

عبد الرزاق الأنطاكي تولدا . ثم توطنا في ادنه في سنة سبع وثلاثين ومائة والف 1137

Okunuşu:

1- Bismillâhirrahmânirrahîm

2- Vekad vüffika binâü hâze'l-câmi's-şerîf lil-fakîr

3- Abdürrezzâk el-Antakî tevelleden. Sümme tevettanâ fi Adana fi seneti seb'a ve selâsîne ve miete ve elf. (h. 1137/ m. 1724)

Türkçesi: Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Muhakkak bu şerefli camiin yapımına Antakya doğumlu olup Adana'yı vatan edinen Hacı Abdürrezzak , bin yüz otuz yedi yılında muvaffak oldu. (m. 1724)

Değerlendirme: Kitabe, üst kısma istiflenen besmeleyle birlikte üç satırdan oluşmaktadır. Alttaki iki satır pahlanmış çerçeve içerisine alınmıştır. Yazıldığı tarihe bakılırsa, yazı dönemin özelliklerini yansıtır düzeydedir. Birtakım bozukluklar

dışında celî sülüsün olgun bir örneğiyle karşı karşıya bulunmaktayız. Ancak genel olarak bakıldığında yazının istifinde karmaşıklık ve düzensizlik söz konusudur. Bu düzensizlik özellikle istif dağılımındadır. Son satırın sonunda tarih kısmında üst üste bir sıkışıklık mevcuttur. Yazının diğer kısımlarında bu sıkışıklığı görmemekteyiz. Bu sıkışıklık satır çizgisini bile aşmış durumdadır. Bilindiği üzere gelişmiş bir celî sülüsün kıstaslarından biri de; yazının çerçevesinin net ve düzgün olmasıdır. Bu bakımdan yazı, harf anatomileri itibarıyla gelişmiş, ancak istif yönünden eksikliklerin olduğunu söyleyebiliriz. (Fotoğraf, 97)

Harf noktaları, cezmler, şeddeler, harekeler, ve uzatma işaretlerine çoğunlukla yer verilmiştir. Yazıda özellikle çok sayıda şeddeler göze çarpmaktadır. Bunlar, yazının okunma güçlüğünü ortadan kaldırmaktadır. Harekelerin çok sayıda kullanılması, istifin daha kalabalık görünmesini sağlamaktadır. Bundan dolayı yazı, çok ferah görünmemektedir. Harflerin etrafını çevreleyen koyu renkteki tahrirler yazının okunuşunu kolaylaştırmaktadır. Tirfil, tırnak ve mühmel işaretler kullanılmamıştır. Bazı harfler keşîdeli yazılarak yazıya hareketlilik kazandırılmıştır.

Yeni Camii inşa kitabesi dıştan 35 cm boy, 60 cm enine sahiptir. Kitabenin kalem kalınlığı ise; 7 mm.dir.

Yeni Camii Minare Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî sülüs

Malzeme ve Teknik : Taş- kabartma

Renk ve Dil: Gri – Arapça

Metin: صاحب الخيرات

على بشه بن عبد الله

سنة 1142

Okunuşu:

1-Sahibu'l Hayrât

2- Ali Beşe bin Abdullah

3- Sene 1142 (m. 1729)

Değerlendirme: Yazı iki satır halinde celf sülüsle yazılmış olup döneminin özelliklerini yansıtmamaktadır. Gayet bozuk bir sülüsle çalاکalem yazılmış gibidir. Özellikle صاحب kelimesindeki elif'in sad'a birleşimi ve ح harfi celf sülüste hiç yer almayan bir üslupta yazılmıştır. Taş plaka olduğundan aşınmalar da mevcuttur. Hareke ve diğer işaretler hiç kullanılmamıştır. Allah lafzı da ölçülerine uygun yazılmamıştır. Kitabe üst ve yan kısımlardan kırılmış vaziyettedir.

Yeni Camii minare kitabesinin dıştan ölçüsü, 60 cm en, 20 cm boydan oluşmaktadır. Kalem kalınlığı ise 10 mm.'dir. (Fotoğraf, 98)

Fotoğraf 93: Yeni Camii kuzey cepheden görünüm.

Fotoğraf 94: Yeni Camii kuzey giriş avlu kapısı.

Fotoğraf 95: Yeni Camii kapı girişinde bulunan güneş saati.

Fotoğraf 96: Yeni Camii minare.

Fotoğraf 97: Yeni Camii inşa kitabesi.

Fotoğraf 98: Yeni Camii minare kitabesi.

3.3.8. Yeşil Mescit

Bulunduğu Yer: Adana ili merkez Seyhan ilçesi Tepebağ mahallesi, Avukat Turhan Arın sokak no: 10'dadır.

Mimari Özellikleri: Kayıtlarda Gencîzâdeler tarafından 1746-1748 yılları arasında inşâ ettirildiği belirtilmektedir. Kubbesini kaplayan kiremitlerin yeşil olması nedeniyle Yeşil Mescit olarak anılmaktadır.¹⁸⁸ Kitabe içeriğinde ise mescidin bânisinin Hacı Mahmud adındaki zât olduğu görülmektedir. Muhtemelen bu zât, Adana'da hâlâ yaşamakta olan Gencîzâdeler ailesine mensup birisidir. Güney cephedeki kitabede inşâ tarihi 1747 olarak verilmişken, mescidin kuzey duvarında pencerenin yanındaki kitabede tarih 1752'yi göstermektedir. Bu tarihler bize caminin inşasına başlama ve bitiş zamanlarını vermektedir.

Mescit bir harim ile, yolun engebeli durumuna uygun olarak biraz asimetrik görünen bir son cemaat yerinden meydana gelmektedir. Her kenarı yaklaşık 7.50 m. ölçüsündeki¹⁸⁹ kare plan üzerine kübik bir şekilde yükselen gövdenin köşeleri pahlanarak kubbe oturtulmak suretiyle eser bir ölçüde Akça Mescit'e ve Sekçuklu türbelerine benzetilmiştir.¹⁹⁰

Mescit, engebeli bir araziye oturduğu için alt katta bir bodrum katı oluşmuştur. Mescidin toplamda sekiz adet kemerli penceresi vardır. Bu pencerelerden güneydeki sağ ve doğu cephedeki orta pencere gayet tezyîni unsurlar açısından zengindir. Bu iki pencere, örneklerini Selçuklu, Memluklu ve Beylikler Devri Anadolu Türk mimarisinde görebileceğimiz zengin süslemelerle bezenmiştir. Yivli örme sütunçeler, mukarnaslar, dilimli kemerler ve nebâti tezyînatla yapının dış cephesine estetik ve hareketlilik kazandırarak dikkatleri çekmişlerdir.

Mescidin küçük avlusu, yüksekçe bir duvarla sıralanmaktadır. Avluya girişi sağlayan basık kemerli küçük kapının üzerindeki mukarnas işlemeli çerçevenin

¹⁸⁸ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁸⁹ Gözde Ramazanoğlu bu ölçüyü 9,5 m olarak vermiştir.

¹⁹⁰ Nusret Çam, *a.g.e.*, s.203.

yarım kalmış görüntüsü, burasının kitâbe yuvası olduğu, kitabeyle birlikte çerçevenin alt kenarını oluşturan parçanın kaybolduğu izlenimini uyandırır. ¹⁹¹

Nitekim avlu kapısındaki bu kitâbe, yeşil mescitin medrese kısmına aittir. Kitâbe günümüze ulaşamayan eserler arasındadır. Ancak metni kayıtlarda mevcuttur.

Adana Yeşil Mescit, sâde plânına ve mütevazi mimarisine rağmen, tezyînat anlayışıyla inşa edildiği devrin yüzlerce yıl gerisindeki motif birikimini ve sanat anlayışını takdim etmesi ile önemli bir eserdir. Eser gerçekten de, İstanbul'da barok mimârînin yavaş yavaş girmeye başladığı bir sırada, Artuklu, Memluklu ve Sekçuklu sanatlarından meydana gelen bir armoniyi takdim etmektedir. ¹⁹²

Yeşil Mescit'te iki tane kitabe bulunmaktadır. Birisi mescidin güney cephesinde, diğeri ise kuzey cephesinde yer almaktadır.

Yeşil Mescit Güney Cephedeki Kitabe

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Nesta'lik

Malzeme Ve Teknik: Taş - Kabartma

Renk-Dil: Taş Rengi – Osmanlıca

Metin:

بنی معبود حاجی محمود

ره حق زیر و سن ویردنی

اولدی سعدی نه مصنئ تاریخ

مسجده مؤمن و ذکر کیردی

Okunuşu:

1- Bâni'i ma'bed Hacı Mahmud

2- Reh-i Hakk'a zirvesin virdi

¹⁹¹ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 137-138.

¹⁹² Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 203.

- 3- Oldı Sa'di ne musannâ târih
- 4- “Mescide mü'min ü zâkir girdi” 1160 (m. 1747)

Türkçesi:

- 1- Mabedin banisi Hacı Mahmud
- 2- Allah yolunda vereceğinin azamisini verdi
- 3- Ne sanatlı bir tarih oldu ey Sâdi
- 4- Mescide mümin ve zikir ehli girdi.

Değerlendirme: Kitabe iki satır, dört mısra halinde celi nesta'likle yazılmış, her bir mısra uçlarda dilimlenen kartuşlar içerisine alınmıştır. Hem dış cephede bulunması, hem üzerinde herhangi bir sundurmanın olmaması hem de kitabenin direkt olarak küfeki taşın üzerine yazılması, adeta yazının bozulmasına zemin hazırlamıştır. Kitabenin birçok yerinde harf anatomisinde aşınmalar meydana gelmiştir. Mescidin yokuş yukarı bir vaziyette bina edilmesi güney cephedeki kitabenin oldukça yukarıda kalmasına sebep olmuştur. Çok yüksekte olması sebebiyle bizden önceki araştırmacılar kitabenin ölçüsünü alamamışlardır. Aldığımız ölçüye göre; kitabe dıştan 1.25 boy ve 32 cm ene sahiptir. Kalem kalınlığı ise yaklaşık olarak 8-9 mm'dir. Yazının miladi 1752 tarihli olması henüz tam anlamıyla bir Türk nestalik ekolünün kurulmadığını bize hatırlatmaktadır. Zira Türk nesta'lik ekolünün kuruluşu h. 1215 m. 1800¹⁹³ yılından itibaren devreye girmektedir. Dolayısıyla yazımızın tahlili İmad tesirinde oluşan İran ekollü nesta'lik yazı çerçevesinde ele alınmalıdır.

İran nesta'likinin en bariz özelliği olan harflerin sıkışık ve dar biçimde yazılması hususu buradaki yazıda mevcuttur. Harfler eğri ve hafif sağdan sola kayar vaziyettedir. Harflerdeki bu eğri görünümün yanı sıra harflerin aşağıya uzar; vaziyette yazılması muallakta yani askıda kalan yazı şekillerini meydana getirmiştir. Hülâsa; yazı İran nesta'lik üslubunun bir numunesini oluşturur.

---

¹⁹³ Ali Alparslan, *a.g.e.*, s. 241.

Yeşil Mescit harim girişi kuzey cephedeki kitabe

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Nasta'lik

Malzeme ve Teknik: Taş-kabartma

Renk ve Dil: Taş rengi

Metin:

تعال الله نه زيبا معبد باكره مسعود

جماعتله مزین ایلیه هر روز شب معبود

حدا بانسنی هر دم عید ناعل مقصود

قضالردن امین اوله بهشت اوله آن موعود

خطیبه بویلله مقبول مسلم بر دوشر تاریخ

..... مزین ایله سون مولانه

Okunuşu:

1- Teâlallah ne zîbâ ma'bed-i pâkize-i mes'ûd

2- Cemaatle müzeyyen eyleye her rûz-u şeb ma'bûd

3- Hüdâ bânisini her dem îde nâil-i maksûd

4- Kazalardan emin ola, Behişt ola ânâ mev'ud

5- Hâtibâ, böyle makbul müselleme bir düşer tarih

6- Müzeyyen eylesün Mevlâ ne.....

Türkçesi:

- 1- Allah'ın (izniyle) ne güzel, ne temiz ve asude bir mescit oldu
- 2- Allah onu cemaatle şenlendire her gece ve gündüz
- 3- Hüdâ bânisini her zaman maksatlarına eriştire
- 4- Kazalardan emîn ola vaadedilen yer cennet ola
- 5- Ey Hatîb, böyle makbul ve doğru bir tarih düştü
- 6- Mevlâ müzeyyen eylesin ne.....

Değerlendirme: Kitabe, üçerli mısradan oluşmuş, iki satır halinde yazılmıştır. Her bir mısra mescidin güney cephesindeki kitâbede olduğu gibi uçta dilimli kartuşlar içersine alınmıştır. Taş malzeme olduğundan kitabe, aşınmış ve zor okunur hale gelmiştir. Yaptıran kişiye övgü ve dua içerikli şiirden oluşan kitabe, celî nesta'likle yazılmıştır. Celî nesta'likle yazılan kitâbelerin çoğunun Osmanlıca veya Farsça şiirlerden oluştuğunu daha önce söylemiştik. Bu kitabenin içeriği de bu şekilde oluşturulmuştur.

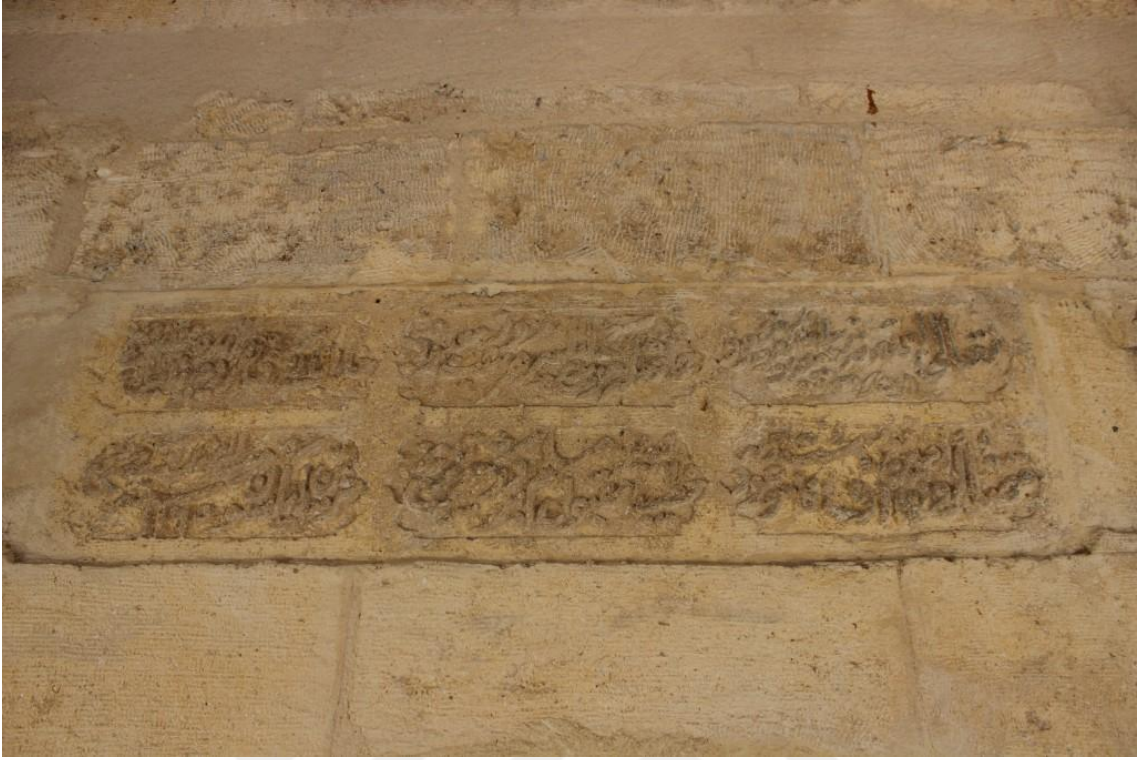
Kitabenin dıştan ölçüsü; 1.35 cm en ve 32 cm boydan oluşmaktadır. Kalem kalınlığı ise; 7-8 cm'dir. Yazı genel olarak girift yazılmıştır. Harflerin giriftliği ve içlerin dar yazılması İran nesta'lik ekolünün özelliklerini bize göstermektedir. Türk nesta'likindeki genişlik ve ferahlık burada görülmemektedir. Yazı sola doğru akışkanlık gösterse de yakından bakıldığında eğim ve meyilin oldukça az verilmiş olduğu görülür. Yani meyilin neredeyse hiç olmaması nedeniyle harfler askıda kalmış vaziyette görünmektedir.

Fotoğraf 99: Yeşil Mescit güneydoğu cepheden görünüm.

Fotoğraf 100: Yeşil Mescid avlu girişi.

Fotoğraf 101: Yeşil Mescit harim kuzey cephede bulunan kitabe.

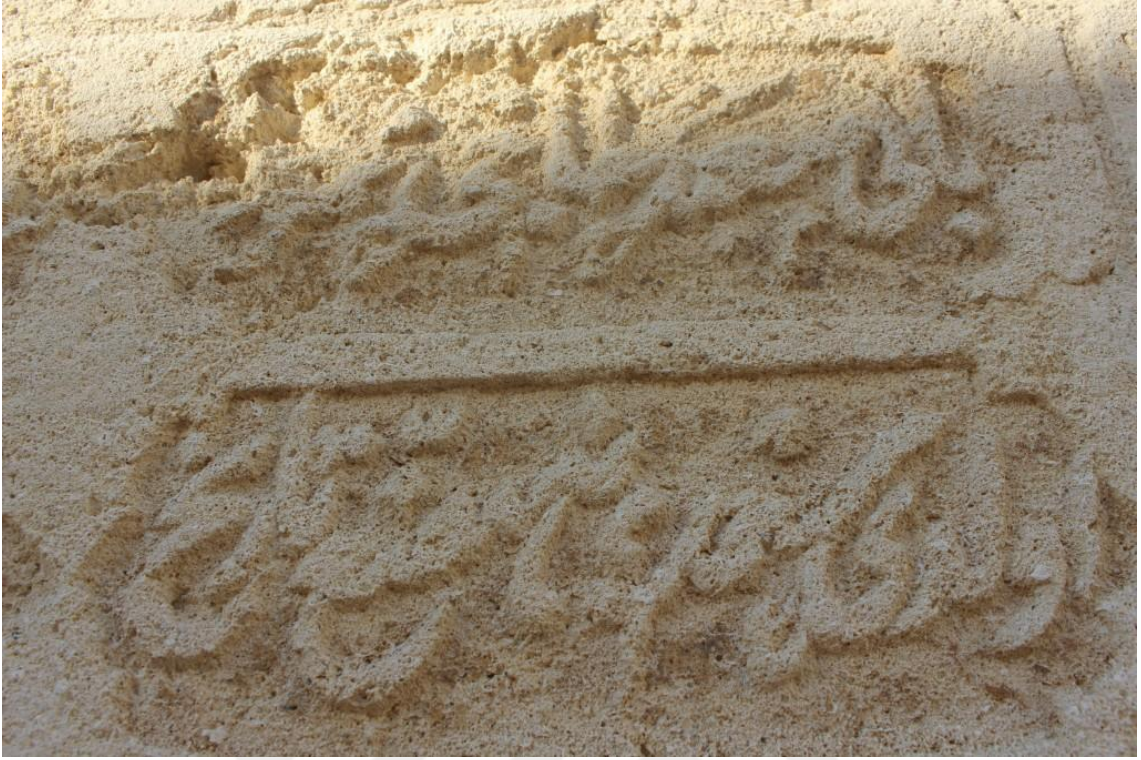
Fotoğraf 102: Kitabenin sağında bulunan satırlardan detay.

Fotoğraf 103: Kitabenin orta kısmındaki satırlardan detay.

Fotoğraf 104: Yeşil Mescit güney cephe. (Pencerenin sol tarafında kitabe ve sağında kabara)

Fotoğraf 105: Kitabenin sağı.

Fotoğraf 106: Kitabenin sol kısmı.

3.4. Mektepler ve Medreseler

3.4.1. Eski Askerî Rüşdiye (Kız Lisesi)

Bulunduğu Yer: Adana merkez Seyhan ilçesine bağlı Türkocağı Mahallesi'nde, Seyhan nehrinin batı sahilinde, Taşköprü'nün biraz güneyinde bulunan binadır.

Mimarisi: Sultan Abdülhamid (s.1876-1909 m.) zamanında Adana valisi Abidin Paşa tarafından Askerî Rüşdiye (askerî ortaokul) olarak, h. 1300 (m. 1882) yılında yaptırılmıştır.¹⁹⁴ Eskiden yalı biçiminde, yani Seyhan nehrinin kıyısında bulunurken, kıyının doldurulması nedeniyle içeride kalmıştır. Dikdörtgenler prizması formunda, üç katlı bir yapıdan müteşekkildir. Giriş cephesinin ortasında yer alan, ince sütunlara oturan kemerlerle taşınan büyük bir çıkıntı, prizmatik formun katı görünüşüne hareket vermektedir. Ampir üslup taşıyan yapı, zarif kat silmeleriyle, kemerli ve söveli büyük pencereleriyle dengeli mimari özelliklere sahiptir. Kesme taşla inşa edilmesi, ön cephenin ortasındaki sütunlu çıkma, binanın altına basık bir bodrum katı eklenerek zeminden yükseltilmesi, giriş kapısına ulaşan büyük merdivenler, binaya anıtsal görünüş kazandırmak için özellikle yapılmıştır.¹⁹⁵

Ana kapıdan içeriye girildiğinde, "T" planlı, yüksek tavanlı, ferah bir holle ve tam karşıdaki büyük merdivenlerle karşılaşılır. Kat planı, holün çevresine sıralanan odalarla meydana gelir. Üst katta yine ortadaki geniş hole açılan odalar yer alır. Binanın arka cephesinde, yani Seyhan nehri tarafında, tali bir kapısı daha vardır.

Askerî Rüşdiye İnşâ Kitabesi

Hattat: Vehbî

Yazı Çeşidi: Celî Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil: Gri- Osmanlı Türkçesi

¹⁹⁴ Murat Yüksel, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁹⁵ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 216.

Metin:

بادشاه عثمانيان الغازى عبد الحميد خان ثانينك عصر همايونلرنده اظنه ولايتى والى عاليسى
 عابدين باشا حضرتلرينك ابقاى نامنه هر برى برر علامت باهره اولان آثار خيريه يى وجوده
 كتيرن همم عليه ترقى پروانه سى و بولنه بلين بعض قار شلوقلردن ماعدا ولايت اهاليسنك
 معاونت كليء نقدية سيله اشبو بناى على مكتب رشدى عسكرى نامنه انشا اولنمشدر
 تاريخ عربى سنه 1300 تاريخ رومى سنه 1299 وهبى

Okunuşu:

1-Pâdişâh-ı Osmâniyân el-Gazi Abdülhamid Hân-ı Sâni'nin asr-ı
 hümâyunlarında Adana vilâyeti vâlî-i âlisi

2-Abidin Paşa Hazretlerinin, ibkâ-yı nâmına her biri birer alâmet-i bâhire olan
 âsâr-ı Hayrîyeyi vücûda,

3-getiren himem-i âliye-i terakkî perverânesi ve bulunabilen bazı
 karşılıklardan mâadâ vilâyet ahâlisinin

4-muâvenet-i külliye-i nakdîyesiyle işbu binâ-yı, âlî Mekteb-i Rüşdî-yi
 Askerî namına inşa olunmuşdur.

5-Târîh-i Arabî : sene 1300; Târîh-i Rûmî: sene 1299, Vehbî. (miladi 1882)

Günümüz Türkçesiyle:

1-Osmanlıların padişahı Gazi İkinci Abdülhamid'in mübarek devrinde Adana
 vilâyetinin yüce vâlisi

2-Abidin Paşa Hazretlerinin nâmını bâki kılmak için her biri birer muhteşem
 alâmet olan hayrat eserlerini vücuda

3-getiren, yüce terakkiperverliğinin himmetlerinden ve bulunabilen diğer bazı
 karşılıklardan başka vilâyet ahalisinin

4-külliyyetli miktardaki nakdî yardımlarıyla işbu Yüce bina, Askerî Rüşdiye binası olarak inşa olunmuştur.

5-Hicrî 1300, Rûmî 1299 senesi. Vehbî.

Değerlendirme: Giriş kapısının kemeri üzerinde bulunan kitabe mermer üzerine beş satırdan oluşan celi sülüs yazıyla yazılmıştır. Yazı; 88 x 48 cm boylarında dikdörtgen bir form içinde her bir satır çerçeve içine alınmak suretiyle yazılmıştır. İlk dört satırda hiçbir tezyini motif bulunmamakla birlikte son satırda tarihin ve ketebe kaydının bulunduğu kısımda hicri ve rumi tarihlerin arasına alınan tezyini motifler dikkat çekmektedir. Bu son satırda adı geçen kişi ise; Adana'da bu yıllarda yaşamış olan Vehbî isminde yazıyı yazan hakkâk olarak bilinmektedir.

Miladi 1882 yılında yazılmış olan bu yazı, celi sülüsün kemal devrini tamamladığı sırada bu tekâmüle uygun olarak yazılmıştır. Askerî Rüşdiye binasının, Sultan Abdulhamit Han (slt. 1876-1909 M.) döneminde Adana valisi Abidin Paşa tarafından yaptırılmış olması da kitabenin yazımına hassaten özen gösterildiği anlaşılmaktadır.

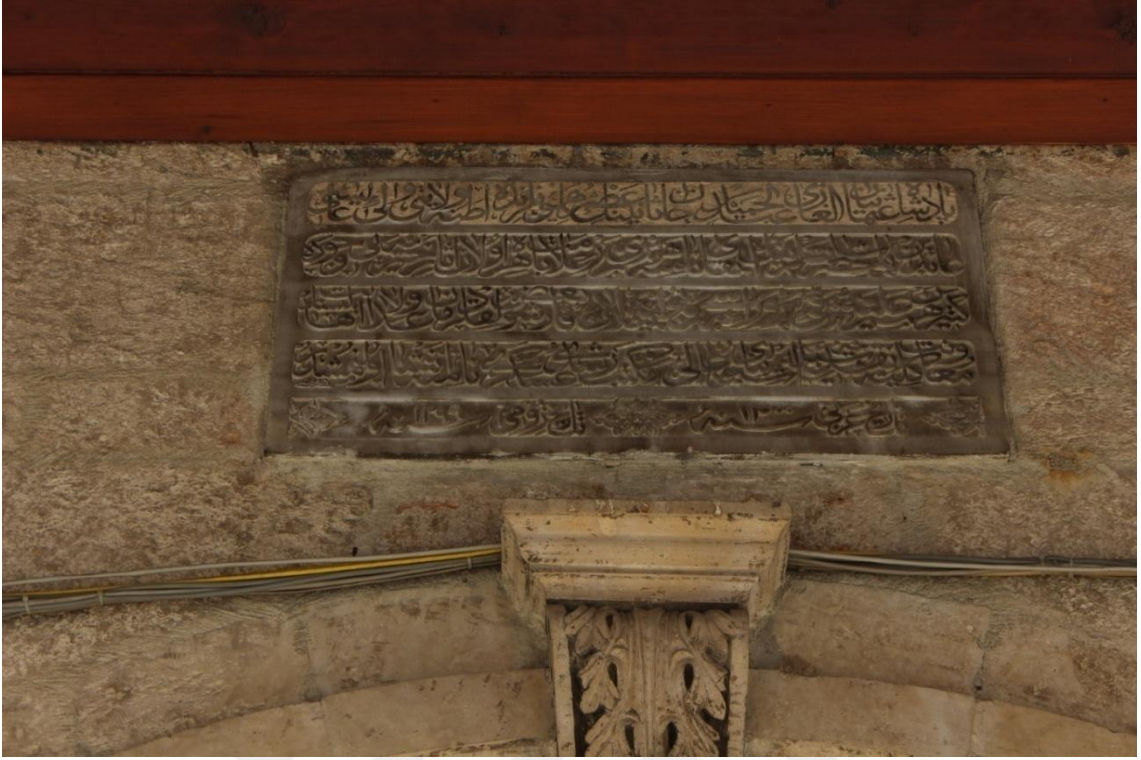
Fotoğraf 107: Askeri Rüşdiye ön cephe.

Fotoğraf 108: Askeri Rüşdiye yan cephe görünümü.

Fotoğraf 109: Askeri Rüşdiye.

Fotoğraf 110: Askeri Rüşdiye İnşa Kitabesi.

Fotoğraf 111: Rüşdiye kitabe detay.

3.5. eşmeler ve Köprüler

3.5.1. Taş Köprü (M.S. 350)

Bulunduğu Yer: Adana şehir merkezinde Ulu Cami mahallesi ile doğuda Karşıyaka mahallesini bağlar vaziyette Seyhan nehri üzerindedir.

Mimarisi: Dünyanın halen kullanılmakta olan en eski köprüsü olduğu kabul edilmektedir. Köprü oldukça sağlam ve iyi bir mühendislikle yapılmıştır. Köprü, trafiğe açık olduğu zamanlarda 20. Yüzyılın büyük kara taşımacılığı araçlarının bile geçmesinde zarar görmemiştir. Bütün hayrat kullanıma rağmen sağlam durumda olması köprünün gerçek bir mühendislik şaheseri olduğunu kanıtlar.¹⁹⁶

Eserin dönemi, m. 380'ler olduğu tahmin edilmektedir. Bizans imparatoru Justinianus (527-565) tarafından ırmağın yatağı değiştirilmek suretiyle büyük ölçüde tamir edildiği anlaşılmaktadır. Kitabelerine göre eser en son Osmanlı sultanları I. Abdulhamit ve II. Abdulhamit tarafından tamir ettirilmiştir. Eserin ilk mimarı, Adana Müzesi'ndeki Latince yazılı bir kitabenin Alman Arkeolog Schinder tarafından okunmasına göre eserin mimarı Auxentius isminde Romalı bir mimardır.¹⁹⁷

Taş köprü, farklı tarihlerde çeşitli onarımlardan geçmiştir. Osmanlı dönemindeki ilk büyük onarım ise 1847'de Sultan Abdülmecid zamanında yapılmış ve köprünün iki başına büyük kitabeler yerleştirilmiştir.¹⁹⁸ 310 m. uzunluğunda ve 13 m. yüksekliğinde¹⁹⁹ olduğu bilinen eser, esasen 21 gözlü olarak yapılmış ise de ikisinin dolması sebebiyle bugün 19 kemer açıktadır. Tamamen kesme taşlardan inşa edilen bu kemer gözlerinin hepsi eşit olmayıp ortadakiler daha geniş ve yüksektir. Önceden yuvarlak yapıda olduğu tahmin edilen kemerlerin İslami devirden kalan onarımlarda uçlarının sivri yapıda olduğu gözlemlenmektedir.²⁰⁰

¹⁹⁶ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁹⁷ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 241.

¹⁹⁸ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 118-119.

¹⁹⁹ Verilen bu ölçü rakamları, Gözde Ramazanoğlu'nda 300 m. uzunluk, 10 m. yükseklik olarak belirtilmiştir. s. 119.

²⁰⁰ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 242.

Taş Köprü Kitabeleri**I-Abdülmeçid'in Birinci Kitabesi (h.1263 / m. 1847)****Hattat:** Bilinmiyor**Yazı Çeşidi:** Celî nesta'lik**Malzeme ve Teknik:** Mermer zemin üzerine oyma tekniği**Renk:** Beyaz**Dil:** Osmanlı Türkçesi**Metin:** عذب الفرات ينبوع فيض سلطنت

سلطان بحرین جهان شوکتلو خان عبد المجید

دھر ذلال لطفنی سجون وش قلدی روان

طوتدی جهانی سوبسو سیرابی فیض امیر

ادنهده جسرکبیر محتاج تعمیر اولدو یغین

کشف ایلیوب تجدید بنی امر ایتدی اولشاه فرید

تجدید اولندی سایه لطفنده اول جسر قدیم

بو خیر خاقانی ایله اولدی اهالی مستفید

طاق بنای شوکت جون برج ابی تاابد

طورد قجه اولسون جو شش انهار اقبالی مزید

جوهر کش تحسیندر زیور بو تاریخ بنم 1263

عبد المجید خان قیلدی بو جسری رصانتله جدید

Okunuşu:

1-Azbu'l Fırat-ı mekramet, yenbû-ı feyz-i saltanat

2-Sultân-ı bahreyn-i cihân şevketlü Hân Abdülmeçid

3-Dehre zülâl-i lutfini Seyhûn-veş kıldı revân

4-Tutdı cihân-ı sûbesû sîrâbi-i feyz-i ümid

5-Adana'da Cısr-i Kebir muhtâc-ı ta'mir oldığın

6-Keşk eyleyüb tecdîdini emr itdi ol şâh-ı ferid

7-Tecdîd olundu sâye-i lutfunda ol Cısr-i Kadim

8-Bu hayr-ı Hakani ile oldı ahali müstefid

9-Tak-ı binay-ı şevketi çün burc-ı âbı tâ ebed

10-Turdukça olsun cuşîş-i enharı ikbal-i mezid

11-Cevher-keş-i tahsindir Ziver bu tarih benim 1263

12-Abdülmeçid Han kıldı bu cısr-i rasanetle tecdid

Türkçe anlamı:

Saltanat feyzinin kaynağı, cömertlik nehrinin pınarı
 Cihanın iki denizinin sultanı şevketli Abdülmecit Han
 Zamana lütuf suyunu Ceyhan gibi kıldı revan
 Ümit feyzinin seli cihanın her tarafını tuttu
 Adana'da Büyük Köprü'nün tamire muhtac olduğunu
 Keşf eyleyip yenilenmesini emretti o eşsiz şah
 Yenilendi (padişahın) lütufları sayesinde o eski Köprü
 Bu hakanlık yardımı ile ahali faydalandı
 Sonsuzluk suyunun burcu olan muhteşem bina kapısı
 Nehirlerin akışı devam ettikçe ikbâli uzadıkça uzasın
 Cevher misali güzeldir ziver bu benim tarihim m. 1847
 Abdülmecid Han bu köprüyü sağlam bir şekilde tamir etti.

Değerlendirme: Kitabe; 110 x 57 cm. boyunda celî nesta'lik hatla, ikişer sıra halinde toplamda altı satır olarak yazılmıştır. Kitabenin üst kısmında taç biçiminde zengin bir bitkisel tezyinat yer almaktadır. Bu tezyinatın tam ortasında Taş köprüyü tamir ettiren Abdülmecid'in tuğrası bulunmaktadır. Nusret Çam, kitabenin bu taç kısmını şu şekilde tanımlamaktadır: *“Bu süsleme ortasında Abdülmecid'in tuğrası bulunan beyzî bir çelengin üstünü süsleyen ışın demetinden ve iki tarafa simetrik olarak yerleştirilen ampir üslubundaki bereket boynuzundan çıkan kıvrımlı kenger yapraklarından ve rozetten teşekkül etmektedir.”*²⁰¹ Abdülmecid'in tuğrasının metni ise; **“Abdülmecid Hân İbni Mahmûd el-muzaffer dâimâ”** dır.

Yazı 19. Yüzyıl celî nesta'lik yazının özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak bakıldığında dikkati çeken en önemli hususlardan biri; kelimelerin ve harflerin arasının rahat ve seyrek olmasıdır. Zaten Türk nesta'lik'inin belirgin özelliği, İran nesta'likinin aksine sıkışıklıkların olmamasıdır. Bir diğer husus; çok sayıda keşidelere yer verilmesi ve harflerin yayvan olmasıdır. Bu özellik de yazının akışkan, bakıldığında gözü yormayan bir yapısının olmasını sağlamıştır. Celi nesta'likte bilindiği üzere hareke kullanılmaz. Söz konusu kitabede de harenin

²⁰¹ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 242.

kullanılmadığını görmekteyiz. Yalnızca uzatma işareti beşinci satırın ortasına doğru **آبى** kelimesinde kullanılmıştır. Noktalı harflerin noktaları da konulmuştur.

Sin ve şın harflerinin dişleri birkaç yerde yapılmayıp keşideli bir biçimde yazılmıştır. Yazıya genişlik ve yayvanlık özelliğini veren de bu keşidelerdir. Bu harflerin dışında keşideli biçimde yazılan harfler de vardır.

Celi nesta'lik İran menşeli yazıdır. Ancak Türk hattatlar İranlı Hattat İmad'ın yolunu takip ederek türk zevkine ve estetiğine uygun düşen en güzel harflerini intihâb etmiş, bu harflere biraz ferahlık vererek uzunluk/genişlik kazandırmıştır. Harflerin ölçüsüne riayet etmişler, aynı harfi bir başka kelimedede de aynı ölçüyle yazmaya özen göstermişlerdir. Mesela nun harfinin üç noktayı bulan ölçüsü bir metnin içinde hep aynı ölçüyle yazılmıştır. Kitabede bulunan “nun” harflerine dikkatle bakıldığında sözünü ettiğimiz özellik tahlilimizdeki karşılığını bulacaktır. Elif'lerin boyları da yazıldığı kalemin ölçüsüyle üç noktayı bulmaktadır.²⁰² Vav, dal ve ra harflerinin uç kısımları genellikle incelererek bitmiştir. Bu şekilde bitmesi, yazıya incelik ve estetik bir görünüm kazandırmıştır.

İstif ve karakter itibariyle yazı bir bütünlük içerisindedir. Yani, sonradan parçaların eklenmesi veya yazının birden fazla kişiye ait olma gibi bir özelliği bulunmamaktadır. Yazıyı mermere geçiren ustanın tek, yazan hattatın da tek bir kişi olduğuna kanaat getirilmektedir. İstif, düzenli bir dağılım göstermektedir. Satıra sığdırma endişesinden doğan satır sonlarında genel olarak rastlanan sıkışıklık söz konusu değildir.

Yazının tarih kaydı, alışıla gelmeyen bir özellik olarak en sondan bir önceki satırın sonuna eklenmiştir.

II- Abdülmecid'in İkinci Kitabesi (h. 1263 / m. 1847)

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Nesta'lik

Malzeme ve Teknik: Mermer zemin üzerine oyma tekniği

²⁰² Nokta, hat sanatında kalem kalınlığı ölçüsüdür.

Renk-Dil: Beyaz- Osmanlı Türkçesi

Metin:

نهر روان معدلت اولديغنى قيلدى عيان
 عبدالمجيد خانى ايدوب حق أب روى مؤمنين
 يردن كوكه دك عالمى غرق ايتمه دريائي جود
 دينسه سزادر عهدينه فيض سماوات و زمين
 قالمش ايدى ادنةنك كوبريسى جوق موت خراب
 يابلدى فرمان ايديجك بنيانى اولدى بك رصين
 معمار فيض رفعتى فيلسون الهى تا ابد
 طاق بلند شوكتن بنيان افلاكه قرين
 زيوريل كللك كوزندن اقدى بر تاريخ باق
 سلطان بحرين ايلدى اباد بو جسرى متين

Okunuşu:

- 1-Nehr-i revân-ı ma'delet olduğunu kıldı ayân
- 2-Abdülmeçid Hân'ı idüb Hakk âb-ı rûy-i mü'minîn
- 3-Yerden göge dek âlemi gark etmede deryâ-yı cûd
- 4-Dinse sezâdır ahdine feyz-i semâvât ü zemîn
- 5-Kalmış idi Adana'nın köprüsü çok mevt-i harab
- 6-Yapıldı ferman idicek bünyâî oldu pek rasîn
- 7-Mimâr-ı feyz-i rif'ati kılsûn İlâhi tâ ebed
- 8-Tâk-ı bülend-i şevketin, bünyân-ı eflâke karîn
- 9-Ziver yel-i kiklin gözinden akdı bir tarih bak
- 10-Sultân-ı bahreyn eyledi âbâd bu cisri, metîn

Günümüz Türkçesiyle:

- 1-Halk akan nehrin düzensizliğini dile getirmişti
- 2-Allah, Abdülmeçid Han'ı müminlerin yüz akı etmişti
- 3-Yerden göge kadar Âlemi yutmadaydı başıbozuk nehir
- 4-Yerin ve göklerin bereketi üzerine denilse doğrudur
- 5-Kalmış idi Adana'nın köprüsü çok zamandır harap
- 6-Ferman buyurunca yapıldı, binası oldu pek metin
- 7-Allah, bereket ve yücelik mimarını sonsuz eylesin
- 8-Muhteşem yüce kapısının mimarisi göklere yakın

9-Ziver, ...gözünden bir tarih aktı, bak

10-İki denizin sultanı abat eyledi bu köprüyü metin

1263 (m. 1847)

Değerlendirme:

Kitabe 114 x 57 cm. boyutlarında mermer zemin üzerine beş satır on mısra halinde celi nesta'lik yazıyla yazılmıştır. Yazı, Taş Köprü'nün birinci kitabesiyle aynı tarihi paylaşmaktadır. Yazı tarzı ve istifi olarak da birbirine çok benzemektedir. Ancak bu ikinci kitabenin sözleri, son satırda adı geçen Şair Ziver Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Kitabenin baş kısmında yine aynı şekilde mermer işçiliğinin tezeyinatı içinde bir arma ve ortasında Sultan Abdülmecid'in tuğrası yer almaktadır.

Yazı istif ve üslup olarak 19. Yüzyıl celi nesta'lik yazısının genel özelliklerini taşımaktadır. Taş Köprü'nün birinci kitabesindeki değerlendirmenin aynısı bu yazı için de geçerlidir.

III- Taş Köprü Üçüncü Tamir Kitabesi (h. 1286 / m. 1878-79)

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Nesta'lik

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil: Beyaz – Osmanlı Türkçesi

Metin:

شهنشاه جهان عبد الحميدك دور عدلنده
مقرر در بو ملكك هر طرفده فيض و عمرانى
ضيا باشا على همتك بو خير والاسى
جهانده اكديرر تعظيم ايله نام جهانبانى
او والى همم برداز اقدام ايتدى تعميره
خرابه ماعل اولمشكن بو جسرك جمله ارکانى
ديدى اتمامنه مكتوبجى ناظم جوهرين تاريخ
ضيا باشا يكدن يابدى زيبا حسر سيهانى

1296

Okunuşu:

1-Şehenşâh-ı cihân Abdülhamid'in devr-i adlinde

2-Mukarrerdir, bu mülkin her tarafda feyz u umrânı

3-Ziyâ Pâşâ-yı âlî himmetin bu hayr-ı vâlâsı

- 4-Cihanda andırır ta'zim ile nâm-ı cihân-bânı
 5-O vâlî-i himem-perdâz ikdâm itdi ta'mire
 6-Harâba mâil olmuşken bu cisrin cümle erkânı
 7-Didi itmâmına Mektupcu Nâzım cevherîn târih
 8-Ziyâ Paşa yeniden yaptı zîba cısır-i Seyhân-ı
 Sene 1296 (m. 1878-79)

Günümüz Türkçesiyle:

- 1-Cihan padişahı Abdülhamid'in adaletli devrinde
 2-Bu devletin her yana bereket ve medeniyet götürmesi haklıdır
 3-Ziya Paşa'nın bu yüksek köprüye yüce himmeti
 4-Cihanda tazimle andırır cihanın koruyuculuğunu
 5-O himmet sever vâlî çaba gösterdi tamire
 6-Harabe yüz tutmuş iken bu köprünün her tarafı
 7-Mektupçu Nâzım dedi cevher ile tarihini
 8-Ziya Paşa yeniden yaptı Seyhan köprüsünü
 Sene h.1296/m.1878-79

Değerlendirme: 65 x 149 cm. boyutlarında iki parçadan oluşan mermer üzerine celi nesta'lik yazıyla sekiz satır halinde yazılmıştır. Kitabede Taş Köprü'nün Sultan Abdülmahid (slt. 1876-1909 M.) zamanında, Adana valisiyken şair Ziya Paşa tarafından onarıldığı ifade edilmektedir. Kitabenin metnini yazan kişi ise; yazıda adı geçen Mektupçu Nâzım'dır.

Yazıya ilk bakıldığında dikkati çeken husus; keşidelerin fazlaca kullanılarak ferah ve hareketli bir görünüme sahip olduğudur. Türk nesta'lik ekolünün özelliklerini ihtiva etmektedir.

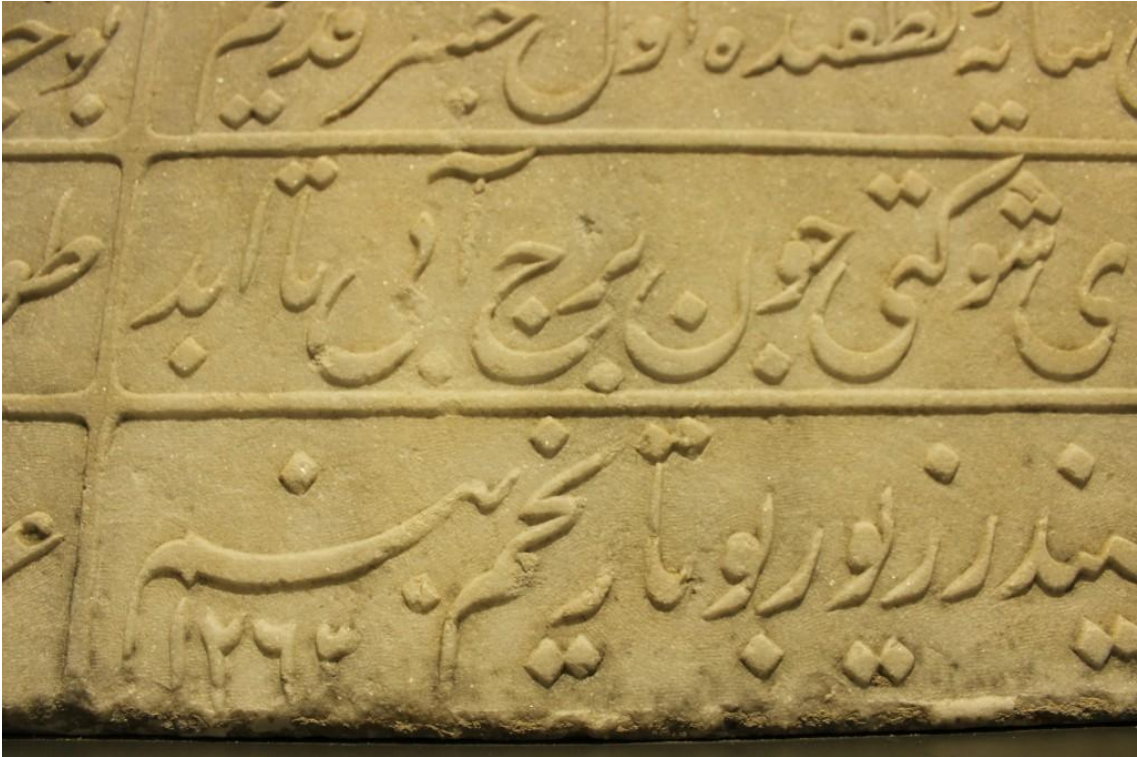
Fotoğraf 112: Adana Taş Köprü.

Fotoğraf 113: Taş Köprü Abdülmecid'in birinci onarım kitabesi.

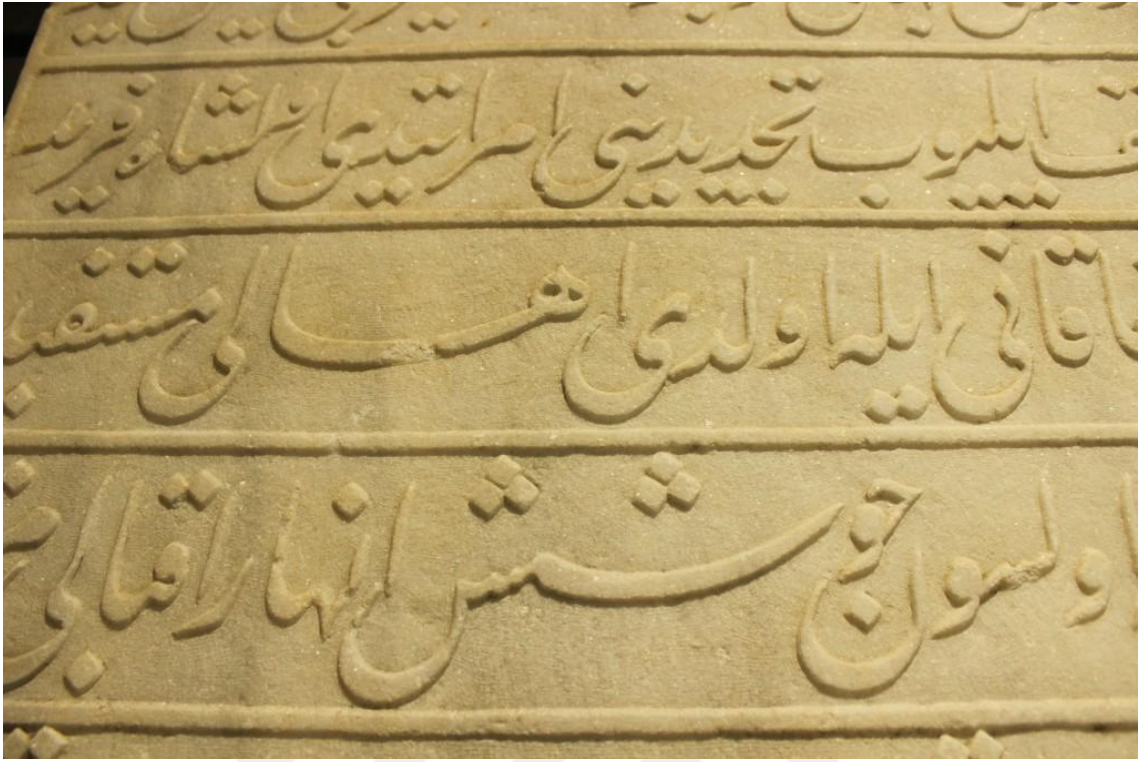
Fotoğraf 114: Kitabenin başında bulunan Sultan Abdülmecid'in tuğrası.

Fotoğraf 115: Taş Köprü onarım kitabesinden detay.

Fotoğraf 116: Taş Köprü kitabenin sağ taraftaki kısmı.

Fotoğraf 117: Aynı kitabeden detay.

Fotoğraf 118: Taş Köprü Sultan Abdülmecid'in ikinci onarım kitabesi. (Foto: Abdullah Sezer)

Fotoğraf 119: Taş Köprü üçüncü kitabesi. (Foto: Abdullah Sezer)

3.5.2. Bahri Paşa Çeşmesi

Bulunduğu Yer: Adana merkez Seyhan ilçesi Reşat Bey Mahallesi 01130. Sokakta Büyükşehir Belediyesi 75. Yıl Sanat Galerisi yanında yer almaktadır.²⁰³

Mimarisi: Çeşme, Bahri Paşa Adana Valisi (valiliği; m. 1899-1908) iken Sultan Abdülhamid Han'ın tahta çıkışının 25. Yıldönümü dolayısıyla Hacı Yunuszâde Ali Efendi'nin Adana Belediye Reisliği sırasında Belediye Meclisi tarafından tesis edilerek H. 1318/ M. 1901 yılında açılışı yapılmıştır.²⁰⁴

Eser, iki katlı olarak barok tarzında inşa edilmiştir. Aslına uygun olarak yeniden yapılan çeşmenin orijinal fotoğrafından anlaşıldığı kadarıyla, bir üçgenin köşelerine ve merkezine yerleştirilen ve zarif başlıklarıyla dikkati çeken sütunlar üzerine oturtulmuş genel hatlarıyla yonca yaprağına benzer düz bir tabla ile örtülmüş, bunun da üstüne yine aynı şekilde ikinci kat inşa edilmiştir. Çeşme, hafifçe üç dilim arz eden barok karakterli soğanvari bir külahla taçlandırılmıştır. İkinci kata iki sütun arasına mermer kitabenin yerleştirildiği görülmektedir.²⁰⁵ Kesme taştan inşa edilen bu meydan çeşmesi, mimarlık tarihi açısından batının heykellerinin yerini alan ve şehri süsleyen unsur olarak kabul edilmektedir. Bahri Paşa çeşmesi de soğan biçimli taş kubbesi, oval madalyonları, sütunçeleri ve gölgeler oluşturan hareketli yüzeyleri ile heykelsi nitelikler taşıyan bir şehir inşasıdır. Yapıldığı dönemde, bugünkünden daha büyük olduğu anlaşılır.²⁰⁶

Eserin kitabesi, Adana Bölge Müzesi'nde bulunmaktadır.

Bahri Paşa Çeşmesi Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin kabartma

²⁰³ Çeşmenin ilk yapıldığı yer, Kuruköprü Mahallesi'nde Kuruköprü meydanıdır. Ancak 1956 yılında imar çalışmaları esnasında çeşme yıkılmıştır. Vali Recep Birsen Özden zamanında ise 1992 yılında mimar Zeynep Çavuşoğlu tarafından aslına uygun olarak tasarlanıp bugünkü yerinde tekrar yapılmıştır. (Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 237).

²⁰⁴ Murat Yüksel, *a.g.e.*, s. 80-81.

²⁰⁵ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 237-238.

²⁰⁶ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 235.

Renk- Dil: Beyaz – Osmanlı Türkçesi

Metin:

ناشر انوار عدل
 و احسان السلطان ابن السلطان
 السلطان غازى عبد الحميد خان ثانى
 افندمز حضرتلرينك يكرمى بشنجى سنه دوريه
 جلوس همايونلرى مناسبت جليله سيله اظنه شهرى
 اهالى صادقة سى نامنه مجلس بلدى طرفندن
 تأسيس ايديلان نشانه شكران افشانهدر كه
 اجيوز اون التى سنه مباركه سى اغوستوسنك اون
 طقوزنجى جمعه ايرتسى كونى تيمناً وتبركاً
 كشادى واب زلالى اجرا قلنمشدر
 سنه 316

Okunuşu:

- 1-Nâşir-i envâr-ı adl
- 2-Ve ihvânî's-Sultân ibni's-Sultân
- 3-es-Sultân Ğâzi Abdü'l-Hamîd Hân-ı Sâni
- 4-Efendimiz Hazretlerinin yirmi beşinci sene-i devriye-i
- 5-cülûs-ı hümâyunları münâsebet-i celîlesiyle Adana şehri
- 6-ehâlî-i sâdikâsı nâmına Meclis-i Beledî tarafından
- 7-te'sis idilen nişâne-i şükrân efsânedir ki
- 8-üç yüz on altı sene-i mübârekesi ağustosunun on
- 9-dokuzuncu Cum'a irtesi günü teyemmümen ve teberrüken
- 10-küşâd-ı ve âb-ı zülâli icrâ kılınmıştır

11-Sene 316 (m. 1901)

Günümüz Türkçesiyle:

1-Adâlet nurlarının dağıtıcısı

2-ve Sultan oğlu Sultan, Sultan Gazi İkinci Abdulhamid Han

3-Efendimiz Hazretlerinin kutlu tahta çıkışlarının mübârek

4-6-Yirmi beşinci yıldönümünün mutlu münasebetiyle Adana şehrinin sâdık halkı nâmına Belediye Meclisi tarafından

7-şükran dolu bir ifâde olarak tesis edilmiş olup

8-mübârek (bin) üç yüz on altı senesinin Ağustos ayının on

9-dokuzuncu cumartesi günü teyemmünen ve hatıra olarak

10-açılışı yapılmış ve suyun akışı gerçekleştirilmiştir.

Bahri Paşa Çeşmesi Kitabesinin Arka Yüzü:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وسقهم ربهم شراباً طهوراً

سنة 1318

Okunuşu:

1-Bismillâhirrahmânirrahîm

2-“Ve sekâhum Rabbuhum şerâben tahûrâ.

3- Sene 1318.

Anlamı:

1-Rahman ve Rahim olan Allah’ın Adıyla

2-“Rableri onlara gayet temiz bir içecek içirmiştir.” İnsan Suresi, 21. Ayet.

3-Sene 1318. (m. 1901).

Değerlendirme: Kitabe iki parça halinde beyzî formda arka ve ön yüz şeklinde oluşturulmuştur. Ön yüzünde on satır, arka yüzünde üç satır olmak üzere olgun ve kaidelerine uygun bir celî sülüs yazıyla yazılmıştır. İnsan Suresi 21. Ayetin yer aldığı arka kısmın üst tarafında ay-yıldız, alt tarafında ise iki yana simetrik biçimde hakkedilmiş yaprak ve güllerden oluşan dal motifleri bulunmaktadır.

Yazının geneline bakıldığında girift bir istif söz konusudur. Özellikle on satırdan oluşan kitabenin alt kısımlarına doğru bu giriftlik hemen fark edilmektedir. Bu kısmın kalem kalınlığı yaklaşık olarak 8-10 mm. olup arka kısımda bulunan ayetin kalem kalınlığı ön yüze göre daha celî olup tahmini ölçüsü 18 mm. civarındır. Yazıda hattat imzası bulunmamaktadır. Harekeler ve mühmel işaretler ortalama kullanılmıştır. Kitabe, yanlardan kırılmış ve ortalarından çatlamış vaziyettedir.

Fotoğraf 120: Bahri Paşa Çeşmesi'nin eski görünümü (bisorubicevap.com)

Fotoğraf 121: Bahri Paşa Çeşmesi'nin aslına uygun olarak tekrar inşa edilen şimdiki hali. (wowturkey.com)

Fotoğraf 122: Bahri Paşa Çeşmesi inşa kitabesi arka ve ön yüzü. (Abdullah Sezer)

3.6. EVLER VE KONAKLAR

3.6.1. Hükümet Konağı (h. 1318/m. 1900)

Bulunduğu Yer: Adana ili merkez Seyhan ilçesi Türkocağı Mahallesi'nde Ulus Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

Mimarisi: Sultan II. Abdülhamid (s.1876-1909 m.) zamanında, Adana valisi Süleyman Bahri Paşa tarafından h. 1318 (m.1900)de yaptırılmış olup bugün Seyhan Kaymakamlık binası olarak kullanılmaktadır.²⁰⁷ Eser biri kısmen yer seviyesinin altında kalan bodrum katıyla ikisi üstlük üç kattan meydana gelmektedir. Doğuya bakan cephenin orta bölümü ile iki uçtan belli genişlikteki bir alan dışarıya doğru hafif çıkıntı yapmaktadır. Ortadaki çıkıntılı bölümün üstünde ise dairesel balkonlu bir kat daha bulunmaktadır.²⁰⁸ Konağın köşelerindeki çıkmalar, katları tanımlayan silmeler ve kabarık plasterlerle, kütleli etki hafifletilmiştir. Yapı, geniş ve kuvvetli bir silmeyle taçlanır. Basık kemerli pencereleri dikdörtgen çerçeveler içine alınmış, üstlerine hafifletme kemeri görünümünde silmeler yapılmıştır. Kapıdan girildiğinde, ferah ve yüksek bir mekân ile karşılaşılır. Kapının tam karşısında çift kollu bir merdiven yer alır. Plân, doğu-batı doğrultusunda uzanan geniş koridorun iki tarafına sıralanan odalarla meydana gelir.²⁰⁹

Hükümet Konağı Kitabesi

Hattat: Şamlızâde Mustafa Haşim et-Tarsûsî

Yazı Çeşidi: Celî Sülûs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin kabartma

Renk-Dil: Beyaz-Osmanlı Türkçesi

Metin:

شرف افزای مقام معلاى خلافت مقدسه (اسلامية) اريکه ببرى سلطنت سنیه
(عثمانية) السلطان الغازى عبد الحميد خان ثانى ابن السلطان الغازى

²⁰⁷ Murat Yüksel, *a.g.e.*, s. 70.

²⁰⁸ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 254.

²⁰⁹ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 218-219.

عبد المجيد خان ايد الله خلافته الى اخر الدوران و شيدها بالعدل والفيض والاحسان افندى
 حضرتلرينك سايه همايون خلافتبناهيلىرنده اشبو اطنه ولايتى داعرهء حكومتى
 مؤسسات عاليهء ملوكاته لرينه علاوة اصدقاى بند كان دولت عليه لرندين سليمان بحرى باشا
 حضرتلرينك زمان ولايتلرنده مصروف اولان اقدامات و هممات عمران بروانه ايله (1318 سنهء
 هجريةسنده) انشا و اكمال بيورلمشدر
 كتبه شاملى زاده مصطفى هاشم الطرسوسى 1316 رومى.

Okunuşu:

1-Şeref efzâ-yı makâm-ı muallâ-yı hilâfet-i mukaddese-i (İslâmiyye) erîke-
 pirâ-yı saltanat-ı senîye-i

2-(Osmâniye) es-Sultânü'l-Gâzi Abdulhamid Hân-ı sâni İbnu's-Sultân el-
 Gâzi

3-Abdülmeçîd Hân eyyedallâhu hilâfeteHu ilâ âhiri'd-devrân ve şeyyedeHâ
 bi'l-adli ve'l-feyzi ve'l-ihsân Efendimiz

4-Hazretlerinin sâye-i hümâyûn-ı hilâfet-penâhîlerinde, işbu Adana vilâyet-i
 dâire-i hükûmet-i

5-müessesât-ı âliye-i mülûkânelerine ilâveten, asdikâ-yı bende-gân-ı devlet-i
 Aliyelerinden Süleyman Bahri Paşa

6-Hazretlerinin zaman-ı vilâyetlerinde masrûf olan ikdâmât ve himemât-ı
 umrân-perverâne ile (1318 sene-i Hicriyesinde) inşâ ve ikmâl buyurulmuşdur.

Ketebehû Şamlı-zâde Mustafa Haşim et-Tarsûsî, 1316 Rumi.

Günümüz Türkçesiyle:

Osmanlının yüce Saltanatının tahtı ve mukaddes İslam'ın ulvî şerefli makamı Osmanlı sultanı Gazi Abdülmeçid Han'ın oğlu sultan Gazi İkinci Abdülhamid Han – **Allah hilafetini dünya durdukça kuvvetli kılın ve mülkünü adaletle, feyizle ve ihsanla yürütmesini nasip etsin-** Efendimiz hazretlerinin hilafetleri zamanında işbu Adana vilayeti Hükümet Dairesi, Devlet-i Aliye'nin sadık bendelerinden Süleyman Bahri Paşa hazretlerinin valilik döneminde medeniyet sever kimselerin himmetleri ve yardımlarından elde edilen gelirlerle inşa ve ikmal edilmiştir.

Rumi 1316 (miladi 1900) Bunu yazan Tarsuslu Şamlızâde Mustafa Hâşim

Değerlendirme:

Mermer zemin üzerine kabartılarak yazılmış 6 satırdan oluşan kitabenin boyutları 112x76 cm'dir. Kalem kalınlığı ise yaklaşık olarak 10 mm.'dir. Kitabe Adana Bölge Müzesi'nde bulunmaktadır.

Yazıya genel olarak bakıldığında gayet girift bir istif görmekteyiz. İçeriği ve bulunduğu mekanın kitabesi bakımından oldukça özenilmiş, iyi bir celî sülüsle yazılmıştır. Kitabeyi yazan kişi Mestanzâde Hacı Mahmud Ağa Camii ile Arızkâde Hacı Ali Efendi Camii minare kitabelerini yazan Tarsuslu Şamlı-zâde Mustafa Haşim olup Çukurova'nın yetiştirmiş olduğu ve bu yıllarda yaşamış olan bir hattattır. Mestanzade Camii'nin kitabesini celî nesta'likle yazmış olduğundan buradaki yazıyla olan benzerliğini kıyaslamak pek mümkün görünmemektedir. Aynı hattatın Tarsus'ta yazdığı birkaç kitabe daha vardır. Bunlardan biri; Osmanlı Padişahı II. Abdulhamit tarafından Hicrî 1319 Milâdi 1901-1902 yıllarında, Ermenilere karşı zafer kazanan bir kumandan olan Muhammed Nureddin Felah için yaptırılan türbenin kitabesidir. Kitabenin altında Haşim imzası yer almaktadır. Bir diğeri; hattatın kendi adıyla anıldığı bir mescidin kitabeleri ve celî yazılarıdır. Mescidin yaptırınının kime ait olduğu bilinmediğinden kitabelerinin altında Haşim imzası olmasından ötürü mescid, Şamlızâde Mustafa Haşim Tarsusî mescidi olarak anılmaktadır.²¹⁰ Hattatın özgeçmişi hakkında net bir bilgi kaynaklarda mevcut değildir.

Arızkade camii'nin minaresinin kitabesi; celi sülüs kaidelerine pek özen gösterilmeyen bir tarzda yazılmıştır. Hükümet Konağı kitabesinin içeriğinde, üçüncü satırda Sultan Abdülhamit'e dua ve methiyeler dizilmiş, onun saltanatı övülmüştür: "Allah onun hilafetini dünyanın sonuna kadar te'yid etsin ve o hilâfeti adalet, feyz ve ihsân ile yüksek ve sağlam kılsın" anlamında dua edilmiştir.

²¹⁰ Kemal Duru, "Tarsus Kitabeleri" *Türk İslam Kültür ve Medeniyetinde Tarsus Bildiri ve Müzakereler*, 28-30 Mayıs 2010, Türkiye Diyanet Vakfı Tarsus Şubesi, s. 365-387.

Yazının zemininde veya baş kısmında hiçbir tezyîni unsur bulunmamaktadır. Her bir satır bordürlerle çerçevelenmiş olup en alttaki dış çerçevenin içine Rûmi tarih ve yazan kişinin ketebe kaydı kitabe yazısının üçte bir kalem kalınlığında yazılmıştır. Birinci, ikinci ve son satırda, parantez içine alınan kısımlar vardır. Bunlardan ilk ikisi ism-i mensup olan “İslâmiyye” ve “Osmâniyye” kelimeleridir. Bunların parantezleri kıvrımlı bir biçimde yapılmıştır. Son satırdaki parantez içinde ise; “1318 sene-i Hicriyesinde” ibaresi yer almaktadır. Bu son parantez ise düz oval biçimde yapılmıştır.

İlk satırlar son satırlara göre biraz daha seyrek yazılmıştır. Son satırların üst kısımlara kıyasla daha girift yazılması, yazıyı levhaya sığdırma endişesinden kaynaklanmaktadır. Satır çizgilerine dikkat edilmiş olup satırın dışına taşan harfler mevzu bahis değildir. Hatta dördüncü satırdaki “Hazretinin” kelimesindeki son harf olan *sağır kef* in baş kısmındaki çizgi olması gereken ölçüden daha kısa tutularak satırın dışına taşması engellenmiştir. Aynı şekilde yine dördüncü satırın sonlarına doğru “Adana” kelimesindeki ط harfinin elifi kısa tutulmuş, satırın dışına çıkılmamıştır.

Harekeler genellikle kullanılmıştır. Cezm, tirfil, âsar ve mühmel işaretlere yer verilmiştir. Birbirini kesen harfler ve üst üste istiflenen bir celî sülüs yazıyla karşı karşıya bulunmaktayız. Kitabe mermer zemin üzerine yazıldığından yazı konusunda herhangi bir bozulma görülmemektedir. Ancak levhanın sağ kısmında dikey şekilde boydan boya bir çatlama gözlemlenmektedir.

Fotoğraf 123: Adana Hükümet Konağı.

Fotoğraf 124: Hükümet Konağı inşa kitabesi. (Abdullah Sezer)

3.7. GÜNÜMÜZE ULAŞAMAYAN VEYA TAMAMEN DEĞİŞEN ESERLERİN KİTABELERİ

3.7.1. CAMİLER VE MESCİDLER

3.7.1.1. Arızkâde Hacı Ali Efendi Camii

Bulunduğu Yer: Adana'da Hanedan mahallesi Hacı Bayram semtindeki Kuru köprü sokak no:12'de bulunmaktadır.

Mimarisi: Betonarme olarak yapılan tamirlerle eski halini tamamen kaybeden caminin inşa kitabesi mevcut olmamakla birlikte, 1309 (1892) tarihli vakfiyesi eserin inşa tarihini ortaya koymaktadır. Minare 1904'te yapılmış olmakla birlikte o da yenilenmiştir. Arızkade Hacı Ali'nin yaptırdığı mescidin minaresi onun kardeşi Hacı Süleyman Efendi'nin (öl. 1902) vakfiyesi üzerine mirasçıları tarafından yaptırılmıştır. Cami, 1971 yılı sonrasında da yuvarlak gövdeli minaresi hariç yıkılıp yeniden inşa edilmiştir. Fakat 1998 depreminden sonra da minaresi elden geçirilmiş olup minare kapısı üzerinde kitabesi bulunmaktadır.²¹¹

Minare Kitabesi

Hattat: Hâşim

Yazı Çeşidi: Celî Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer zemin üzerine hafif kabartma

Renk-Dil: Beyaz zemin üzerine siyah mürekkep- Osmanlıca

Metin:

اشبو منارة عريق زاداه مرحوم الحاج سليمان

اغانك وصيتيله بنا و انشا اولنمشدر

سنة 1322 كتبه هاشم

Okunuşu:

1- İşbu minare Arızkâde merhum el-Hac Süleyman

2-Ağa'nın vasiyetiyle bina ve inşa olunmuştur.

3-sene 1322. Ketebehu Hâşim.

²¹¹ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 395-396.

Günümüz Türkçesiyle:

Bu minare Arıkoğlu merhum Hacı Süleyman Ağa'nın vasiyetiyle inşa edilmiştir. Sene 1322 (m. 1904) Onu (kitabeyi) Haşim yazdı.

Değerlendirme:

Cami minaresinin kapısına, harim kısmında minberin yanından girilmektedir. Kitabe, cam kapıyla duvar arasında kaldığından tam karşıdan yazıyı fotoğraflamak mümkün olmamıştır. Ancak yine de tahlilini yapmak mümkündür.

Kitabe 60 x 34 cm. çaplarında dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Bu çerçevenin içinde yazı tekrar oval bir bordür içerisine alınmıştır. Yazı ortadan ikiye yatay ayrılmak suretiyle iki satırdan oluşturulmuştur. Celf sülüs yazı çeşidiyle yazılmış olan kitabede kalem kalınlığı yaklaşık olarak 15-20 mm.'dir. Yazının hiçbir yerinde herhangi bir tezyîni unsura yer verilmemiştir. Zaten geç dönem bir yazı olduğundan bu özellik gayet tabiidir.

Yazı gayet seyrek bir biçimde yazılmıştır. Oval şeklinden dolayı uçlardaki daralan kısımlarda harflerin boyları kısalmış ve harfler yatay bir pozisyon almıştır. Yine kenar kısımlarda dikey harflerin boyları normal ölçüsündeyken çerçevenin orta kısmında lam, elif gibi harflerin boyları olduğundan fazla uzun yazılmıştır. İki satırın da baş kısımlarındaki elifler "lâmelif" ile birlikte yazılan elif harfine benzemektedir. Böyle yazılmasının nedeni aynı şekilde levhanın oval biçimde olması ve uç kısımlarda daralmasından kaynaklanmaktadır.

Kitabede harekelere ve mühmel harflere yer verilmiştir.

Arıkzade Camii'nin kitabesinin en önemli özelliklerinden bir tanesi de, yazıda hattat imzasının bulunmasıdır. Bu özellik Adana'daki kitabelerde nadir bulunan bir husustur. Ketebe kaydında Haşim isimli bir imza yer almaktadır. Hükümet Konağı kitabesinde ve Mestanzade Hacı Mahmud Ağa Camii kitabesinde de aynı hattatın imzası bulunmaktadır. Tarsuslu Şamlızâde Mustafa Haşim'in Çukuorva'nın yetiştirmiş olduğu bir san'atkâr olduğunu daha önce ifade etmiştik.

Fotoğraf 125: Arızkade Hacı Ali Efendi Camii minaresi.

Fotoğraf 126: Arızkade Hacı Ali Efendi Camii minare kitabesi. (Not: Yazıyla minare kapısı arasındaki dar aralıktan dolayı fotoğrafın tam karşıdan çekimi yapılamamıştır.)

Fotoğraf 127: Minare kapısının üzerindeki cam panoya kitabenin fotokopisi konulmuştur.

Fotoğraf 128: Arıkzade Hacı Ali Efendi Camii kitabesinin altında bulunan Hattat Haşim imzası.

3.7.1.2. Balcıoğlu Mescidi

Bulunduğu Yer: Balcıoğlu Hacı Mustafa Mescidi adıyla da bilinen eser, Adana merkezinde Yortan mahallesi Askerî Tepe yakınında bulunmakta idi.²¹²

Mimarisi: Mescidin mimari özellikleri bilinmemektedir. Günümüzde de yapıyla ilgili herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır. Kitabesi Adana Bölge Müzesi'ne taşınmak üzere kutularda istiflenmiş halde bulunmaktadır. Mevcut fotoğraflardan tahlilini yapmaktayız.

Balcıoğlu Mescidi Kitabesi:

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Nesta'lik

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin kabartma

Renk-Dil: Beyaz- Osmanlı Türkçesi

Metin:

بو مقامك بانيسن مسرور ايده حق هر زمان
روز محشرده شفاعت ايده فخر جهان
خير ايله هر بر مرامن اكا احسان ايليه
بويله خيراتك جزاسن ايليه مولى جنان
حق تعالى دين دنياسن أنك معمور ايده
كونه كون خيراته جد و سعي ايده بي امتنان
صاحب الخيرات بالجى زاده حاج مصطفى
ايليه اقبالن افزون اول خداي مستعان
هم جماعت كثرتي ايده درونن بر ضيا
حضرت قرآن ايتسونلر تلاوت حافظان
ديديلر قصر سماده معجمله تاريخن
بارك الله مسجد زينده خيرات حسان

Okunuşu:

Bu makâmın bânisin mesrûr ide Hak her zaman

Rûz-i Mahşer'de şefaât ide Fahr-i Cihan

Hayr ile her bir merâmın âna ihsan eyleye

²¹² Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 397.

Böyle hayratın cezasın eyleye Mevlâ cinân
 Hak teâlâ din ü dünyasın ânın ma'mur ide
 Gûne gûn hayrâta cidd u sa'y ide bi-imtinân
 Sâhib-ul Hayrât Balcı-zâde Hacı Mustafa
 Eyleye ikbâlin efzûn ol Hüdâ-yı müsteân
 Hem cemaat kesreti îde derûnın pür-ziya
 Hazret-i Kur'ân'ı itsünler tilâvet hâfızan
 Didiler kasr-ı semâda mu'cemile târihin
 Bârekallah, mescid-i zîbende hayrât-ı hısân
 1134 (1721)

Günümüz Türkçesiyle:

Bu makamın banisini sevindirsin Hak her zaman
 Mahşer gününde şefaate Hazret-i Rasul
 Hayırlı her bir meramını ona ihsan eyleye
 Böyle bir hayratın mükafatını Mevla eyleye cennetler

Yüce Tanrı dinini dünyasını bayındır eyleye
 Bol bol hayrata gayret göstere hiç çekinmeden

Hayrat sahibi Balcızade Hacı Mustafa'nın
 O yardımsever Tanrı, ikbalini açık eyleye

Ve cemaatini çok, içini pürnün eyleye
 Kur'an hafızları Hazret-i Kur'an'ı okusunlar

Gökyüzü sarayındakiler tarihini "mu'cem"le dediler
 Maşallah, ne güzel mescit, ne yüce bir hayrat.

h. 1134 (m. 1721)

Değerlendirme:

171 x 53 cm.²¹³ çaplarındaki kitabe, üç satırdan oluşmuş ve her bir satırda dörder mısra bulunmaktadır. Bu mısraların her biri kartuşlar içerisine alınmış ve birleştikleri yerde bu kartuş veya çerçeveler dilimli birer boşluk meydana getirmişlerdir. Kitabenin sağında ve solunda kıvrık dallı rumilerin oluşturduğu büyük bir palmet motifi yer almaktadır. Bu büyük palmetlerin uç kısımlarında yine bir palmet motifi daha görünmektedir. Kitabenin orta satırında dördüncü kartuştaki yazının sonunda boşluğu doldurmak amacıyla küçük bir motif eklenmiştir.

Yazının kalem kalınlığı ölçüsü yaklaşık olarak 6 mm.'dir. Yazıldığı dönemin nesta'lik özelliklerini yansıtmaktadır. Bilindiği üzere Nesta'lik yazı, 1800'lü yıllara kadar İranlı nesta'lik ustası İmad tesirinde gelişmiştir. Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'ye gelinceye kadar Türk hattatlar İmad ekolünü izleyerek yazılarını yazmışlardır. 1721 tarihli söz konusu kitabede İmad ekolünün özelliklerini görmekteyiz.

İstife genel olarak bakıldığında göze çarpan ilk husus, kartuş içerisine alınan her bir yazının sıkışık bir biçimde istiflenmesi, Türk nesta'likinde olduğu gibi harflerin yayvan ve geniş bir biçimde yazılmamasıdır. İmad ekolü dediğimiz İran nesta'lik yazı fizyolojisinde harflerin duruşu kompozisyon durumunda dikkatle bakıldığında sıkışıklık ve darlık söz konusudur. Bu özellik bu kitabede de mevcuttur. Harfler askıda kalmış gibidir. Türk nesta'likinde yani Yesârîzâde'nin yazılarında harfler yatay bir biçimde görünürken bu kitabede dikey biçimde görünmektedir. Yani kısaca denilebilir ki yazı, yazıldığı dönemin özellikleri bakımından İran nesta'lik yazısını kendinde tezahür ettirmektedir.

²¹³ Abdullah Sezer, *a.g.e.*, s. 44.

Fotoğraf 129: Balcioğlu Mescidi inşa kitabesi.

3.7.1.3. Cafer Paşa Camii

Bulunduğu Yer: Kıyıboyu caddesinde, Taşköprü'nün çıkışında soldaydı.

Mimarisi: Adana'nın bütün eski çizim ve fotoğraflarında taş minaresi görülen yapı, günümüze ulaşmamıştır.²¹⁴ Evliya Çelebi bu eserden “Köprü başında, içinde beş vakit namaz kılınan büyük bir kasır misali camidir.” demiştir.²¹⁵ Kesme taşla inşa edilmiş, dikdörtgen planlı bir yapıyken depremde hasar gördüğü için bir müddet hasarlı bırakılmış, 1955 civarında işin kolayına gidilip acımasızca yıktırılmıştır.²¹⁶

Eserin inşa kitabesi Adana Bölge Müzesi'nde sergilenmektedir. Kitabesine göre h. 1059 (m.1649) yılında yapılan caminin banisi Enderun'da yetişmiş olup Erzurum, Van, Sivas, Adana ve Halep valilikleri yapmıştır.²¹⁷

Cafer Paşa Camii Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma tekniği

Renk: Beyaz mermere aynı renkle yazılmıştır.

Dil: Arapça

Metin

انشأ هذا الجامع الشريف طلبا لمرضات الله الملك الطيف جعفر باشا جزاء الله تعالى خيرا

واوصاه الى ما يشاء وادمه في سنة ثمان وخمسين والالف من هجرة من له العز والشرف في سنة 1058

Okunuşu: Enşee hâza'l câmi'uş-şerîf taleben li-Merdâtillâhi el-melik'ul-Latîf Cafer Paşa cezâallahu Teâlâ hayran. Ve evsâhu ila mâ yeşâu ve etemmehû fî seneti semânin ve hamsîne ve elfi min hicrati men lehu'l izzü ve'şşerafü fî seneti 1058. (m. 1648)

²¹⁴ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 141.

²¹⁵ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 400.

²¹⁶ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 141.

²¹⁷ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 400.

Türkçe Anlamı: Bu Câmi-i Şerif'i, Melik ve Latif olan Allah'ın rızasını talep etmek üzere Cafer Paşa bina ettirdi. (Allah onu hayırlarla mükafatlandırın.) İzzet ve şeref kendisine ait olan (Muhammed'in) hicretinin bin elli sekizinci yılında tamamlandı.

Değerlendirme: Cafer Paşa Camii'nden günümüze kalan tek kısım, camiinin inşâ kitabesidir. Adana Bölge Müzesi'nde mermer blok halinde olan kitabe iki satır yazılmış celi sülüsten meydana gelmiştir. Yazıya ilk baktığımızda –özellikle üst satırda- dikkati çeken husus dikey harflerin sıklıkla yan yana gelmesidir. Elif, lam ve tı olan bu dikey harflerin boyları da oldukça uzun tutulmuştur. Satırın başındaki انشاء kelimesindeki elif'lerin boyları, satırın uzunluğunca çekildiği/yazıldığı görülmektedir. Dikey harflerin dizilişindeki bu âhengi üst satırdaki sıklık kadar olmasa da alt satırda da görmekteyiz. Kitâbenin tamamına bakıldığında hattatın dikey harfleri ön plana çıkararak yazıya dinamik ve dik bir duruş kazandırmak istemesi düşüncesi akla gelmektedir.

Milâdi 1648 yılında yazılmış olup bu yazıyı. Adana'daki bu tarihten yüz yıl önceki bir yazıyla karşılaştığımızda aradaki gelişmişlik düzeyini fark etmek zor olmayacaktır. Örneğin; Adana Ulu Camii'nin doğu taç kapısındaki kitabeyle kıyasladığımızda harflerin anatomileri biraz daha gelişmiştir. Şöyle ki; eliflerin zülfelerindeki keskinlik yumuşamış ve daha estetik bir görünüm vasıl olmuştur. Hâkezâ harflerin dönüş ve birleşimlerindeki keskinlik ve hantallık yerini daha yumuşak hareketlere bırakmıştır.

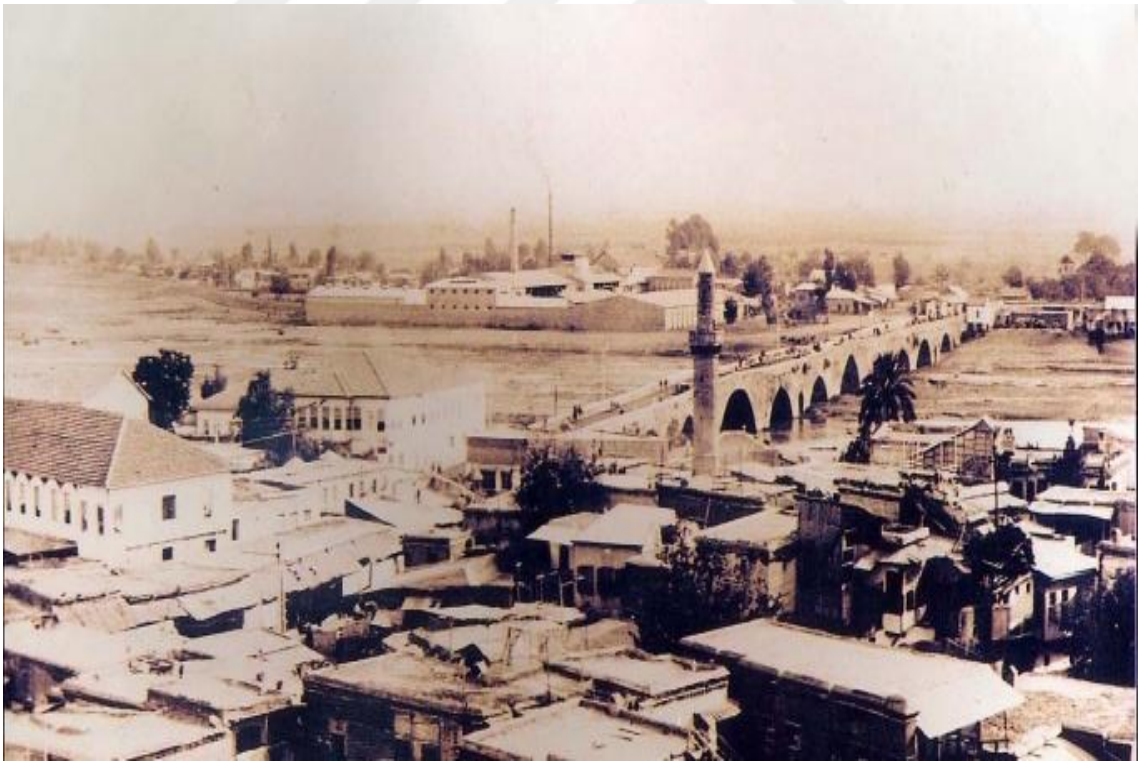
İstif bakımından; düzenli bir dağılım görmekteyiz. Ancak birbiri üzerine bindirilmiş ve çok yer kaplamasın diye çanakları kısa tutulmuş harfler vardır. Örneğin; alt satırdaki “fe” harflerinin çanakları kısa kalmıştır. İstifteki seyreklik ve sıkışıklık kapsamında, alt satırın yoğunluğu üst satıra göre daha ferah bir görünüme sahiptir.

Harekeler ve mühmel işaretlere genellikle yer verilmiştir. Tenvin, cezm, şedde, üstün, ötre ve esre yazıda göze çarpan işaretlerdir. Cezm tam yuvarlak halde olmayıp ağzı açık yassı şekilde yazılmıştır. Çoğu yerde şeddelerin boyu uzun tutulmuştur. Özellikle Allah lafzının üzerinde bulunan şedde lafzatullah'ın kapladığı

alanın yarısından fazladır. Birinci satırdaki انشاء kelimesindeki elif'in üzerinde olması gereken hemze "şın" harfinin üzerine konulmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi elif boylarının satırın uzunluğunun tamamını kapsayacak biçimde yapıldığından hemze bir önceki harfin üzerine konulmuştur. (ikinci satırdaki يشا kelimesinde de var)

Yazı, kendi döneminin özelliğini yansıtmış düzeydedir. Zemin tezyinatından tamamen arınmış sadece yazının hakim olduğu bir kitabeyle karşı karşıyayız. Miladi 1500'lülere tarihlenen yazılarda az da olsa küçük motifler yer almaktaydı. Burada ise döneminin bir özelliği olarak herhangi bir zemin süslemesine rastlanmamaktadır.

Kitabe günümüze kadar sağlam ve bozulmadan gelebilmiştir. Ancak ikinci satırda bulunan خمسين kelimesindeki ha harfinin noktası dururken kelimenin büyük bir kısmı deforme olmuştur. Bu bozulma dışında herhangi bir hasar görülmemektedir.

Fotoğraf 130: Adana arşiv görüntüleri. Taş Köprü yanında görünen minare Cafer Paşa Camii'ne ait. (karar.com)

Fotoğraf 131: Cafer Paşa Camii inşa kitabesi.

Fotoğraf 132: Cafer Paşa Camii kitabesi orta kısımdan detay.

Fotoğraf 133: Cafer Paşa Camii inşa kitabesi baş tarafı.

Fotoğraf 134: Cafer Paşa Camii kitabesi son kısmı.

3.7.1.4.Hacı Hasan Mescidi

Çoğu kayıtlarda Hacı Hasan Mescidi olarak bilinen eser, Adana'da Karasoku mahallesinde K m rpazarı denilen yerde idi. Yusuf Akyurt bu mescidi **Mümine Hatun Mescidi** ismiyle ele almaktadır.²¹⁸ Kitabesine göre mescidin inşa tarihi h. 967 (m. 1559) dur.

Eserin Adana Bölge Müzesi'nde inşa ve onarım olmak üzere iki adet kitabesi bulunmaktadır. 1937 yılında 950 liraya satın alındığı kayıtlarda geçmekte olup günümüzde mevcut olmayan eserler arasındadır.

Hacı Hasan Mescidi İŐa Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı  eŐidi: Celî sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer zemin üzerine kabartma

Renk-Dil: Gri - Arapça

Metin:

انشاء هذا المسجد المبارك العبد الفقير الى الله

تعالى الحاج حسن بن يان على غرة المحرم سنة 967

Okunuşu:

Enşee haza'l-mescide'l-mübârek el-abdu'l-fakîr ilall h

Teâlâ el-Hac Hasan bin Y n Ali,  urret 'l-muharrem sene 967 (m. 1559)

Türkçesi:

Bu mübarek mescidi 967 yılının Muharrem ayının ortalarında (1559 Ekim ayı ortalarında) Ali oğlu Hacı Hasan inşa ettirdi.

²¹⁸ Nusret  am, *a.g.e.*, s. 406.

Değerlendirme: Kitabe, Adana Bölge Müzesi'nde bulunmaktadır. 79 x 34 cm. çaplarında mermer zemin üzerine kabartılarak celî sülüs yazıyla iki satır halinde yazılmıştır. Ancak ikinci satırın büyük bir kısmı eğri kesim tekniği ile mermere geçirilmiştir. Yazı, bu iki satırın tamamını kaplayacak bir biçimde istiflenmiş, zemindeki her boşluk doldurulmuştur. İlk bakıldığında zeminde herhangi bir süslemenin olmadığı görülse de yakından incelendiğinde palmet motiflerinin boşluklara hatta satır çizgisini aşacak şekilde yerleştirildiğini görürüz. Birinci ve ikinci satırda dikey harfler altta ve üstte bulunan satır çizgilerine tam değmiş bulunmaktadır.

Yazı (harf) fizyolojisi bakımından geç dönem beylikler dönemi celî sülüsünü ifade etmektedir. Harflerdeki keskin hatlar, döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Yazı, yazılış tarihi itibarıyla Adana Ulu Camii Külliyesi'ndeki celî yazılarla kıyaslanmalıdır.

Yazının kalem kalınlığı yaklaşık olarak 10 mm. civarındadır.

Hacı Hasan Mescidi Onarım Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Nesta'lik

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil: Beyaz- Farsça

Metin:

حضرة حاجی علی بك حبذا باك نزار

دانه جین خر من احسانیدر بای و کدا

اول امیر کامکارک غیرت دینیسی

ایتدی تجدیده اشارت کعبه آسا صورتا

رأس انكشت قلمه يازدى تاريخن ملك

كعبه وش تجديد اولندى مسجد على بنا

Okunuşu:

1-Hazret-i Hacı Ali Bey habbezâ pâk-nijâd

2-Dâne-çîn-i hırmen-i ihsânıdır, bâ ü gedâ

3- Ol emîr-i kâm-kârın gayret-i diniyesi

4-İtdi tecdide işaret Kabe-asa sureta

5-Res enguş-i kalemle yazdı tarihin Melek

6-Kabe veş tecdid olundı mescid-i ali bina

Türkçesi:

Değerlendirme: Kitabe, 85 x 29,5 cm. boyutlarında dikdörtgen yapıda bir yazıdır. İki satır halinde celî nesta'likle yazılan kitabe 6 beyitten oluşmaktadır. Her bir satırda üçer beyit bulunmaktadır. Bu beyitler/mısralar çok belirgin olmayan kartuşlar içerisine alınmıştır. Kitabe oldukça sade tutulmuş, yazıda göze çarpan herhangi bir tezyini unsur bulunmamaktadır.

Yazının kalem kalınlığı yaklaşık olarak 10-12 mm. Ölçüsündedir. Miladi 1783 yılına tarihlenen kitabe, İmad ekolünün özelliklerini taşımaktadır. İlk bakışta pek ahengi ve düzeninin olmadığını daha girift, dağınık bir istiflenme özelliği taşıdığını söylemeliyiz. Kitabede İran nesta'lik ekolünün askıda kalmış harf fizyolojisi özellikleri dikkati çekmektedir. Yazının Türk nesta'lik üslubunu kazanması için bu tarihin üzerinden yaklaşık 17 yıl geçmesi gerekecektir.

Fotoğraf 135: Hacı Hasan Mescidi inşa kitabesi.

Fotoğraf 136: Hacı Hasan Mescidi tamir kitabesi.

3.7.1.5.Hacı Mustafa Mescidi

Bulunduğu Yer: Adana merkez Seyhan ilçesi Yarbaşı Mahallesi'nde olduğu tahmin edilen mescidin konumu tam olarak belli değildir.

Mimarisi: Eserin mimarisi hakkında mevcut bilgi yoktur. Eserin kitabesi, Adana Bölge Müzesi'nde bulunmaktadır.

Kitabe, kafiyesine çok özen gösterilmeyen beyitlerden oluşmaktadır. Üçüncü beytin son mısrasında “Tarihi vav, sin, ğayn, kaf” diye harfler sayılarak, bunların sayı değerlerinin toplamının mescidin yapılışı tarihini verdiği işaret edilmiştir. Nitekim bu harflerin sayı değerlerinin toplamı h. 1166 (m. 1752-1753) yılını vermektedir.²¹⁹

Hacı Mustafa Mescidi İnşa Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Sülüs

Malzeme ve Teknik: Killi taş üzerine kabartma tekniği

Renk-Dil: Sarımsı – Osmanlı Türkçesi

Metin:

يا رب بو بنايى قيل معبد

اوله اهلى ايله مخذ

مصطفى يه ايدوب رحمتى

هم شفاعت ايدو محمد

جمله سنه قلوب الطاف

تارىخى واو سين غين قاف

Okunuşu:

1-Yâ Rab! Bu binâyı kıl ma'bed

2-Ola ehîli ile muhalled

²¹⁹ Murat Yüksel, *Çukurova'da Türk İslam Eserleri ve Kitabeler*, İstanbul, 1990, s. 80.

- 3-Mustafa'ya idüb himmeti
 4-Hem şefâat ide Muhammed
 5-Cümlesine kılup eltâf
 6-Tarihi vâv, sîn, ğayn, kâf.

Günümüz Türkçesiyle:

Yâ Rab, bu binayı mabet eyle
 İçindekilerle birlikte ebedi kala
 Mustafa'ya rahmet eyleye
 Ve Muhammed şefaata kıla
 Herkese lütuflar buyura
 Tarihi vav, sin, ğayn, kaf.²²⁰

Değerlendirme: Adana Bölge Müzesi'nde yer alan kitabe, 53 x 36 cm.²²¹ boyutlarında taş zemin üzerine celî sülüsle yaklaşık 5-6 mm. kalem kalınlığında yazılmıştır. Üç satır halinde her bir satırda iki beyit olacak şekilde istiflenmiştir. Bu beyitler uçlarda sivrileşen kartuşlar içerisinde alınmıştır.

Taş zemin üzerine istiflenen yazıların, uzun yıllar sağlamlığını muhafaza etmesi mümkün olmamaktadır. Söz konusu taş kitabede, aşınmalar ve yıpranmalar görülmekte, tahlili zorlaşmaktadır. Ancak şunu belirtmeliyiz ki; kitabe çok özen gösterilmeden yazılan yazılara benzemekte, yazıldığı dönemin celî sülüs özelliklerini taşımamaktadır.

²²⁰ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 409.

²²¹ Murat Yüksel, *a.g.e.*, s. 79.

Fotoğraf 137: Hacı Mustafa Mescidi inşa kitabesi

3.7.1.6.Memiş Paşa Camii

Bulunduğu Yer: Sarıyakup mahallesinde Ali Münif Yeğenağa Caddesi ile Türkocağı sokağının kesiştiği yerde bulunmaktadır.

Mimarisi: Eski adı “Havutluğlu Mescidi” olan eser, Adana valisi Memiş Paşa’nın 1825 tarihli tamiri üzerine bu adı almıştır.²²² 1920 civarında camiyle aynı adı taşıyan bir Memiş Paşa medresesi bulunduğu bilinmekle birlikte yerine, yapıma ve yıkılma tarihlerine ilişkin bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1998 depreminde tamamen yıkılan eser, 2004 yılında yeniden yapılarak ibadete açılmıştır.²²³ Eski bir fotoğraftan anlaşıldığına göre câmii, kare plân üzerine oturan bir harimden ibarettir. Avlusu ve son cemaat yeri mevcut değildir. Harimin kiremit kaplı kubbesi bir kasnak üzerine oturtulmaktadır. Yine aynı fotoğraftan caminin minaresinin kuzeydoğu köşede kare bir kâidenin yukarıda pahlanmasıyla elde edilen çokgen bir pabuçluğa dönüştürüldüğü, bunun da üzerinde sekizgen veya ongen gövdenin oturtulduğu görülmektedir. Eser, bu son imar faaliyeti esnasında aslından çok farklı olarak yenilenmiş, pencerelerin sayıları ve şekilleri değiştirilmiş, kubbenin yerini düz ahşap kaplama almıştır. Kitabe harim giriş kapısının üst kısmında dört satır (ikişerli mısra) halinde dört beyit olarak yazılmıştır.

Memiş Paşa Camii Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil: Beyaz- Osmanlıca

Metin:

یکانه قهرمان کوبک ممیش باشای جم مشرب

جلادته عدلین کوردم عالمده بن حالا

اویکتا استقامت بیشه عدل اندیشه کیم بوبده

²²² Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 414.

²²³ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 180.

بو نو بنياد رعنا جامع هم ايلدى انشا
 تعال الله ندكلود لكشادر طرح والسى
 زهى مطبوع وبى همتا عباد تكاه مستسنا
 يا زلدى طاق والا سنه نو تاريخ جوهر دار
 معلا طرز زيبا جامع الخير ممش باش

Okunuşu:

- 1-Yegâne kahraman kevkeb Memiş Paşa'yı cem-meşreb
- 2-Celâdette adilin görmedim âlemde ben hâlâ
- 3-O yektâ istikâmet-pîşe adl-endişe kim bunda
- 4-Bu nev bünyâd-ı ra'nâ camii hem eyledi inşa
- 5-Teâlallah ne denlü dilküşâdır tarh-ı vâlâsı
- 6-Zihî matbu u bî-hemtâ ibâdet-gâh-ı müstesnâ
- 7-Yazıldı tâk-ı vâlâsına nev-târih-i cevherdâr
- 8-Muallâ, tarz-ı zîba câmiu'l-hayr-ı Memiş Paşa

Günümüz Türkçesiyle:

- 1-Cem meşrepli, biricik kahraman Memiş Paşa'nın
- 2-Yiğitlikte benzerini görmedim alemde ben hâlâ
- 3-O doğrulukta öncü adalette biricik Paşa burada
- 4-Bu güzel camiin yeniden yapımını gerçekleştirdi
- 5-Maşallah, üstün yapım tarzı ne kadar iç açıcıdır
- 6-Ne güzel ve ne eşsiz müstesna bir tapınak oldu
- 7-Yazıldı yüce kapısına cevherden yeni bir tarih
- 8-Memiş Paşa'nın hayrı olan cami, yüce ve tarzı güzeldir.

Değerlendirme:

Asıl adı Havutluoğlu Mescidi olan Memiş Paşa Camii'nin tamir kitabesi iyi bir celi sülüsle yazılmıştır. 1825 tarihli olan kitabe, döneminin olgunlaşmış celi sülüs tarzını yansıtmaktadır. Genel olarak bakıldığında satırların birbiriyle âhengi, aynı harfler arasındaki uyum ve genel istif düzeni yazının tek bir hattatın elinden çıktığı izlenimini uyandırmaktadır.

Kitabenin detaylı olarak satır düzenine baktığımızda bazı yerlerde harflerin veya kelimelerin üst üste bindiğini görürüz. Bu uygulama birçok hat levhasında veya kitabelerde karşımıza çıkar. Memiş Paşa Camii kitabesinde ise fazla girift olmadan bu istifin uygulandığını görmekteyiz. İkiye ayrılmak sûretiyle istiflenen bu kelimeler, çoğu zaman kelimenin ya tam üzerine ya da ileriye doğru ayrılarak yazılmaktadır. Kitabenin ikinci satırındaki ikinci mısraya dikkatle bakıldığında “جامعی” kelimesinde “ca – mi “ olarak “câ” altta “mi” üstte yazılmıştır. Ancak yukarıda belirttiğimiz üsttekinin tam üstte veya ilerde olması özelliği burada tersi özelliktedir. “معی” kısmı “جا” nin üst gerisinde yazılmıştır. معی'nin geride yazılması ilk bakışta bir önceki kelimenin parçası izlenimini vermektedir.

Kitabe, ilk bakışta monoton düz bir yazı hissini uyandırsa da yakından incelendiğinde yazıda hareketlilik ve canlılığın olduğu gözlemlenir. Yazıya canlılık katan özellikler; bilhassa yâ, kef gibi harflerin keşideleri ile yer yer göze çarpan uzun bir şekilde konan üstün hareketleridir. Osmanlıca bir kitabe olduğundan hareke, uzun çekilen üstünler dışında hiç kullanılmamıştır. Bazen iki kelimenin hacmini kapsayan bu üstünlerin de yazıyı canlandırmak üzere konulduğunu söyleyebiliriz.

Her ne kadar yazıda belli bir oranda harfler bulunsun da genellikle yazı yatay özellikli harflerden meydana gelmektedir. İstif gayet düzenli bir biçimde satırlara dağıtılmış olup seyreklik, sıklığından berîdir.

Harflerin anatomisi ve terkip özellikleri dönemine göre gayet yumuşak ve sertlikten uzaktır. Celi sülüsün 16-17. Yüzyıldaki tam oturmamış ve gelişmekte olan yapısı artık yerini olgun bir celi sülüse bırakmıştır. 80 cm en, 80 cm boya sahip olan kitabenin kalem kalınlığı 8 mm'dir. Her bir mısra ve satır dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Kitabenin tamamı yani dış çerçevesi bu haliyle kare yapıdadır.

Fotoğraf 138: Memiş Paşa Camii.

Fotoğraf 139: Memiş Paşa Camii kitabesi.

3.7.1.7.Tahtalı Camii

Bulunduğu Yer: Adana merkez Seyhan ilçesi Kayalıbağ Mahallesi'nde, Çakmak caddesi ile İnönü Caddesi'nin birleştiği yere yakın mevkidedir. Tahtalı Camii olarak bilinen eser, günümüzde 27039 numaralı sokağın başındadır.²²⁴

Mimarisi: 1591-1601 yılları arasında Sevindikzade adlı bir hayırsever yaptırmıştır. Yaptıranın ailesi halen Adana'da yaşamaktadır.²²⁵ Sevindikzâde adıyla da bilinen camii, yapılan tamirler ve ilavelerle eski mimarisini kaybetmiştir. Kıblenin eğri ve mimarisinin saf nizamına uygun olmaması, hatta dıştan bakıldığında ev görünüşü arz etmesi eserin evden mescite ve daha sonra camiye çevrilmiş olduğunu akla getirmektedir. Batıdaki bir bölümün sokak üzerinde kemerlere istinat etmesi bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir.²²⁶

Mescit üç farklı kot ile meydana gelir. Binanın kuzeyindeki kapı, sokak konumundan daha yüksekte bulunan, antre olarak nitelenebilecek küçükçe bir giriş mekanına açılır. Asıl harim bölümü yükseltilmiş girişten birkaç basamak aşağıdadır. Üst kattaki mahfele, giriş mekânındaki merdivenlerle ulaşılır. Mahfelin batı kısmında birkaç basamak daha yukarıda bulunan mekân, yolu aşan kemere oturur.²²⁷

Cami, 1948 yılında Hasan Gülek isimindeki bir hayırsever tarafından tamir edilmiştir.²²⁸ Caminin giriş kapısının üzerinde tamir kitabesi yer almaktadır.

Tahtalı Camii Tamir Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil: Beyaz mermer, yazı siyah – Osmanlı Türkçesi

²²⁴ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 422.

²²⁵ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 131.

²²⁶ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 422.

²²⁷ Gözde Ramazanoğlu, *a.g.e.*, s. 131.

²²⁸ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 422.

Metin:

بو جامع شريف عمرينك يكمنجي بها رنده حياته كوزلرينى

يومان سوكلى اوغلو نبي كولك خيراته باباسى حسن كولك

طرفندن تعمير ايتديرلدى 1948

Okunuşu:

Bu Camii-Şerif ömrünün yirminci baharında hayata gözlerini yuman sevgili oğlu Nebi Gülek hayratına babası Hasan Gülek tarafından tamir ettirildi.

Değerlendirme: Caminin tamir kitabesi, ehli olmayan bir kişi tarafından zemindeki harflerin üzerinden gidilerek yeniden yazıldığı anlaşılmaktadır. Oldukça bozuk bir celî sülüsle yazılmış olan yazının sanat bakımından değeri yok denecek kadar azdır. Bu sebeple tahlil edilmesine lüzum görmüyoruz.

Fotoğraf 140: Tahtalı Camii.

Fotoğraf 141: Tahtalı Camii.

Fotoğraf 142: Tahtalı Camii giriş kapısı üzerinde bulunan yazı.

3.7.2.MEDRESE VE MEKTEPLER

3.7.2.1.Kemeraltı Medresesi

Mimarisi: Adana merkez Seyhan ilçesi Karasoku mahallesi sınırları içinde Abidin Paşa Caddesi'nin Tarsus Kapı (şimdiki Küçük Saat Meydanı) ile kesiştiği noktada, câmiin doğusunda bulunduğu anlaşılmaktadır.²²⁹ Bugün mevcut olmayan eserin mimarisi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır.

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

Malzeme ve teknik: Mermer üzerine kabartma tekniği

Renk-Dil: Beyaz-Arapça

Metin: انشأ هذا المدرسة الحاج مصطفى

بن صا وجى فى شهر رمضان فى سنة 955

Okunuşu: 1- Enşee hâze'l medresete el-Hac Mustafa

2-Bin Savcî fî şehr-i ramazân fî seneti 955.

Türkçesi: Bu medreseyi Savcıoğlu Hacı Mustafa 955/1548 yılı Ramazan ayında yaptırdı.

Değerlendirme: Genel olarak bakıldığında oldukça sade, süslemesi olmayan kitabenin ölçüleri 72x40x10 cm.'dir.²³⁰ Kitabe iki satırdan oluşmakta ve celi sülüs yazıyla karşımıza çıkmaktadır. İki satır da kalın kartuşlar içerisine alınmıştır. İstifin tamamına yatay harfler hakimdir. Keşideler, alt ve üst satırda kullanılarak yazıya hareketlilik ve canlılık kazandırmıştır.

Kitabenin birinci satırında medrese kelimesi için kullanılan işaret sıfatı (هذا), müennes yazılması gerekirken müzekker olarak yazılmıştır. Medrese kelimesinde bulunan müenneslik tâ'sı işaret sıfatının da müennes olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durumda هذا المدرسة yerine هذه المدرسة ifadesinin kullanılması daha doğru olmalıdır.

²²⁹ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 433.

²³⁰ Abdullah Sezer, "Adana Etnografya Müzesindeki Osmanlı Dönemine Ait Taş Eserlerden Örnekler", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Van 2010, s. 31.

Kitabede noktalama işaretlerine yer verilmiştir. Harfin tam üzerinde olması gereken nokta, satır çizgisinin aşılma istenmemesi sebebiyle olması gerek ki, o harften yaklaşık 4 harf öncesindeki harfin üzerine konulmuştur. Sözü ettiğimiz tespit birinci satırda “hâzâ” kelimesinin “zel” harfinin noktasında görülmektedir. Kitabede hareke hiç kullanılmamıştır. Yalnızca birinci satırda üstün harekesi ile alt satırın sonlarında çeker kullanılmıştır. Başka bir işaret olarak da tirfil kullanılmıştır. Ancak tirfilin yazım şekli bilindik tirfillerden farklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tirfilin iç kısmının tamamen doldurulduğunu ve kalp şeklini aldığını görmekteyiz.

Henüz kemale ermemiş olan bu celi sülüs yazıda aynı harflerin birbiriyle uyumlu olmadığını görmekteyiz. Özellikle nun harflerinin çanakları iki yerde de farklı yapılmıştır. Aynı şekilde “yâ” harfinin keşideleri de farklı yerlerde farklı biçimlerde çekilmiştir. Olgunluk seviyesine ulaşmamış bir yazı için bu durum normal karşılanmalıdır. Üstelik aynı dönemde yazılan diğer yazılara göre de yazının gelişmişlik seviyesi daha üst düzeydedir.

Harflerin satır çizgisini aşmadığını görmekteyiz. Kitabede ayrıca yok denecek kadar az bozulma vardır. Tarih kısmındaki 9 sayısının kuyruk kısmındaki kabartmanın aşınması dışında günümüze kadar bozulmadan gelmiştir.

Fotoğraf 143: Kemeraltı Medresesi inşa kitabesi.

3.7.2.2.Hacı Yunus Ağa Medresesi

Bulunduğu Yer: Adana Merkez Seyhan ilçesi, Kayalıbağ Mahallesi'nde köprü başındaki Cafer Paşa Camii yanına, bugün Çocuk Esirgeme Kurumu binasının olduğu yere h. 1312 (m. 1894) yılında Adana Belediye reislerinden Hacı Yunus Ağa tarafından yaptırılmıştır.²³¹

Mimarisi: Mimarisi hakkında günümüze ulaşan bir bilgi yoktur.

Hacı Yunus Ağa Medresesi İnşa Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil: Beyaz- Arapça

Metin:

قد أنشأ هذه المدرسة (صانها الله تعالى من ان تكون مدرسة)
صاحب الخيرات والحسنات الحاج يونس اغا (والله دره) في زمان
اشعة شمس العلوم والمعارف عصر السلطان (عبد الحميد خان
ادام الله دولته وايد سلطانه الى نهاية الدوران) قد تمت في تاريخ

انه اتم خيره

سنة 1312

Okunuşu:

1-Kad enşee hâzihi'l-medresete (Sâneha Allahu Teâlâ min en tekûne munderiseten)

2-Sâhibu'l-hayrât ve'l-hasenât el-Hâc Yunus Ağa (ve lillahi derrahû) fî zemâni

3-Eşîati şumûsi'l-ulûmi ve'l meârifi asri's-Sultan (Abdulhamid Hân

4-Edâmallahu devletehu ve eyyede sultânehu ilâ nihâyeti'd-deveran) kad temmet fî târihi

5-“innehu etemme hayrahu”

6-Sene 1312.

²³¹ Murat Yüksel, a.g.e., s. 80.

Türkçesi:

Bu medreseyi (Yüce Tanrı, onu yıkılmaktan korusun) hayır eserleri ve güzellikler sahibi Hacı Yunus Ağa (hayrı Allah içindir), ilim ve marifet güneşlerinin parıltıları Sultan (Abdülhamid Han, Allah onun devletini dünyanın sonuna kadar devamlı ve saltanatını kuvvetli kılsın) zamanında inşa ettirdi. Yapının tamamlandığı tarih (ebcedle) “innehu etemme hayrahu” (Muhakkak hayrını tamamladı) lafzıdır. H. 1312 (m. 1894).

Değerlendirme: 69 x 43 cm. boyutlarında olan kitabe, dıştan içe doğru girinti yapan, kenarlarda silmeli çerçeve olan mermer zemin üzerine 6 satır halinde iyi bir celf sülüsle yazılmıştır. Zemininde herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Medresenin yapıldığı tarih lafzan tarih olarak hem rakamla hem de ebced hesabıyla verilmiştir. Kitabenin beşinci satırındaki “İnnehu etemme hayrahu” (انه اتم) (cümlesinin harflerinin sayı değerlerinin toplamı, rakamla da belirtilen h. 1312 yılını vermektedir).²³²

Genel olarak bakıldığında yazıda gayet akıcı ve ferah bir istif gözlemlenmektedir. Yazının genel üslubu Miladi 1900 tarihli Hükümet Konağı kitabesiyle benzerlik göstermektedir. Orada olduğu gibi bu kitabenin içeriğinde de dönemin padişahı Sultan Abdulhamit’e methiye ve dua cümleleri parantez içinde yazılmıştır. Bu sebeple hattatının Tarsuslu Şamlızade Mustafa Haşim’in olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Fotoğraf 144: Hacı Yunus Ağa Medresesi inşa kitabesi.

²³² Murat Yüksel, *a.g.e.*, s. 80.

3.7.2.3.Rüşdiye Mektebi

Bulunduğu Yer: Adana il merkezinde olduğu anlaşılan eserin yeri tam olarak bilinmemektedir.

Mimarisi: Sultan Abdulaziz'in (s. 1861-1876 m.) zamanında, Mehmed Takıyyuddîn Paşa'nın Adana Valiliği'nde h. 1287 (m. 1870) de²³³ yapılan eserin mimarisi hakkında da kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Kitabesi, Adana Bölge Müzesi'nde bulunmaktadır.

Rüşdiye Mektebi Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin kabartma

Renk-Dil: Beyaz

Metin:

Sultan Abdulaziz'in tuğrası

مکتب رشديه (Mekteb-i Rüşdiye)

1287 (m. 1870)

Değerlendirme: Kitabe 80 x 58 cm. ölçülerinde yarı düz yarı oval biçimde oluşturulan bir mermere barok üslubunu yansıtan motifler eşliğinde yazılmıştır. Beyzî olan bu mermer levhanın etrafı, yaprak sıralarından oluşan bir çerçeve süsüyle kuşatılmıştır. Bunun içerisine alt kısma Celî sülüs yazı yerleştirilmiştir. Bu celî yazının tam üst kısmında kenar çerçevesi zeytin dallarından oluşturulmuş yaprak demeti ve bu demetin ortasında bir çiçek motifi konulmuştur. Çerçevenin içinde

²³³ Murat Yüksel, *a.g.e.*, s. 82.

kalan boşluğa Sultan Abdulaziz'in tuğrası yerleştirilmiştir. Çelengin dış kısmının yan taraflarında ise karşılıklı iki güllerden oluşan gül dalı nakşedilmiştir.

Sultan Abdulaziz'in tuğrasının içeriği "Abdulaziz han bin Mahmud el-Muzaffer daima" şeklinde okunmaktadır. Tabi tuğranın tamamlayıcı unsurları olan işaretler de yer almaktadır. Alt kısımda bulunan yazı ise celi sülüsün olgunlaşmış tarzını yansıtmaktadır. Gayet okunaklı olup hareke, şedde, tirfil, cezm ve harflerin okunmasına yardımcı mühmel işaretlere yer verilmiştir.

Fotoğraf 145: Rüşdiye Mektebi Sultan Abdulaziz tuğralı kitabesi.

3.7.3.TÜRBELER

3.7.3.1.Yâren Dede Zâviyesi Bakçacı Sâni Türbesi

Bulunduğu Yer: Adana Bölge Müzesi'nde bulunan kitabesinden anlaşıldığına göre şehir merkezinde olduğu tahmin edilmekte ve tam yeri bilinmemektedir.

Yâren Dede Zâviyesi Bakçacı Sâni Türbesi Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil: Beyaz - Arapça

Metin:

Dıştan İçe Doğru

زر تربة البقجه جى الثانى و بمضجعها من بعد طول ثقام ليس يندفع
مضى وفات بلا نسل قرينة لذاك زاد عليها الحرير والجزء
ذال الكريم الغفور المستغاث به كفا مولاه عما كان يستعان
اغطاه رفعة شان ارحوة فقل بين الملاءك ميخاءل يرتفع 1865

Okunuşu:

1-Zür türbete'l-Bakçacı Sâni ve bimadcaiha min ba'di tûl-i sekamin leyse yendefu

2-Madâ ve fâte bilâ neslin karinetin lizâke zâde aleyhâ el-harîru ve'l cezâi

3-Zâle'l-kerim el-ğafûr el-müstağas bihi. Kefâ Mevlâhu ammâ kâne yustanau

4-Ağtâhu rif'ate şânin er-rahvete fekul beyne'l-melâiki Mîhâil yurtefeu 1865.

Türkçesi: Uzun bir hastalık devresi geçiren, derdine şifa bulunmayan ve kör nesil olarak vefat eden, mezarı otsuz ve yeşilliksiz kalan Bakçacı Sani'nin Türbesi'ni ve mezarını ziyaret et. Allah, cömert ve kerem sahibi kendisinden yardım istenilen (Allah) onu yarlığasın ve ona yüksek bir derece versin. M. 1865

Değerlendirme: Kitabe 50 cm. çapında olup merkezdeki inşa tarihini gösteren 1865 rakamından başlayıp dışa doğru genişleyen helezonun içine dört

bölüm halinde tanzim edilmiştir. Dairenin en dışına kenar çizgisi boyunca bir servi motifi ve bir gülçe işlenmiştir. Her bir cümle bir gülçe ile ayrılmış olan ve miladi yılı gösteren 1865 rakamı ile dikkati çekmektedir.²³⁴ Kitabe dıştan içe doğru okunmaktadır. Genel itibariyle bakıldığında yazının oldukça girift ve bozuk yazıldığı gözlemlenmektedir. Özellikle “ayn” harflerinin bozukluğu dikkati çekmektedir. Kitabedeki bu bozukluk yazıyı mermere geçiren ustanın bilgisizliğinden kaynaklanabileceği gibi hattatın yuvarlak istif formunu düzgün kullanamamış veya istifleyememiş olmasından da kaynaklanabilir. Harekelerin yok denecek kadar az kullanıldığı görülmektedir. Kelimeler bazı yerlerde sıkışık bazı yerlerde normal seyreklikte yazılmıştır. İstifte düzenli bir dağılım söz konusu değildir. Mermer üzerine yazıldığından harflerde deforme olmamış günümüze kadar bozulmadan gelebilmiştir.

Fotoğraf 146: Türbenin kitabesi. (Nusret Çam)

²³⁴ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 442.

3.7.4.ÇEŞMELER

3.7.4.1. Şeyh Ebu Bekir Çeşmesi

Bulunduğu yer: Günümüzde mevcut olmayan eserin tam yeri belli değildir.

Şeyh Ebu Bekir Çeşmesi Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil: Beyaz- Arapça

Metin:

صاحب الخيرات والحسنات

شيخ ابو بكر تاريخ سنة 1185

Okunuşu:

Sâhib'ul-hayrât ve'l-hasenât

Şeyh Ebu Bekir tarihi sene 1185 (m. 1771/72)

Değerlendirme: Kitabe, Adana Bölge Müzesi'nde bulunmaktadır. Şeyh Ebu Bekir Çeşmesi'nin kitabesi, mermer üzerine iki satır celî sülüsle yazılmıştır. Yazı uçlarda sivrilen kenar kısımları oval düz çerçeve içine alınmıştır. Hareke hiç kullanılmamış olup dikey harfler göze çarpmaktadır. Yazı, oldukça bozuk bir celi sülüsle yazılmıştır.

Fotoğraf 147: Şeyh Ebu Bekir Çeşmesi kitabesi. (Nusret Çam)

3.7.4.2. Yeni Hamam Çeşmesi

Kitabenin Bulunduğu Yer: Adana merkez Seyhan ilçesi Mestanzâde mah., Sarı Yakub sokağı ile 23026. Sokağın arasındadır.

Mimarisi: Çeşme günümüzde mevcut değildir. Ancak Yeni Hamam'a bitişik olarak yapıldığı ifade edilmektedir. Kitabesinden anlaşılacağı üzere Hasan Paşa-zâde Mir Ahmet'in 1813 senesinde yaptırılmıştır.²³⁵ Kitabe şimdi Yeni Hamam'ın batı duvarına yerleştirilmiş vaziyette bulunmaktadır. İlk bakışta hamamın kitabesi olarak görünse de çeşmeye ait olduğu içeriğinden anlaşılmaktadır.

Yeni Hamam Çeşmesi Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celî Nesta'lik

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil: Gri- Osmanlıca

Metin: حسن باشا زاده مير احمد صاحب بنياد

اثر خيرات بنا قلدى خدا عمر ين ايده مزداد

ديسونلر بارك الله نوش ايده نلر عافيت بولسون

شكر خوش چشمه آب اولدى ايده لر خير ايله هب ياد

بو كه لازم ديو نقش ايلدك طاشنه بر تاريخ

..... حمدالله اولوب زلالى سلسبيل ارشاد

Okunuşu:

- 1- Hasan Paşa zâde Mir Ahmed sâhib-i bünyâd
- 2- Eser-i Hayrât binâ kıldı Hüdâ ömrün ide müzdâd
- 3- Disinler bârekallâh, nûş idenler afiyet bulsun
- 4- Şükür hoş çeşme-i âb oldu, ideler hayr ile heb yâd
- 5- Buna lazımdır deyu nakş eyledik taşına bir tarih

²³⁵ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 445.

6- ...Hamdullah olub zülâli sel-sebîli irşâd

1226 (M. 1811)

Türkçesi: 1-Hasan Paşa zade Mir Ahmet bu binanın sahibi

2-Allah ömrünü uzun eylesin hayır eserini yaptırdı

3-Allah mübarek kılsın desinler, içenler afiyet bulsun

4-Hep hayırla yâd etsinler güzel bir çeşme oldu

5-Buna lazımdır diyerek kazıdık taşına bir tarih

6-Allah'a hamd olsun..

Değerlendirme: Kitâbe, en alttaki tarih kaydıyla birlikte toplamda 7 satırdan oluşmaktadır. Her bir satır uçta dilimlenen kartuşlar içine alınmıştır. Zeminin renginden daha önce boyandığı anlaşılmaktadır. Eski resimlerine bakıldığında ise; pas rengine benzeyen koyu sarı renge boyandığı görülmektedir. Yeni Hamam'ın giriş kapısının sağındaki duvarın üzerinde bulunan çeşmenin kitabesi 47 x 40 cm. boyutlarındadır.

Yazının geneline bakıldığında düzen ve uyum görülmemektedir. Harfler gelişi güzel yazılmış gibidir. Aynı satırdaki kalem kalınlıkları birbirini tutmamaktadır. Bu tespit ilk üç satırda bariz görünmektedir. Satırların baş kısmındaki kelimeler/harfler yaklaşık olarak 10 mm iken satırın sonuna doğru 6-7 mm'ye düşmektedir. Yazının bu denli girift ve birbiri içindeki farklılıkların sebebini şu iki maddede arayabiliriz:

1- Kitabenin aynı hattatın elinden çıkmayışı

2- Yazıyı mermere geçiren ustanın bilgisizliği.

Yazının meyli, akışı bile belirsiz olup uzaktan ilk bakıldığında yazı çeşidinin celî nesta'lik oluşu da belirsizdir. Harflerde tahrîbat söz konusudur. Celî nesta'lik açısından oldukça bozuk bir yazıdır.

Fotoğraf 148: Yeni Hamam'ın giriş kapısının üst kısmında bulunan Yeni Hamam Çeşmesi kitabesi.

Fotoğraf 149: Yeni Hamam Çeşmesi kitabesi.

3.7.5. İMARETLER

3.7.5.1. Piri Paşa İmâreti

Bulunduğu Yer: Ulu Camii'nin yol aşırı batısında ve Çarşı Hamamı'nın kuzeyinde bulunmakta idi. Burası şimdi, İnkılâp İlköğretim Okulu'nun bulunduğu yere tekabül etmektedir.²³⁶

Mimarisi: Ulu Camii İmâreti ve İmâret-i Cedîd olarak da anılan eserin ne zaman yapıldığı belli değildir. Vakfiyesinde banisinin Piri Paşa olarak gösterilmesi sebebiyle Ulu Cami batı taç kapısı, medresesi, hamamı ile birlikte 1510-40 yılları arasında inşa edildiği söylenebilir. Adana Bölge Müzesi'nde celi sülüsle yazılmış 1526 tarihli baş kısmı kırık bir kitabenin bu imarete ait olduğunu söylemek mümkündür.²³⁷

Piri Paşa İmâreti Kitabesi

Hattat: Bilinmiyor.

Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

Malzeme ve Teknik: Mermer üzerine zemin oyma

Renk-Dil: Koyu Gri-Arapça

Metin:

....خليل بن رمضان غفر الله و والديه بتاريخ غرة شهر محرم الحرام اثنين و ثلاثين و تسعمائة

932

Okunuşu:

...Halil bin Ramazan ğafferallahu ve vâlideyhi bi târihi ğurrati şehri Muharram'il-Haram isneyni ve selâsîne ve tis'amie. (h. 932 m. 1526)

²³⁶ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 447.

²³⁷ Nusret Çam, *a.g.e.*, s. 447.

Türkçesi:

...Ramazanoğlu Halil –Allah onu ve ana-babasını bağışlasın- dokuz yüz otuz iki yılının Muharrem ayının ortalarında.....

Değerlendirme: Kitabe, tek parça tek satır halinde üst üste istiflenerek yazılmıştır. Celi sülüsün beylikler dönemi kapsamında değerlendirilmelidir. Adana Ulu Camii Külliyesi'ndeki yazılarla benzerlik göstermektedir. Yazıldığı tarihi itibarıyla de bu benzerliği yakalamak mümkündür. Vakfiyelerden anlaşıldığı kadarıyla bu imaretin külliye dahilinde yapılmış olması gerekmektedir.

Yazı gayet girift ve düzensiz bir biçimde istiflenmiştir. Elif ve lam harflerinin boy ölçüleri kitabe içinde farklılık göstermektedir. Bazı yerlerde kısa bazı yerlerde oldukça uzun bir biçimde yazılmıştır. Zülfe'ler dönemin özelliği olarak keskin ve küt şekilde konulmuştur. Lafzatullah'ın henüz istenilen formda yazılmamış olduğu gözlemlenmektedir.

İmaretin Adana Bölge Müzesi'nde olması ve müzenin çoğu kitabeyi teşhire sunmamasından dolayı kitabenin ölçülerine ulaşılamamıştır. Diğer kaynaklarda da ölçüleri mevcut değildir.

Fotoğraf 150: Piri Paşa İmaretİ inşa kitabesi.

GENEL DEĞERLENDİRME

III. bölümde çalışmamızın ana konusunu oluşturan Adana merkezde bulunan celi yazıları hat sanatının tarihi seyri içinde yeri geldiğinde farklı dönemlerle kıyaslar yaparak tahlil etmeye çalıştık. Şimdi ise tahlilini yaptığımız bu yazıların yer aldığı eserlerle birlikte genel bir değerlendirmesini yapacağız:

Kur'an-ı Kerim'in indirilmeye başlamasıyla birlikte ona bağlı güzel el sanatları da beraberinde oluşmaya başlamıştır. Muhakkak bu sanatların başında Kur'an'ı en güzel yazma amacını güden hüsn-ü hat sanatı gelir. Asr-ı Saadet'ten günümüze gelen kutsal emanetler arasında yer alan "Hz. Osman Mushafı" hat sanatındaki başlangıcın örnek bir eseri sayılabilir. Sonrasında hem mimari hem kitabi olarak gelişme arz eden hat sanatı, farklı dönemlerde farklı milletlerin eliyle gelişerek en güzel halini şüphesiz Osmanlı Dönemi'nde almıştır. "Kur'an-ı Kerim Mekke'de indi, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı." sözü bunun en güzel kanıtıdır. Çalışmamızın baş kısımlarında celi sülüs ve celi yazılar hakkında kısa bir araştırma/inceleme yer verdik. Bu inceleme esnasında gördük ki; her bir dönemin kendine özgü bir tarzı ve üslubu vardır. Özellikle mimaride daha çok kullanılan celi yazı burada ayırt edici özelliklerini bariz görünür şekilde belli etmiştir. Örnekle; Büyük Selçuklu Dönemi eserlerinden olan Ardistan Mescid-i Cuma'sında (m.1160-h. 555) bulunan celi sülüs yazıların zemininde kıvrık dal ve nebati motiflerle süslenmiş birçok tezyini unsur yer almaktadır. Kufi yazılar ön planda olup harfler seyrek yazılmıştır. Anadolu Selçukluları'ndaki ilk dönem celi sülüs uygulamalara baktığımızda örneğin; m. 1229 yılında inşa edilen Sivas'taki Divriği Ulu Camii inşa kitabesi yazılarında Büyük Selçuklu tarzı devamı niteliğinde kıvrım dallı nebati motifler görülmektedir. Fakat Anadolu Selçuklu Dönemi'nde yapılan eserlerdeki kitabelerin tamamında bu tezyinatı göremiyoruz. Mesela; Konya'daki İnce Minareli Medrese (m.1264), Karatay Medresesi (m.1251) ve Sahip Ata Camii'nin (m. 1258), taç kapılarında bulunan celi yazılarda zemin tezyinatının görülmediğini, bunun yerine istif bakımından son derece girift yazılarla karşı karşıya kaldığımızı görmekteyiz. Beylikler Dönemi Celi sülüs özelliklerine baktığımızda ise, Anadolu Selçuklu Dönemi'nde görülen zemin tezyinatından arınarak yazılmış bir celi sülüs

uygulama görmekteyiz. Örneğin; Aydınogulları mimari eserlerinden biri olan 1334 yılında Tire'de Süleyman Bey için yaptırılan türbenin kitabesinde görülen celi sülüs yazılar, beylik döneminin erken örneklerindedir. Ve buradaki yazıların zemininde süsleme yoktur.

Adana'da bulunan en eski celi yazılar, Ramazanoğulları Beyliği dönemine aittir. Adana'daki en eski İslami kitabe ise, 1493 yılı Ramazanlı Halil Bey'in yaptırdığı halk arasında "Küçük Mescit" adıyla bilinen mescittir. Beyliğin hem Memlûklü hem de sonrasında Osmanlı'ya tabi olarak hüküm sürmesi birçok farklı etkiyi beraberinde getirmiştir. Mamafih beylik tarafından yaptırılan eserlerin celi yazılarında bu iki etkiyi birlikte görmekteyiz. Örneğin; Miladi 1493 yılında inşa edilen Halil Bey Mescidinin inşa kitabesindeki celi sülüs yazı, güney kesim (Suriye-Memlûklü-Mısır) etkisindeyken, 1540 yılında tamamlanan camiinin batı taç kapısındaki inşa kitabesindeki celi sülüs yazı ise 15. ve 16. Yüzyıl Osmanlı celi sülüs kapsamında değerlendirilmelidir. Saray'ın Selamlık kısmının güney duvarındaki kitabede de Halil Bey Mescidi'ndeki inşa kitabesinin özelliğiyle benzerlik göstermektedir. Burada da güneyden gelen etkiler söz konusudur.

Ramazanoğulları dönemine ait eserlerin kitabelerinde ve celi yazılarında, beylikler dönemi celi sülüs yazının öncelikli karakteristik bir özelliği olarak yazıların zemininde tezyinat çok az kullanılmıştır. Zemin tezyinatı çoğunlukla azalmış olup yalnızca köşebendlerde palmet motifli çerçeve tezyinatı görülmektedir. Mesela Ulu Camii'nin doğu taç kapısındaki yazının tezyinatı bu şekildedir. Bunun dışında zemin tezyinatı olarak yazının istifinde boşluk doldurmak ve bazen de harflerin ucuna eklenen tepelik ve rumi motiflere de yer verilmiştir. Ulu Camii'nin "minber" deki inşa kitabesinde bu bahsedilen türdeki süslemeler hemen fark edilir. Aynı şekilde harime bitişik türbede bulunan çini sandukaların üzerindeki kitabelerde de durum aynıdır. Harflerin ucuna birleşen rumiler mevcuttur.

Adana'daki celi yazılarda üç çeşit yazıyla karşılaşmıştır. Bunlar *celi sülüs*, *kufi* ve *celi nesta'lik* yazıdır. Aslında *kufi* yazıya yalnızca Ulu Camii'nin mihrap kısmındaki sağ ve sol bordürde rastlıyoruz. *Celi nesta'lik* yazı ise Adana'daki b artırmırçok yapıda karşımıza çıkmaktadır. Bu yazı, özellikle geç dönemde mimaride

ve mezar taşlarında çokça tercih edilmiştir. Celi nesta'lik yazıyla yazılan kitabeler; H.1162/M.1748 tarihli *Alemdar Mescidi* inşa kitabesi, H.1327/M.1909 *Mestanzade Hacı Mahmud Ağa Camii* teccid kitabesi, H. 1165, 1167 /M. 1751, 1753 *Yeşil Mescit* inşa kitabeleri, H.1269/M.1852 *Şeyh Zülfikar Mescidi* tamir kitabesi, H. 1263/M. 1847 tarihli iki kitabe ve H. 1296/M. 1879 tarihli *Taş Köprü* kitabeleri, H. 1262/M. 1850 *Arasta* tamir kitabesi, H.1226/M. 1811 *Yeni Hamam Çeşmesi* inşa kitabesi, H. 1197/M. 1782 *Hacı Hasan Mescidi* tamir kitabesi, H. 1134/M. 1721 *Balcıoğlu Mescidi* inşa kitabesi. Görüldüğü gibi 18. Yüzyıl ve sonrasında celî nesta'lik yazı daha revaçta kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle de bu yazıyla yazılan kitabelerin içeriği manzum ve kafiyeli oluşturulmaya özen gösterilmiştir. Nitekim İran menşeli yazı olması sebebiyle de farsça şiirlerin nesta'lik yazıyla yazıldığı gözlemlenmektedir. İnceleme konusu olan diğer yazılar ise celi sülüs yazıyla yazılmıştır. Erken ve son dönem eserlerin kitabelerinde bu yazı revaçtadır.

Mimaride celi sülüs yazı diğer yazı çeşitlerine göre daha çok tercih edilmiştir. Adana'da bulunan celi yazılarda çoğunlukla karşımıza çıkan yazı çeşidi celi sülüstür. Bunun nedenlerinin en başında şüphesiz bu yazı çeşidinin hem zarif hem de heybetli yapısıyla Türk estetik zevkini yansıtması ve uzaktan okunmayı kolaylaştıracak güce sahip olmasıdır. Hüsn-i Hat literatüründe de araştırma ve tahlil konusu olan yazı çeşidi genellikle celî sülüstür.

Ulu Camii Külliyesi'ndeki yazıların tamamına yakını *celî sülüsle* yazılmıştır. *Ulu Camii*, *Ulu Camii Türbesi*, *Küçük Mescit*, *Ulu Camii Medresesi*, *Haremlik*, *Selamlık*, *Çarşı Hamamı*, *Gön Hanı*, *Büyük Çarşı* kitabeleri celî sülüsle, yalnızca *Arasta* kitabesi celî nesta'lik yazı çeşidiyle yazılmıştır. Buradaki celî sülüs yazıların ortak özelliği; celî sülüsün henüz olgunlaşmamış olup Anadolu Selçuklu Dönemi etkisinde gelişen beylikler dönemi etkilerine istinad olmasıdır. Bu eserler birbirlerine yakın tarihlerde yapılmış olmasına rağmen kendi içinde farklılıklar da mevcuttur. Bu farklılıklar ise; külliye yapıtıran Ramazanoğulları Beyliği'nin tarih sahnesindeki siyasî rolüdür. Beyliğin hem Memlûklü hem de Osmanlı'ya tabi olarak hüküm sürmesi mimaride ve sanatta kendini göstermiştir. Ulu Camii'nin doğu taç kapısı Memlûklü-Mısır sanatı tesirindeyken batı taç kapısının hem mimari hem de kitabe

açısından Osmanlı etkilerinde olması sözünü ettiğimiz beyliğin siyasi konumundan kaynaklanmaktadır.

Yağ Camii Külliyesi kitabeleri de Ulu Camii Külliyesi'ndeki yazılar gibi *celi sülüsle* yazılmıştır. Burada da hem istif hem olgunluk bakımından beylikler dönemi celi sülüs yazısının etkilerini görmekteyiz. Yazı zemininde tezyinat bulunmayan, yalnızca harflerin ucuna veya kitabenin baş ve son kısımlarına eklenen motiflerle son derece girift yazılan istifler söz konusudur. *Piri Paşa İmareti* (H. 932/ M. 1548) *Kemeraltı Camii* (H. 955/ M. 1548), *Kemeraltı Medresesi* (H. 955/ M. 1548), *Hacı Hasan Mescidi* (H. 967/ M. 1559) *Cafer Paşa Camii* (H. 1058/ M. 1648) kitabeleri de celi sülüsle yazılan erken tarihli kitabelerdir. Geç dönem celi sülüs yazılar ise; *Akça Mescit* (M. 1868 / H. 1284), *Mestanzâde Hacı Mahmud Ağa Mescidi* (H. 1318 / M. 1901), *Yeni Camii* (H. 1142/ M. 1729), *Eski Askerî Rüşdiye* (Kız Lisesi) (H. 1300/ M. 1882), *Bahri Paşa Çeşmesi* (H. 1318/ M. 1901), *Hükümet Konağı* (H. 1318/ 1900), *Arıkzâde Hacı Ali Efendi Camii* (H. 1322/ M. 1904), *Hacı Mustafa Mescidi* (H. 1166/ M. 1753), *Memiş Paşa Camii* (M. 1825), *Tahtalı Camii* (M. 1948), *Hacı Yunus Ağa Medresesi* (H. 1312/ M. 1894), *Rüşdiye Mektebi* (H. 1287/ M. 1870), *Yaren Dede Zaviyesi Bakçacı Sani Türbesi* (M. 1865), *Şeyh Ebu Bekir Çeşmesi* (H. 1185/ M. 1771/72) eserlerinin kitabeleridir.

Adana'da bulunan celi yazılar ve kitabeler genellikle mimari eserlerin inşa ve tamir metinlerini içermektedir. Ulu Camii harim ve türbe içerisinde ise; buldukları yere uygun yazılan ayetler, Lafza-i Celal, kelime-i tevhid, cihâr-i yâr-i Güzin isimleri, ve besmele yer almaktadır. Ayrıca Farsça ve Osmanlıca olarak yazılan celi yazıların içeriği şiir metinleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kitabelerde **istif düzeni** olarak; genellikle tek katlı istif yazılara hakimdir. Katlar tek, birden fazla satırlar halinde yazılmıştır. Ulu Camii harim kısmının batı bölümündeki avluya açılan kapının üzerinde çini plaka üzerindeki yazı ve tablodaki yazı istifi iki katlı yazılmıştır. Birden fazla katlı istiflerde genellikle okumada aşağıdan yukarıya doğru bir yol izlenir. Nadiren yukarıdan aşağıya veya bir yukarı bir aşağı okunan istifler de mevcuttur. Buradaki çini üzerindeki yazıda ise önce alt satırdaki yazı ondan sonra üst kattaki yazı okunmaktadır. Bu yazının üst kısmında

bulunan tablodaki celi sülüs yazıda ise okumaya önce üst satırdan başlanılmaktadır. Kitabelere genel olarak bakıldığında istif düzeni yönünden aşırı girift ve karışıklık söz konusu olmamakla birlikte yer yer kümelenmiş ve sıkışmış harf ve kelimelere rastlamaktayız. Ulu Camii türbesi sanduka kitabelerindeki bahsedilen istif bu şekildedir. Bu durum yazıyı yazan hattatın istif düzenini, satıra yerleştirme nizamını doğru tahmin edememesini akla getiriyor. Fakat hattatların bu konuda titiz olmaları da göz önünde bulundurulursa yazıyı çiniye geçiren ustaların hat sanatının satır düzenine vakıf olmamaları da kuvvetle muhtemeldir. Aynı şey, Ulu Camii minberinin inşa kitabesindeki satır düzeni ve harfleri için de geçerlidir. Bazı kelimeler ve harfler, istife ve satıra sıkıştırılmaya çalışılmışçasına diğer kelime ve harflere göre harf anatomisi bakımından oldukça küçük yazılmıştır. Dönemin istiftteki karakteristik özelliği, henüz olgunlaşmamış bir özellikte olup bu dönem için normal karşılanmalıdır. 18. ve 19. yüzyıllarda ise istiflerdeki satır düzenleri daha da güzelleşmiş, hareketlerin ve mühmel işaretlerin anatomileri netleşmiş ve dengeli bir istif elde etmek için çaba sarfedilmiştir.

Harf anatomilerinden elde ettiğimiz değerlendirmelere göre; 16. ve 17. Yüzyılda yazılan yazılarda harf bünyeleri henüz netliğe kavuşmamıştır. Harflerin ölçüleri de bu devirde tam olarak oturmadığı için aynı harf bazı yerlerde küçük bazı yerlerde ise büyük yazılmıştır. Dikey harflerdeki kütlük ve düzlük yazının akıcılığını engellemiştir. Dönüşlerde ve harf birleşimlerindeki incelikler yeterince yapılamadığı için harf köşeleri estetik değildir. Zülfeler çok sivri ve keskindir. Bazı harflerin çanakları yeterince çukur değil, düze yakın yapılmıştır. Örneğin; Ulu Camii'nin doğu taç kapısındaki orta panoda yer alan “*Rıdvan*” kelimesindeki “*nun*” harfinin çanağı “*be*” harfi gibi düze yakın bir biçimde yazılmış, gereken derinlik harfe kazandırılmamıştır. Aynı caminin batı taç kapısındaki “*nun*” harfleri, doğu taç kapısındaki “*nun*” harfinin çanaklarına göre biraz daha derinlik kazanmışsa da istenilen seviye ve ölçüyü yine de elde edememiştir.

Ulu Camii mihrabındaki çini üzerine yazılmış harfler, kendi seviyesi ve camide bulunan diğer yazılara göre kıyaslandığında oldukça bozuktur. Bu bozukluk, yazının çiniye aktarılmasında veya restorasyonunda titizlik gösterilmemesinden

kaynaklanabilir. Özellikle “vav”, “ra” ve “cim” harflerinin bünyeleri estetikten yoksun gelişigüzel yazılmıştır.

Yine 16. ve 17. Yüzyıl yazılarında diğer harf bünyelerinde olduğu gibi “lafzatullah”ta da olması gereken estetik seviyeye ulaşamamıştır. Harekeler, mühmel harfler (noktasız harflerin altına veya üstüne konulan *ha, sin, sad* gibi küçük harfler) ve tırfıl, tırnak gibi tezyinat işaretleri muhtelif kitabelerde çeşitlilik göstermektedir.

19. yüzyılda yazılan yazıların harf bünyelerine baktığımızda daha olgunlaşmış ve hat sanatındaki kaidelere uygun biçimde yazılmış yazılarla karşılaşırız. Miladi 1882 yılına tarihlenen *Eski Askerî Rüşdiye* olarak bilinen *Kız Lisesi* kitabesinde sözü edilen olgunluk ve kemal seviyesi dikkati çekmektedir. Bu kitabede 15.-16. Yüzyıl celi sülüslerine kıyasla; harf ve kelimelerin arasındaki boşluklar bertaraf edilmiş, dikey harflerdeki estetiği bozan aşırı sayılabilecek uzunluklar kısaltılmıştır. Zemindeki tezyini motifler ise tamamen kaldırılmıştır.

Yazıların genelindeki **kalem ölçüsü**; ortalama 15-20 mm. arasındadır. Bu rakamlardan daha küçük ve daha büyük kalem kalınlığında yazılmış celi yazılar da mevcuttur. Ulu Camii hariminin revaklı avluya açılan batı kapısının alınlığında çini üzerine yazılmış olan yazının kalem ölçüsü 45 mm. olup sözünü ettiğimiz ortalamanın üstündedir. Kalem ölçüsü alınırken dikkat edilecek husus, yazının en kalın görünen kısmının baz alınmasıdır. Bunun için de yaptığımız ölçümlerde harflerin noktaları veya çanakların orta kısımları dikkate alınmıştır. Ulu Camii’nin içerisindeki Şevki Efendi tablolarının kalem ölçüleri de 30 mm. olup genel kalem ölçüsünün üstünde bir ölçü gözlemlenmektedir. Tablo yazıları genellikle uzaktan okunmayı kolaylaştıracak ölçüde büyük yazılmıştır. Taç kapılarda bulunan kitabeler ise tablo yazılarına göre biraz daha güçlkle okunmaktadır. Kitabelerin oldukça yüksek yerde olması bu güçlüğün sebeplerinden bir tanesidir. Bazı kitabelerin kalem ölçüleri de bu nedenle yaklaşık olarak verilmiştir.

Kitabeler, kullanılan **malzeme ve teknik** yönden farklılıklar oluşturmaktadır. Kısaca değerlendirecek; Ulu Camii avlusunun doğu ve batı taç kapısındaki kitabeler,

“mermer üzerine zemin oyma” tekniği ile yazı zeminden yukarıda kalacak şekilde yazılmıştır. Zemini beyaz, harfler koyu renktedir. *Akça Mescit, Memiş Paşa Camii, Çarşı Hamamı, Yeni Camii, Yeni Hamam Çeşmesi, Mestan Camii, Arasta, Alemdar Camii, Yağ Camii ve Medresesi* gibi eserlerin kitabeleri de yine aynı teknikle zeminden biraz daha koyu bir renkle yazılmıştır. Ulu Camii’nin minber alınlığındaki kitabenin zemini beyaz renkte mermer olup üzerine koyu altın yıldız şeklinde kabartılarak yazılmıştır. Mermer üzerine siyah yazılmış kitabeler de mevcuttur. *Arızkade Hacı Ali Efendi Camii minare kitabesi, Mestanzade Hacı Mahmud Ağa Mescidi kitabesi* bunlardan bazılarıdır. Küçük Mescit (Halil Bey Mescidi), Ulu Camii Medrese, Taş Köprü kitabeleri, Cafer Paşa Camii gibi eserlerin kitabeleri de mermer zemin üzerine zeminle aynı renkte yazılmıştır. Mermer üzerine yazılan bir başka celf yazı, “külli men aleyhâ fân” ayetiyle Ulu Camii türbe kapısı üzerinde yer almaktadır. Fakat buradaki yazı kabartma şeklinde olmayıp silik bir biçimde okunmaktadır. Buradaki yazının kalemişi tekniğiyle mermere geçirilmiş olması muhtemeldir. Zamanla boyası kaybolmuş, sadece yazının izi kalmıştır. Kalemişi tekniği genelde sıva üzerine veya ahşap malzemeye uygulanır. Ve kalıcı olma ihtimali daha fazladır. Mermer zemin kaygan olduğundan bu boyanın zamanla akmış veya silinmiş olması ihtimal dahilindedir. Türbenin dış duvarında bulunan mihrapta sıva üzerine kalem işi desen ve motifler mevcuttur. Mermer üzerine yazılan yazıların okunabilirliği ve günümüze sağlam bir şekilde ulaştığını gördük. Ancak taş malzeme üzerine yazılan yazılar, oldukça aşınmış vaziyettedir. Mesela Yeşil Mescit kitabeleri taş zemin üzerine yazıldığından zamanla aşınmış, yazının tahlili zorlaşmıştır. Çini üzerine yazılan yazılar, *Ulu Camii türbe sandukaları, Ulu Camii mihrabı, Ulu Camii harimi batısındaki dikdörtgen bölüm ve harimin avluya açılan batı kapısının* üzerinde bulunmaktadır. Bu yazıların zemini lacivert veya koyu mavi, harfler ise beyaz renkte yazılmıştır. Ancak çini üzerine yazılan yazılarda hat sanatı bakımından hata oranları oldukça yüksektir. Mesela mihrapta; “*Ve yebkâ vehu rabbike Zü’l-Celâli ve’l-ikrâm*” ayetindeki “*ikram*” kelimesindeki “*mim*” harfinin baş kısmı ya çiniye geçirilirken ya da bilişsizce yapılan restorasyonlarda yazılmaya unutulmuştur. Ulu Camii türbesindeki çini sanduka kitabelerinde ise, yazıların son satırlara doğru sıkıştırılmış ve düzenli dağılımının yapılmamış olması akla yazıyı çiniye geçiren çini ustalarının hat sanatı hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı

düşüncesini akla getirmektedir. İstifteki düzenli dağılım ve harflerin satıra düzenli yerleştirilmesi hat sanatı bakımından önemlidir.

Tez çalışmamızda bulunan yazılarda **hattat** imzası oldukça azdır. Yazılarda imzası bulunan hattatlardan bazıları şunlardır: Ulu Camii'nde yalnızca levha yazılarında iki hattatın imzası bulunmaktadır. Ulu Camii harim içindeki levhalarda Hz. Hüseyin isminin bulunduğu levhanın altında Şevki Efendi imzası yer almaktadır. Yine Ulu Camii hariminin batı kısmındaki, revaklı avluya açılan dış kapının üzerinde bulunan levhada Muhammed Zekeriya imzası yer almaktadır. Çukurova'da ismine birkaç kitabede rastladığımız Tarsuslu Şamlızâde Mustafa Haşim'in imzası Arızkâde Hacı Ali Efendi Camii, Hükümet Konağı kitabesi ve Mestanzâde Hacı Mahmud Ağa Camii kitabelerinde yer almaktadır. Bunlardan başka Nuri ve Vehbî imzalı kitabeler de mevcuttur. Ulu Camii Medrese Şadırvanı kitabesinde Nuri, Eski Askeri Rüşdiye kitabesinde ise Vehbî imzası yer almaktadır.

Adana'da bulunan yazılar, hem dış mekanlarda inşa kitabesi olarak hem de iç mekanda kapı üstünde veya camilerin kible yönünde, daha çok dikkat çeken yerlere konulan yazılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tezimize konu olan celî yazılar Adana'nın merkez ilçelerinde bulunan eserlerin kitabeleridir. Ancak mezar taşları bu yazıların dışında tutulmuştur. Dış mekandaki yazılardan; Ulu Camii'nin doğu ve batı taç kapısındaki kitabelerde hem yapının inşası hakkında bilgi veren yazılar hem de bazı ayetler yer almaktadır. Burada bulunan ayetlerde mekân-mana ilişkisine uygun biçimde; Allah'ın rızasının O'nun adına yapılan binalarda aranılması gerektiği ve çalışmanın önemine dair içerikler yer almaktadır. Ulu Camii Medrese taç kapısında, Küçük Mescit (batı duvarındaki dış pencere alınlığında), Selamlık (güney duvarında) ve minberdeki kitabelerde ise; bani ve inşa bilgileri yer almaktadır. Ulu Camii türbe kapısının üzerinde silik halde bulunan "Küllü men aleyhâ fân" "Yeryüzünde bulunan bulunan herşey fanidir" ayeti, bulunduğu yerin anlam bütünlüğüne haiz biçimdedir. Harim içindeki tablolar, caminin harim kısmında güney, doğu ve batı duvarlarında yer almaktadır. Ulu Camii mihrabında çini üzerine yazılmış olan ayet, "Yalnızca Rabbinin yüzü baki kalır" (Rahman, 27) anlamında olup namazda Allah'ın huzuruna yani yüzlerin kibleye çevrilmesini söylenmesi açısından yine mekan-mana

bütünlüğünü göstermektedir. Kitabeler, tamir kitabeleri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Akça Mescidi'nin kapısının üzerinde bulunan kitabe tamir kitabelerinden biridir ve Osmanlıca yazılmıştır. Celi nesta'lik yazıyla yazılan yazılar genellikle şiir şeklinde yazılmıştır. *Alemdar Mescidi*, *Şeyh Zülfikar Mescidi*, *Yeşil Mescit* gibi yapıların kitabeleri yaptıran kişiyle veya yapıyla ilgili içerikli mısralardan oluşmaktadır. Bazı yapıların içeriğinde dönemin padişahını öven cümleler yer almaktadır. Hükümet Konağı ve Eski Askeri Rüşdiye gibi eserlerin kitabelerinde Sultan II. Abdulhamit Han'dan bahsedilmektedir. Yazı dilleri olarak genellikle Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi kullanılmıştır.

SONUÇ

Adana Türk Kültür Varlıkları Envanter kayıtlarına göre Adana'da birçok celî yazı ve kitabe mevcuttur. Bu kitabelerden bazıları eserlerin üzerinde bazıları da Adana Bölge Müzesi'nde bulunmaktadır. Tez çalışmamızda günümüze ulaşan ve günümüze ulaşamayan eserlerin celî yazıları konu olup Adana'nın merkezinde bulunan eserler söz konusudur. Ayrıca mezar taşları bu konunun dışında tutulmuştur. Tespit ettiğimiz celî yazıların bulunduğu yerler; iki külliye, sekiz camii, yedi mescit, dört medrese ve mektep, üç çeşme, bir köprü, iki türbe ve bir imaretten oluşmaktadır. Bunların içinde hem yapım hem de onarım kitabeleri ayrıca levha yazılar da bulunmaktadır. Toplamda ise şu kadar.... Yazı değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Adana'daki en eski tarihli İslamî kitabe, Ramazanoğlu Beyi Halil Bey tarafından yaptırılan Küçük Mescit'in (H. 898/ M. 1493) batı duvarında pencere alınlığında bulunan celî sülüs yazıdır. Bu yazıda güneyden gelen etkiler söz konusudur. Ramazanoğulları Beyliği'nin hem Memluklu hem de Osmanlı hakimiyeti altında hüküm süren bir beylik olması mimari ve hat sanatındaki emarelerini bize apaçık göstermiştir. Çukurova'nın birçok savaşa sahne olması bazı mimari eserlerin yıkımına sebep olsa da günümüzde birçok eser ayakta kalmayı başarmıştır. Hem çatışma ve savaşlar hem de kültüre, medeniyete, mimari eserlere yapılan acımasızca tahribat bazı eserlerin bu eserlerle de birlikte kitabelerin yok olmasına neden olmuştur. Yıkılan bazı eserlerin kitabeleri de müzede koruma altına alınmıştır. Cafer Paşa Camii (H. 1059/ M. 1649) yıkılan bu eserlere örnektir. Kitabesi Bölge Müzesi'nde mevcuttur. Hacı Yunus Ağa Medresesi (H. 1312/ M. 1894) geç tarihli bir eser olmasına rağmen yıkılan eserler arasındadır. Mimarisi hakkında bir bilgiye sahip olmamakla birlikte kitabesi mevcuttur. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Kitabenin mermerindeki çatlak ve kırılmalar dışında celî yazıların çoğu okunabilir vaziyettedir. Taş üzerine yazılan yazılar doğal sebeplerle aşınmış olup zor okunmaktadır. Yeşil Mescit (H. 1167/ M. 1748) buna örnektir. Mermer zemin üzerine yazılan yazıların uzun ömürlü olmasına rağmen Ulu Camii Türbesi'nde mermer üzerine yazıldığı halde sadece izi kalan yazılar da mevcuttur. Türbe kapısı üzerinde yer alan Rahman Suresi'nin 26. Ayeti (külli men aleyha fan) bu şekilde

olup büyük ihtimalle kalemişiyle yazıldığından zamanla boyası dökülmüş ve izi kalmıştır. Bir yazının uzun ömürlü olması malzemeye olduğu kadar yazının yazım tekniğine de bağlıdır. Çini üzerine yazılan yazılar da günümüze kadar sağlam gelebilmiştir. Ancak yapılan tadilatlarda titiz davranılmadığı yazıların oldukça bozuk olmasından anlaşılmaktadır.

Adana'da bulunan celi yazılarda iki yazı çeşidiyle karşılaşılmıştır: Celî sülüs ve celî nesta'lik. Bundan dolayı çalışmamızın II. bölümünde bu iki yazı çeşidine ayrıntılı yer verdik. Yalnızca mihrap bordüründe kufi ve celi sülüs yazı karışık olarak tezyini amaçlı kullanılmış olup kufi yazıya yer vermeye gerek duymadık. Ayet içerikli celî yazılar yazılırken celî sülüs yazı çeşidi tercih edilmiştir. Genellikle hareke kullanılmıştır. Ayetlerin yanlış okumaya sebebiyet verme düşüncesiyle bu yazı tercih edilmiştir. Farsça beyit içerikli celî yazılarda ise genellikle celî nesta'lik yazı çeşidi kullanılmıştır. Bilindiği üzere Nesta'lik yazı İran menşeli bir yazı olduğundan bu tür kitabelerde bu yazı çeşidinin kullanılması normaldir.

Harf anatomileri, harekeler, mühmel harfler ve istif estetiği yönünden erken tarihli yazılarda gelişmekte olan bir yapı gözlemlenmiştir. 15-16. Yüzyıl celi sülüs yazılarında beylikler dönemi celi sülüs yazının etkilerini görmekteyiz. Harflerin genel dağılımı henüz olgunluğa erişmese de satırlarda biraz daha dengeli dağılım söz konusudur. Kitabelerde zemin tezyinatı Selçuklu celi sülüsüne göre oldukça azalmıştır. Bunun yanı sıra tezyini motifler, yer yer harflerin ucuna eklenen rumi ve tepelik tezyinatı şeklinde olup çok az kullanılmıştır. İstiflerde harekeler, tirfil, mimli tirfil ve tırnak gibi mühmel işaretler boşluklara serpiştirilmiştir. Harflerde genel itibarıyla gelişmekte olan bir yapı gözlemlenmektedir. Ulu Camii doğu ve batı taç kapısındaki celî yazılarda, beyliğin siyasi dönemseller farklılıkları istif ve harf gelişimlerine yansımıştır. Tahlilimiz esnasında bu farklılıklar ayrıntılı biçimde izah edilmiştir. 17. Ve 18. Yüzyıl kitabelerinde zemin tezyinatının hiç kullanılmadığını görüyoruz. Harfler girift, istifler oldukça sarmaşık vaziyette yapılmıştır. 19. Yüzyıl kitabelerine baktığımızda barok tarzında süslemeler ve dönemin padişahının tuğrasını görmekteyiz. Mesela Rüşdiye Mektebi (H. 1287/ M. 1870) kitabesinde

bahsettiğimiz barok süslemeler ve dönemin padişahı Sultan Abdulaziz'in tuğrası yer almaktadır. Bu yüzyıldaki bazı kitabelerde ise hiç süsleme yoktur.

İstif tasarımlarında genellikle tek katlı istifler tercih edilmiştir. Birden fazla satırlar elde edilerek satır istifi uygulanmıştır. İki katlı ve üç katlı istifler de söz konusudur. Ulu Camii hariminin batıya açılan kapısının üzerinde çini panodaki yazı iki katlı olarak yazılmıştır. İncelediğimiz yazılarda daire istif de kullanılmıştır. Yaren Dede Bakçacı Sâni Türbesi'nin kitabesi içten dışa doğru okunan dairevi istif formunda yazılmıştır. Ulu Camii'nin mihrap bordüründeki kufi ve celi sülüs karışık bir biçimde kullanılarak farklı bir istif tasarımı elde edilmeye çalışılmıştır. Bu istif daha çok tezyini amaçlı tasarlanmıştır.

Değerlendirmeye tâbi tuttuğumuz celi yazılarda *Nuri*, *Vehbi*, *Muhammed Zekeriyya*, *Şevki* ve *Haşim* isimli imzalar yer almaktadır. Bunlardan Nuri ve Vehbî'nin hakkâk (ağaç, taş, mermer veya herhangi bir maden üzerine oyma yapan) olduğuna kanaat getirmiş bulunmaktayız. Nitekim kaynaklarda bu isimler bu şekilde geçmektedir. Muhammed Zekeriyya isimli hattatın hayatı hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Ulu Camii hariminin batıdaki avluya açılan kapısının üzerindeki tablo yazısında imzası bulunmaktadır. Şevki imzası Ulu Camii harim içindeki yuvarlak formdaki levhalardan yalnızca Hz. Hüseyin levhasının altında yer almaktadır. Hicri 1289 miladi 1873 tarihli yazının sahibi hat sanatında önemli eserler veren aslen Kastamonulu olan Hattat Şevki Efendi (d. H. 1245/M. 1829- ö. H. 1304/ M. 1887) 'dir. Son olarak yalnızca Adana değil Çukurova bölgesinde bulunan başka kitabelerde de imzası olan Haşim ketebesidir. Bu hattatın asıl adının Şamlızâde Tarsuslu Mustafa Haşim olduğu dışında herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Kalem ölçüleri 7-8 mm. ile 48 mm. arasındadır. Genel ortalama ise 10 ile 20 mm. arasında değişmektedir.

Yazıların içerikleri genelde inşa kitabesi olarak karşımıza çıkar. Yaptıran hükümdarın veya dönemin padişahının isimleri taltiflerle zikredilir, ardından yapının inşa tarihine geçilir. Birçok İslam-mimari yapısında olduğu gibi Kur'an'da ayetlere de yer verilmiştir. Ulu Camii avlusunun doğu taç kapısı celi yazılarında Tevbe

Suresi'nin 109. Ayeti Necm Suresi'nin 39. Ayetine yer verilmiştir. Adı geçen ayetlerin içeriği, Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan binalardan ve insanın çalıştığının karşılığını almasından bahsedilmektedir. Birçok yerde yer alan ayetler, bulunduğu yerin mana özelliğini kendinde barındırdığı gibi burada da mana bütünlüğü ile örtüşmüştür. Ulu Camii Türbe kapısı üzerinde bulunan “Küllü men aleyhâ fân” (Yerin üstünde olan her şey fanidir. Rahman Suresi, 26.) ayeti-i kerîmesi de türbenin anlam ve mahiyetiyle doğrudan alakalı olarak nakşedilmiştir. Sonuç olarak; mekan ile metin arasındaki ilişki göz önünde bulundurulmuş, mekana uygun ayetler ve beyitlerle yazılar oluşturulmuştur.

Araştırmamızda hat sanatı bakımından tahlile tabi tuttuğumuz celf yazılar, geniş bir tarih yelpazesinde olduğundan hem celi yazıların gelişmekte olan evrimini bize sunmakta hem de gelişmiş formlarını yazıldıkları döneme göre kıyaslama imkanı vermiştir. Yalnızca yazıya bakılarak yazının yazıldığı dönem hakkında fikir sahibi olma imkanı da kazandırmıştır. Ancak yazıların yazıldığı ilk hallerinden uzak daha sonraki yapılan restorasyonlarda veya yangın, çalınma, dökülme gibi tahribat sonucunda bozulduklarını da tespit etmiş bulunmaktayız. Hatta bilinçsizce yapılan tadilatlarda yazıdaki bazı harflerin eksik yazıldığını bile görmekteyiz. Özellikle Adana Ulu Camii'nin bir dönem kaderine terk edildiği, mescid görevini yapamadığı harap hallerini de göz önünde bulundurursak bu durum daha iyi anlaşılır. Ne yazık ki ülkemizde bir dönem çoğu yapının uğradığı kötü akıbeta Adana'daki eserler de uğramış ve bu esnada birçok kitabe zarar görmüştür. Mesela Ulu Camii Külliyesi'nde bulunan çinilerin çalınması, kültüre ve medeniyete yapılan saygısızlığı ifade etmektedir. İznik ve Kütahya çinileri bakımından zengin olan külliyyede, renk ve desen farklılıklarından bu durum kolayca anlaşılmaktadır. Bilinçsizce yapılan tadilatlarda çini plakalar arasındaki harf geçişleri de sıhhatli yapılamamıştır.

Sonuç olarak; sanat ve kültür tarihimiz açısından yukarıda saydığımız tahribat ve talihsizlikler bir yana, Adana'da günümüze miras kalan birçok eserin yazıları, hat sanatının gelişim evresi hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. Aynı zamanda bu yazılar, tezyini unsurlarla mimari ile yazıyı hem anlam hem de estetik bütünlük açısından ziyaretçilerine sunması pek ziyade sevindiricidir. Temennimiz; bu önemli

kültür miraslarının muhafaza edilmesi, sanat tarihçilerinin gözetimi altında –ihtiyaç varsa- onarılması ve sonraki kuşaklara sağlam bir şekilde devredilmesinin sağlanmasıdır. Böylece bu hassasiyet, sanata, tarihe, kültüre ve en önemlisi de ecdada vefayı mümkün kılacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- ACAR, Şinasi, *Türk Hat Sanatı*, İstanbul 1999.
- AÇIKGÖZOĞLU, Ahmet Sacit, " Türk Mimarisinde Hat Sanatı", *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara 2012, s. 180-197.
- ALPARSLAN, Ali, "Celi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1993, S. 265-267.
- ALPARSLAN, Ali, "İslam Yazı Sanatı" *Doğustan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.14, İstanbul 1973, 441-463.
- ALPARSLAN, Ali, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul 1999.
- ARSEVEN Celal Esat, *Sanat Ansiklopedisi*, C.4 İstanbul 1975.
- ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı I (Başlangıcından Büyük Selçuklulara Kadar)* İstanbul 1972.
- ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı II*, İstanbul 1974.
- ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı*, İstanbul 2011.
- AVANAS, Ahmet, "Osmanlı Hakimiyetinde Ramazanoğulları Beyliği" *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, Konya 1990, s. 81-88.
- BERK, Süleyman, "Celi Sülüs Bir Hat Levhasının Hazırlanış Safhaları", *Eyüp Sultan Sempozyumu*, İstanbul 2005, s. 422-431.
- BERK, Süleyman, "Hattat Mustafa Rakımın Celi Sülüsün Estetiğinde Ortaya Koyduğu Yenilikler", *Derman Armağanı*, İstanbul, 2000, 145-174.
- ÇAM Nusret, *Osmanlı Güneş Saatleri*, Ankara 1990.
- ÇAM, Nusret, *Adana Ulu Cami Külliyesi*, Ankara, 1998.
- ÇAM, Nusret, *İslam'da Sanat Sanatta İslam*, Ankara 2012.

- ÇAM, Nusret, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Adana 01*, Ankara 2010.
- ÇAYCI, Ahmet, *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*, Konya 2017.
- ÇETİN, Nihad M., "Allah (Hat)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 500-501.
- DERE, Ömer Faruk, "Hafız Osman Efendi" *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara 2012, s. 95-107.
- DERMAN, M. Uğur, "Hat" *TDV İslam Ansiklopedisi* C.23, İstanbul 2001, s. 427-437.
- DERMAN, M. Uğur, "Kanuni Devrinde Yazı Sanatımız", *Kanuni Armağanı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1970, s. 270-289.
- DERMAN, M. Uğur, "Sami Efendi, İsmail Hakkı" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul 2009, s. 73.
- DERMAN, M. Uğur, "Şevki Efendi" , *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.28, s.533.
- DURU Kemal, "Tarsus Kitabeleri", *Türk İslam Kültür ve Medeniyetinde Tarsus (Bildiri ve Müzakereler)*, Türkiye Diyanet Vakfı Tarsus Şubesi, Tarsus 2010, s. 365-387.
- ERDEM Sargon, "Adana-İslam Öncesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 1988, s. 348-349.
- GEDİK, Ahmet, "Karatay Medresesi Taç Kapısındaki Celi Yazıların Değerlendirilmesi" *İstem Dergisi*, C.3, Konya 2004, s. 165-189.
- GÜNDÜZ Hüseyin, "Türk Hat Sanatında Şeyh Hamdullah ve Ahmed Karahisari" *Hat ve Tezhip Sanatı* Ankara 2012.
- GÜNÜÇ, Fevzi, "Ahmet Karahisarinin Müselsel Besmelesi Hakkındaki Düşünceler", *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara 2012, s. 89-93.

GÜNÜÇ, Fevzi, "Anadolu Selçuklu Dönemi Celi Sülüs Yazısının Beylik Dönemine Etkileri" *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara, 2012, s. 47-57.

GÜNÜÇ, Fevzi, *15. 20. yy Osmanlı Dini Mimarisinde Celi Sülüs Hattı ve Uygulama ve Teknikleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1991.

HALAÇOĞLU Yusuf, "Adana-İslam Sonrası" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 1988, s. 349.

HASOL, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul 2012.

KURT, Yılmaz, "Ramazanoğulları Beyliği", *Türkler*, C.6 Ankara 2002, s. 519-528.

ÖNEY, Gönül, *Beylikler Devri Sanatı*, Ankara 2017.

ÖZCAN, Ali Rıza, "Mahmut Celalettin ve Mustafa Rakım" , *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara, 2012, s. 111-125.

ÖZCAN, Ali Rıza, "Yesari Zade Mustafa İzzet Efendi" *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara 2012, s. 137-157.

ÖZKAFKA, Fatih, *İstanbul Selatin Camilerinin Kuşak Yazıları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2008.

ÖZÖNDER, Hasan, *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü*, Konya 2003.

RAMAZANOĞLU, Gözde, *Adanada Tarih, Tarihte Adana*, İstanbul, 2012.

SERİN, Muhittin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 2003.

SERİN, Muhittin, *Hat Sanatımız*, İstanbul 1982.

SEZER Abdullah, Adana Etnografya Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi'ne Ait Taş Eserlerden Örnekler, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Van 2010.

SÖZEN Metin, *Geleneksel Türk El Sanatları*, İstanbul 1998.

SÖZEN, Metin, TANYELİ, Uğur, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2011.

SÜMER, Faruk, "Ramazanoğulları" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 1994, s. 442-445.

ŞAFAK, Yusuf Şükrü, *Hüsnü Hat Ders Notları*, Kayseri 2012.

TÜFEKÇİOĞLU, Abdulhamit, "Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı", *Türkler Ansiklopedisi*, C.12, Ankara 2002.

TÜFEKÇİOĞLU, Abdulhamit, "Osmanlı Sanatının Oluşumunda Yazı" *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara 2012, 59-73.

TÜRKMEN, Kerim, "Kitabeler Yapıların Temel Taşlarıdır" *Erciyes Üniversitesi Dergisi*, Sayı: 8, Kayseri 1992, s. 207-212.

UYŞAL, Ali Osman "Adana Ulu Camii" *Vakıflar Dergisi*, S. 19, Ankara, 1985, s. 277-282.

YAZIR, Mahmut Bedrettin, *Kalem Güzeli*, Ankara 1981.

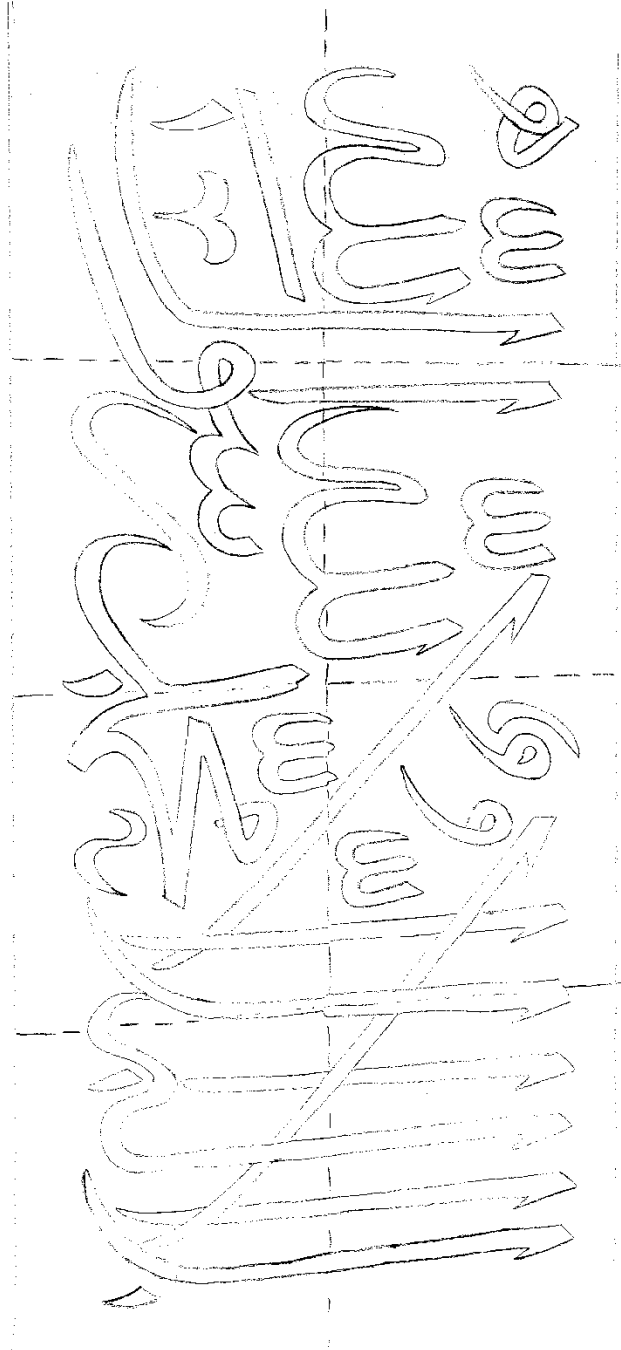
YAZIR, Mahmut, *Eski Yazıları Okuma Anahtarı*, Ankara 1983.

YETKİN Suut Kemal, *İslam Sanatı Tarihi*, Ankara 1954.

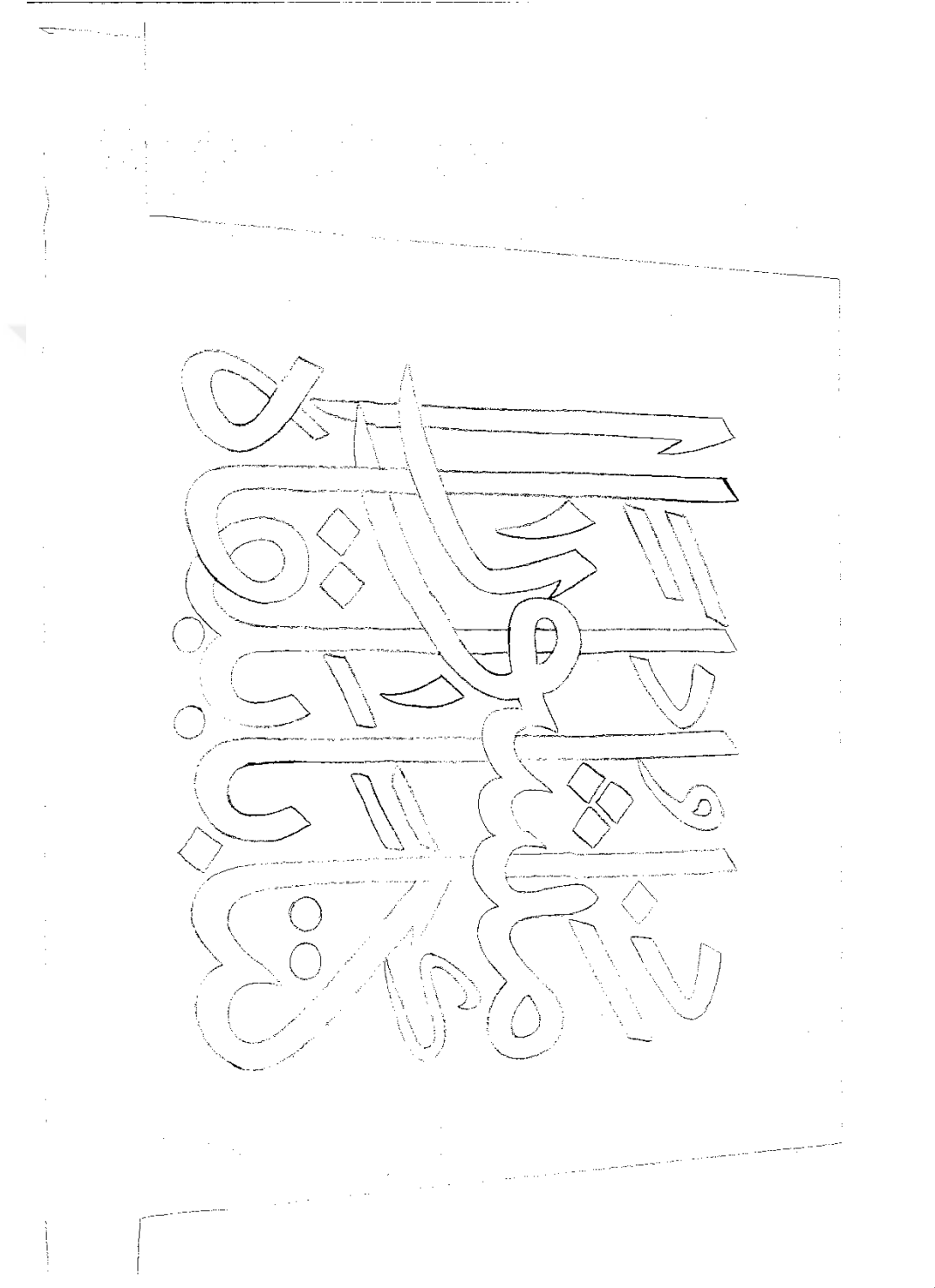
YETKİN, Suut Kemal, *İslam Mimarisi*, Ankara 1959.

YILDIRIM Mustafa, KARA Kasım, "Bursa Ulu Camii Mihrap Yazıları", 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 12 Ankara 2015, s.

YÜKSEL Murat, *Çukurova'da Türk İslam Eserleri ve Kitabeler*, İstanbul 1980.

ÇİZİMLER (KALIPLAR)

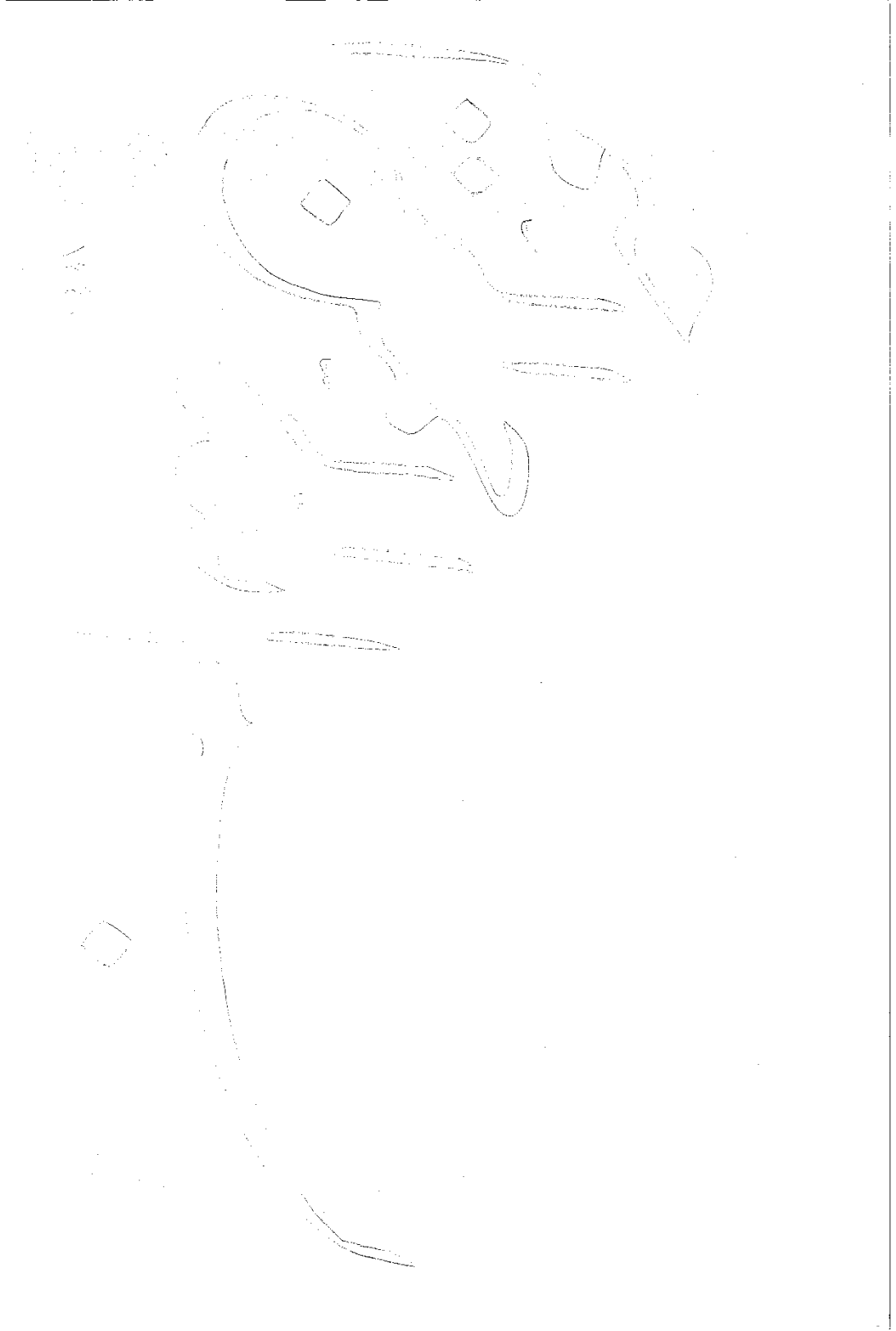
Çizim 1: Adana Ulu Camii harimin batısındaki dikdörtgen bölümde bulunan kelime-i tevhid.

Çizim 2: Ulu Camii hariminin batısındaki mekânın kuzey kapısı alınlığındaki çini üzerindeki yazı.

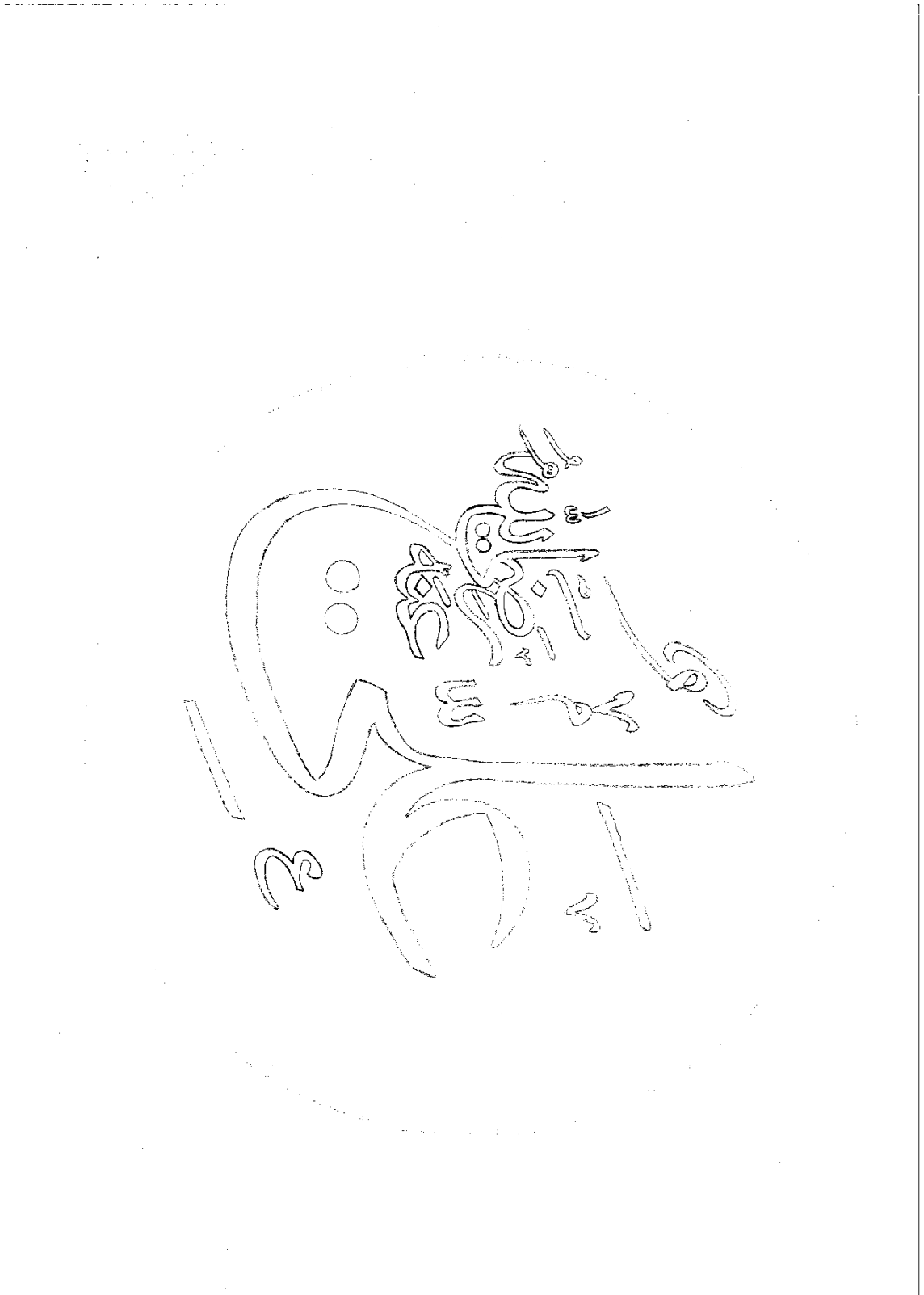
Çizim 3: Sülüs besmele.

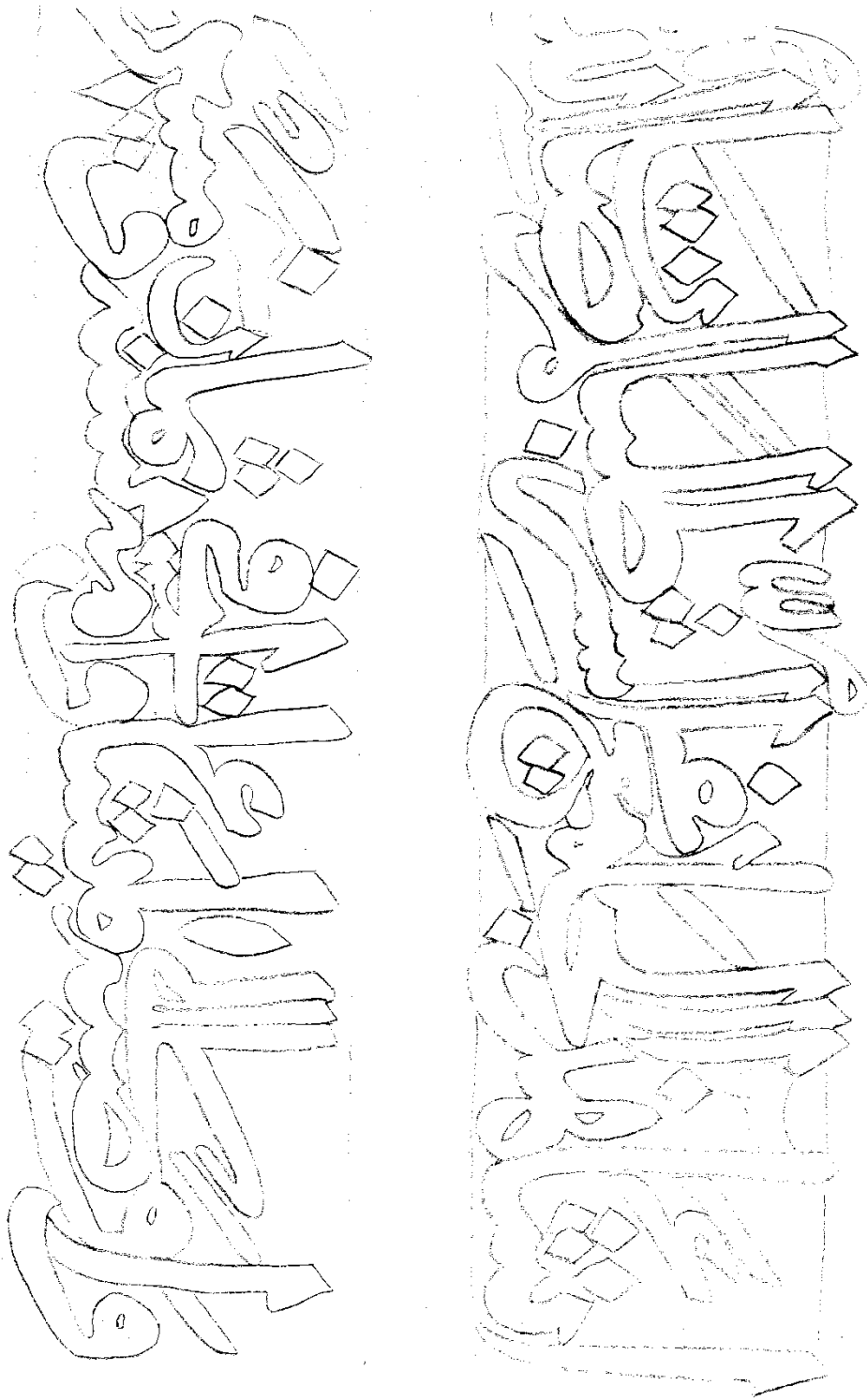
Çizim 4: Celî nesta'lik besmele.

Çizim 5: Harim içinde bulunan levhalardan Hz. Hüseyin (r.anh) istifi.

Çizim 6 : Hz. Ali (r.anh) levha istifi.

Çizim 7: Cafer Paşa Camii inşa kitabesi.